

EGRY IRÉN

DEÁK FERENC

TÖRTÉNETI ARCKÉP

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot,
a fordítás, színpadra alkalmazás éa filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
Budapest, 1941.

Felelős kiadó: Hampó József igazgató
Madách-nyomda, Budapest, IX., Lónyay-u. 18/b. Felelős v.: Tobik I.

A léleknek tökéletessége is nemzedékeken őt képződik, mint a test tökéletessége.

Eötvös Károly.

I.

Gyermekkor, arcvonások, testi és szellemi örökség.

Deák Ferenc 1803 október 17-én született Söjtőrön, Zala megyében. Anyja behalt a szülésbe.

Apja öt esztendő múlva követte feleségét a sírba. Deák Ferenc ötéves korában teljesen árva volt. önálló gondolkodásának és ítélőképességének kifejlődésében talán szerencséjére vált ez a körülmény.

A XVIII. és XIX. század nevelési elveinek alaplétele volt a szülők és érdemesebb, idősebb emberek iránti tisztelet.

Az apát, anyát mély meghajlással kellett üdvözölnie a gyermeknek, ha beléptek a szobába. Hívás nélkül elébük tolakodni, vagy megszólítani őket kérdés nélkül, neveltlenségnek számított.

Ennek a nevelésnek előnye volt, hogy a gyermek korán elsajátította a formákat és könnyebben illeszkedett később bele a társadalmi életközösségbe. Hátránya pedig, hogy elnyomott minden őszinte megnyilatkozást és nem engedte meg a bensőséges kapcsolat létrejöttét a gyermek és a szülők között.

Deák Ferencet a testvérei nevelték.

A szülők nélkül maradt otthon borongós levegője, a kényszerűség, amellyel az árváknak bele kellett nyugodniuk sorsukba, nagy hatással voltak a gyermek, egyéniségének kialakulására. Az otthon hangulata készítette elő Deákot arra a lehiggadt, fáradt, minden földi hiúságon túlnéző bölcseségre, amely lényének legfőbb vonása volt.

A kora gyermekévek vésték tudatába azt az elvet, amely később minden cselekedetének irányítója lett, hogy az élet célja nem az élvezetek keresése, hanem a kellemetlenségek lehető kikerülése.

A négy árva gyámja nagyanyai nagybátyjuk, Hertelendy György volt ugyan, de a birtok kezelése a tizenkilenc éves Deák Antalra, a legidősebbre maradt.

A tizenhét éves Jozefa, a másodszülött, hamarosan férjhez ment nemeskéri Kiss Józsefhez, Paksra.

A háztartás vezetését és öccse nevelését a tizenöt esztendőös Deák Klára vette át.

A pelyhedző állú ifjú és az alig felserdült lány nem kívánták kisöccsüktől, hogy feszesen álljon előttük és kitérjen útjukból.

Antal bátyja a térdére ültette és sorba fellapozgatta előtte a képes ábrázolatokkal teli könyveket, amelyekkel zsúfolva volt a kehidai udvarház fogadó-szobája. A Deák testvérek nagyanyja, Hertelendy Anna és apjuk, anyjuk is olvasmánykedvelők voltak.

Akkor sem küldték ki a szobából ha esténként Klára nénje felolvasott a hazai poéták jeleseinek munkáiból. Különösen Himfy szerelmeit kedvelte a fiatal-ság abban az időben. Deák Antal maga is írt regéket

Kisfaludy Sándor modorában, aki személyes ismerőse és távoli atyafia volt a családnak.

A fejlődő gyermek az akkoriban elképzelhető legjobb nevelésben részesült. Választ kapott nyiladozó agyának minden kérdésére.

Délutánonkint a falubeli plébános, Deák József fogta kézen és kivitte a családi sírbolthoz, vagy a zala-berekbeli erdőben levő örményesi torony romjaihoz.

Útközben elmondta minden faragott kő történetét és megmutogatott minden dülőutat a birtokon. Oda-vezette a kisiút a gázlókhoz is, amelyeken át lehetett jutni a Zala folyó túlsó partjára.

Ez a pap nemcsak név-, hanem vérrokona is volt a Deák családnak. A paraszti ág leszármazottjai közül való.

A Deák-nemzetség, bár nevük tanult, tollforgató emberről ragadhatott a családra, 1665-ben kapott nemességet. Akkor is csak a két idősebbet a négy fivér közül emelte a nemesek közé a király: Mihályt és Pétert. Deák István és János megmaradtak parasztnak. Jobbágy nem volt a Deák-család soha, hanem a kistelkű, szabad parasztnak tartoztak.

A nemessé lett Deák Péter fia volt Deák Gábor, Deák Ferenc nagyapja, aki benősült az ősrégi vindornyalaki, hertelendi Hertelendy családba. Felesége Hertelendy Anna nemcsak szépségéről és élnivágásáról volt híres országszerte, hanem nagy hozományt is kapott. Két falut hozott, Kehidát és Söjtört, Deák Gábor saját birtoka, Zala-Tárnok mellé.

Deák Gábor két fia úgy osztozott meg az örökségen, hogy József az apai birtokot, Zala-Tárnokot kap-

ta, Ferenc pedig, az államférfi apja, az anyai just Kehidát és Söjtört.

A paraszti sorban maradt ág is virágzott Zsitkóczon és Dabronakon, a Deák-nemzetség bölcsőjében. A nemes Deákoknak számos paraszti unokaöccsük és húguk volt. A Deák-család fenntartotta velük a rokonságot. Deák Józsefet, a papot, egyiket a sok atyafi közül, saját birtokára hozatta Deák Ferenc apja és asztalához is meghívta mindennapos vendégnek.

Deák Ferenc famíliája nem tudott még olyan magasra kapaszkodni, hogy köd takarja el szemük elói a völgyet, amelyből elindultak. Az emelkedés csak szelíd hajlatú domb volt, amelynek tetejéről tisztában, egységesebben látszott azoknak az élete, akik lent maradtak a mélyben.

Testalkatát, arcvonásait, sőt gondolkodásmódját is paraszti elődeitől örökölte.

— *Tűrjed a bivalynak lomhaságát, amely ha lassan is, de sokat 'emel. Ez ugyan prózai hasonlítás, de igaz, mert futni én sem szeretek, emelni pedig, ha kell, másfél mázsát én is elbírok* — írta Vörösmartynak 1827-ben.

Az arca is, ha önmagában vizsgáljuk, mindennapi parasztarc, amelynek jellegzetesebb vonásait megtaláljuk bármely falusi tanács tagjainak körében.

A kerek, tatáros koponya, közepes magasságú, széles homlokkal, bozontos szemöldök alatt mélyenfekvő szemek, nem túlságosan finom metszésű orr és gömbölyű tokában nyugvó áll, amelynek simasága benső derűre vall. Rövid, vastag nyak, széles, medvemellkas, elhízott, tagoltságnak semmi nyomát nem mutáló derék. Nehézkes járás, lassú mozdulatok. A

bajusz, kefélés vagy pödrés nélkül, torzonborz erdőként borult a szájra.

A vonásokon nem szűrődött át egyéb fényesség, csak a példázatokat és adomákat kedvelő, csöndes, szelíd derű.

Ezzel az arccal épúgy lehetett a képviselőházi üléseken szónokolni, mint esetleg politizálni vasárnap, litánia után a falu öregei között.

Ezért az arcért lett Deák szimbólum. Mintha ő, az egyetlen ember valamennyi lenne, megtestesítője a magyar nép összességének.

A lángész ezúttal nem egy különleges ember egyéni vonásait öltötte magára, hanem a paraszti sorban tengődő tömegét.

Deáknak nem egyéni arca, hanem magyar arca volt.

Csak egyetlen dolog mutatta a zsenialitás önleges varázsát ebben az arcban: a szemek nézése. Mint a kékesen szikrázó acél, úgy hatolt Deák pillantása azok bensejébe, akik szemben állottak vele. Nem, lehetett előle semmit elrejteni, átütötte a képmutatás és anyagiasság páncélját.

De ez a szem csak válságos pillanatokban nézett ilyen élesen vizsgálódva. Azután ismét meleg derűvel vont a szívrághártyát a kedélyes, mosolygó jóság.

Egyik kortársa szerint, a „legbeszédesebb szemek” voltak Deák szemei, „amelyek valaha ember arcából kivilágítottak”.

Ezt a tiszta, kékesszürke szempárt, édesanyjától, Sibrik Erzsébettől örökölte. Anyját egyébként is hét vármegyében híres szépségnek tartották, de a szemé-

nek különleges fényű kékségét magasztalták legjobban.

Akinek ilyen szeme van, az előtt, ha akarja, ha nem akarja, kitárul a mindenségnek és az emberi lelkeknek legrejtettebb zuga is.

Azonban ez a veszedelmesen éles, tiszta látás, amely nem tűri az illúziókat, amelyet nem tud elhomályosítani az ösztönök rózsás báránnyelzője, nem teszi az embert boldoggá.

A napok látszólagos egyformasággal teltek a kehidai birtokon. A gazdaság két vezetője, Deák Antal és Klára, hajnalban keltek és rögtön dolguk után láttak. A gyerek vagy körülöttük ténfergett, vagy pedig saját ízlése szerinti szórakozást keresett magának.

Legkedvesebb tanyája a malomudvar volt. A kehidai uradalomhoz közel kétszáz holdnyi berek tartózott a Zala folyó mentében. Ezen a területen a földesúr volt a vízjog sok ága-boga. A halászáson, rákászáson, hajózáson, rév- és vámjogon kívül, a vízjog tartozéka volt a malomjog is.

A földesúr vágatta a malomárkot, állíttatta a malomfejet, azután szegődményes molnárt fogadott, aki az őrlést intézte. A molnárnak járó szegődményen kívül az uraság jövedelme volt az őrlés után járó vám is. Jó esztendőben háromszáz mérő rozsot és száz mérő tiszta búzát hozott a kehidai malom.

A közeli falvak és puszták népe mind idehordta a kenyérnek valóját. Almás, Gyülevész, Kustány, Nemesbük, Karmacs, Vindornyafok lakossága mind itt őrltetett.

Éjjel-nappal járt a malom. Sokszor tíz-húsz szekér is állt az udvaron és ugyanannyi ember várako-

zott, hogy rákerüljön a sor. Mikor az ő búzája volt felöntve, mindenki vigyázott a garatra, nehogy dupla vámot vegyen a molnár.

Az összegyűltek nótázással, beszélgetéssel meseszóval rövidítették meg az időt.

A naponta más-más emberek látása és beszédjük hallása miatt, csodálatos, idegen újra és újra fölfedezésre váró birodalom volt a malomudvar Deák Ferenc úrfinak, ahol mindennap új kalandokra bukkant.

Különösen a molnár szavát hallgatta szívesen. A hetven év körül járó öreg, fiaival és legényeivel végeztette az őrlést, maga pedig odatelepedett a várakozók közé és szóval tartotta őket.

Meseszóval.

Ahogy Deák szavaiból következtethet az ember, különös, meglevenítő erő lakozhatott a molnár meséiben. Ha körülnézett a mindennapi tárgyakkal zsúfolt udvaron, vagy a malomszobában, amelyet konyhának is használtak, csodálatos világ nyílt meg előtte. A törött cserép köcsögök elbeszélték mostoha sorsukat. A kásátoló lakodalomba ment. A vaskutya harsányan nevetett. A faggyúgyertyák csatarendbe sorakoztak.

A mesélő mindenbe beleképzelte valami emberit, valami szeretnivalót. Még a boszorkányok és kísértetek sem voltak borzalmas, rémületet keltő alakok a meséiben. Inkább mindennapi, közönséges bűnöket tulajdonított nekik, amelyekért aztán a história végén meglakoltak.-

A bujdosó katona mindig elnyerte a királylány kezét. A betyárnak valami rendkívüli vitézi tett miatt megkegyelmezett és seregében magasrangú tisztséget adott a király. A gonosz bírót nyársra húzták. A szív-

telen uraság kenyere kővé változott. Az eltévedt zselérgyerekek kincset találtak az erdőben.

Mindig győzött az igazság és megszabadult az üldözött ártatlan.

Csaknem minden mese primitív utópia. A szegény ember vágyainak álomba menekülése a valóság reménytelenségéből. A szellem védekezése a borzalmak ellen, amelyek között a szegény ember testi mi voltában élni kénytelen.

A gyermek átélte a lelki izgalmak minden fázisáig a mesék hallgatása közben. Szomorkodott, mikor bajban volt a hős, nevetett, ficánkolt, mikor kiszabadult. Megkönnyebbülten sóhajtott, ha a gonosz elvette büntetését.

A mesék világát a gyermek képzelete átültette a valóságba. A kis úrfi álruhás királyfit sejtett a falu csúfja, sánta legényben, titokzatos, segítő tündért a vak öregasszonyban.

Egész életén át megőrizte a malombeli mesék lelkét.

Bizonyítéka ennek számos ilyenféle írások között az a levele, amelyet Hirschler Ignác orvoshoz intézett:

— *Galambos István napszámos megvakult. Eddig keze munkájával tartotta fenn családját. Egyéb vagyona nem volt. Meleg barátsággal kérem önt, vegye vizsgálat alá s ha lehet még segíteni rajta műtét által, adja vissza neki a drága szemvilágot s ezáltal az életet, önnek tisztelt Barátom, ki a tudomány legszebb és legnemesebb gyümölcsét, — jót tehetni a szenvedőkkel, — oly igen ismeri s oly gyakran élvezi, azt hiszem szükségtelen többet mondanom.*

Szeretni tudta a fákat az ágakon ugrándozó madarakkal s mókusokkal, ölében óráig becézte az Állatkert kölyökoroszlánját. Félnapokat elüldögélt az erdőben egy fatörzsön és figyelő lélekkel nézegette az avarban kúszó milliónyi bogár életét.

A katicabogárról nagyon kedves megfigyelést mondott el egyik ismerősének.

— Elindul a katicabogár. Egy fűszál útjába kerül. Nem kerüli ki, hanem végigmászik rajta, a hegyéig. Amikor elfogy lába alul az út, visszafordul és lemászik újra a fűszál tövéig. Néha ezt a fölösleges utat tízszer is megteszi, amíg rájön a dolog hiábavalóságára s kibontva szárnyát elröppen. Hány ember jár így! Százszor megtörténik vele, hogy választott útja nem jóra vezet. Ideig-óráig vissza is fordul rajta s végül megint csak arra téved.

Mindezeket a tulajdonságokat a kehidai gyerek esztendőknék s az öreg molnár meséinek köszönhette.

1808-ban hagyta el először a szülői házat. Azaz, ha pontosak akarunk lenni, másodszor. Pár napos korában az apja dajkaságba adta öccséhez, Deák Józsefhez, Zalatárnokra. Nem tudta elviselni a gyerek látását, aki világrajöttével halálát okozta anyjának.

A kis pólyást a szoptatós dajkája vitte át, aki ott is maradt vele. Lett volna tehát gondozója, tisztázója. Azonban akkora gazdaságban, mint az zalatárnoki, mindig elkelt egy dolgoskezü cseléd. A dajka egész nap el volt foglalva a konyhában, kertben. A kis Ferkót az udvarbeli béresgyerekek ringatták, hurcolták. A gyerek testét és ruhácskáját nemsokára ellepte a féreg és a pizok.

Mikor Klára nénje meglátogatta a kisöccsét, nem győzte nyírni, mosdatni. A tizenegy esztendő kislány kijelentette, hogy többé nem engedi el szeme elől a kis-Ferkót. Viszi haza.

Így történt, hogy mikor a kocsi megállt a kehidai kúria fedett folyosója előtt, Klára után lekászálódott róla a dajka is, a gyerekkel az ölében.

A kocsi zajára előjött az apa, idősebb Deák Ferenc, aki sohasem vigasztalódott meg felesége elvesztése miatt. Sőt napról-napra mélyebben ásta magát a határtalan fájdalomba. Valósággal búskomor volt. A gyereket pedig egyáltalán nem kívánta látni. Haragosan ráförmedt a kis Klárára.

— Mi ez?

A kislány bátran állta apja tekintetét.

— Hazahoztam Ferkót, mert piszkos volt, megtetves. Nem törődik ott vele senki.

Apja szótlánul befordult a tornácról. A gyerek otthon maradt.

Klára nénje vigyázott rá, hogy rendesen fürdesék, pólyázzák.

Másodszor, amikor újra kigördült a kocsi az apai ház udvarából, Antal bátyja vitte a kisöccsét diáknak, Kőszegre.

*A gondolkodás joga egyetlen s
legvégső menedékünk.*

Byron.

II.

Tanulóévek.

Az eredeti szellem mindig védekezik a sablonszerűség ellen s vonakodik az előírt formák szerint gondolkodni.

Ez a megállapítás szűrhető le azoknak az esztendőknek történetéből, amelyeket Deák Ferenc különböző városok különböző iskoláiban eltöltött.

A tanítás a Ratio Educationis utasításai szerint folyt, amelyet Mária Terézia megbízásából állított össze három pedagógus, Ürményi József, Terstyánszky Dániel és Makó Pál.

Tankönyv alig volt még ebben az időben. A tanító lediktálta a lecke szövegét, amelyet a tanulóknak szórói-szóra meg kellett tanulniok. A feladat értelmi megvilágítására, megmagyarázására legtöbbször nem maradt idő, mert a lecke kikérdezése és az új feladat tollbamondása teljesen igénybe vette a tanórát. Unalmas, lélekölő munka volt a tanítás és tanulás abban az időben, gyereknek tanítónak egyaránt. Mindehhez hozzájárult még a túlzásba vitt merev fegyelem is.

Nem csoda, hogy az otthon teljes szabadságot élvező kisfiú nem tudott beleilleszkedni ebbe a minden egyéni megnyilvánulást elnyomó légkörbe. A nevelés alapelve az volt, hogy a gyermekből ki kell irtani a féktelen hajlamokat, meg kell törni benne az elbizakodottságot, akaratosságot. Annál jobb, minél jobban korlátozzák, fékezik a nebulót. A tanítók nem ismerték még el, hogy a gyermeknek joga van némi szabadsághoz és szórakozáshoz. Igyekeztek megfélemlíteni tanítványaikat, amíg azok ellentmondás nélkül bele nem illeszkedtek a jámbor, engedelmes közösségbe s míg minden, ami bennük rendkívüli volt, bele nem olvadt az általános rendbe.

Deák Ferenc gyermeki egyéniségében sok rendkívüli volt. Elsősorban az emlékezőtehetsége. A kis Deák bármely dolognak, amelyet hallott, rögtön föl fogta a lényegét. Fölöslegesnek találta tehát, hogy a tollbamondott leckét együtt körmölje a többiekkel.

Tanítói nem ismerték föl a különleges képességekkel megáldott agyat, hanem pontatlannak, engedetlennek minősítették. Hiába tudta mindig kitűnően a leckét, a közepesnél is rosszabb osztályzatot kapott.

Antal bátyja, aki ismerte öccse egyéniségét és képességeit, nem volt megelégedve az eredménnyel. Jóformán minden esztendőben más és más iskolába vitte a kisfiút. Kőszegről Keszthelyre, majd Pápára s innen vitte Nagykanizsára.

Deák Mária, Ferenc unokahúga mulatságos történetet beszélt el Eötvös Károlynak, az államférfi kisdíák korából:

Amikor Deák Ferenc Pápán járt iskolába, a Püspöky-családnál lakott. Szegénységgel küzdő tiszt-

viselő família volt ez, ahol szívesen látták a rokon-
gyereket, akiért rendszeren megfizették az ellátásért
járó pénzt.

A kis Ferkónak egy kihúzható ágyfiókban készí-
tettek alvóhelyet.

Volt a háznál egy tarka macska is.

Egyik reggelen arra ébredt a gyerek, hogy a
macska mellette fekszik, öt-hat újszülöttjét szoptatva.
A szállásadó asszony fogta az állatokat és betelepí-
tette valami kosárfélébe. A kicsinyek közül kettőt
meghagytak, a többit vízbefojtották.

Mikor másnap este Ferkó lefeküdt, megint érezte,
hogy mozog valami mellette. A macska visszacipelte
kölykeit a régi helyre és dorombolva szoptatni kezdte
őket.

A kisfiú nem akarta felkölteni a háznépet, hagyta,
hogy mellette maradjanak a macskák egész éjszaka.

Másnap reggel visszatelepítették a kosárba a csa-
ládót. De hiába. Este a macska ismét visszahordta a
kölykeket Deák Ferenc ágyába.

Végül is a fiú kijelentette, hogy ne hurcolgassák a
kis cicákat. El tud ő mellettük feküdni békességgel.
Úgy is lett. Deák Ferenc és a három cica együtt alud-
tak, amíg a kölykek föl nem cseperedtek.

Jelleme alapvonásainak, a türelemnek és a min-
den élőlény iránti szeretetnek már ekkor is, szép jelét,
adta a fiú, ha egészségi okokból kifogásolható is volt
a társas alvás.

A nagykanizsai gimnáziumban a kegyesrendiek
tanítottak. Bár külsőleg az ország legelhanyagoltabb
iskoláinak egyike volt, itt mégis félbeszakadt a kis
Deák vándorútja. A konráktusban, ahogy akkoriban

nevezték az internátust, megtelepedett négy eszten-dőre.

— Elrettentem az iskolaépület láttán — írja Tordy Mihály, az iskola újonnan kinevezett igazgatója, — s nem akartam hinni, hogy nemes Zala vármegyének sarjadékai e rút fészekben tanulják a szépnek formáit.

Meztelen falak a folyosókon, tantermekben, amelyekről lehullott a vakolat s kilátszanak a téglák. Az eső és a megolvadt hólé becsöpögött a mennyezeten. Előle hol az egyik, hol a másik sarokba menekültek a tanulók.

A sivár külsőségek ellenére, az intézet benső szel-leme emberségesebb, haladottabb volt a többi iskoláknál, Nem kívánták a tanárok azt a vak engedelmességet, amely más iskolákban elsőrendű követelmény volt.

Engedték, hogy Deák Ferenc legalább a maga számára megjavítsa a rossz módszert és a tanulást gépies, unalmas magolás helyett, észfejlesztő, logikai foglalatossággá alakítsa.

Lehet, hogy része volt ebben az engedékenysé-gben annak a körülménynek is, hogy az intézet sze-génységgel küzdött és veszteség lett volna számukra, ha a jólfizető, földesúri család sarját ismét más isko-lába viszik.

Az átlagos agyú, mindent szószerint vevő és ezért rosszul alkalmazó tanárok csoportjában is akadt va-laki, aki a szeretetet többre tartotta vakbuzgóságnál, az egyéniséget a gépies engedelmességnél. Ezt a tanárt Páter Martius néven, gyakran emlegette Deák. A ki-Váló pedagógusnak jószívű és engedékeny ember volt

az elődje is. Pater Piusnak hívták. A konviktusban lakó diákok százszor is megmagyaráztatták maguknak vele a leckét, sőt a nehezebb írásbeli feladatokat a jó, öreg el is végezte helyettük.

Mikor Pater Pius meghalt, utódjaként került az intézetbe Pater Martius. Az új tanár megmagyarázott mindent alaposan és kitűnően, de csak egyszer. Ha a gondolkodástól elszokott diákok újra kérdezték, azt mondta:

— Ohó, fráter! Ezt már egyszer megmondtam. Miért nem figyeltél? Vagy ha figyeltél, miért nem jegyezted meg? Gondolkozz, majd eszedbe jut.

Ha írásbeli dolgozatokhoz kérték a segítségét, azt felelte:

— Ezt a pensumot nem nekem, hanem néktek adták fel. Akit lépten-nyomon támogatnak, sohasem tanul meg biztosan járni. Aki mindig a más segítségére szorul, sohasem tanul meg saját fejével gondolkozni.

Ránevelte diákjait a figyelemre és önállóságra. Az elődje engedékenysége miatt ellustult csemetét eleinte nem nagyon örültek a dolgok fordulatának. Csak később, felnőtt korukban érezték a jó hatást. — Neki köszönhetem nagyrészt, ha lettem valami, hogy lettem! — írja a Pater Martiusról egyik levelében Deák.

Nagykanizsától, ahol ezt az egész életére és gondolkodására kiható négy évet töltötte, 1817 augusztusában búcsúzott el a tizennégy esztendősi fiú.

A tanulók névsorában mind a négy esztendőn át így szerepelt:

— *Franciscus Deák, natus Kehida, natione hungarus, conditione nobilis, eminens primus.*

Eminens primus, vagyis első kitűnő.

Mit jelentett a kitűnőség? A nevelési rendszernek napjainkig is átka az a hiedelem, hogy az ember tudását meg lehet mérni egy sor vizsgával, ami szükségképpen gépies természetű s inkább adatok felhalmozására jó, mint a kritikai szellem kifejlesztésére. Mert a kritikai szellemet nem könnyű fokozatokra osztani és első, esetleg utolsó számú jeggyel osztályozni, ellenben a történelmi dátumok bemagolását, igen.

A négyosztályú gimnázium elvégzése után, a köznemes ifjak átlaga abbahagyta a tanulást. Otthon maradtak a birtokon és igyekeztek elsajátítani a gazda teendőit.

Akik tovább iskoláztak, azok vagy papnak készültek, vagy pedig családjukban hagyományos volt a közéletben való élénkebb részvétel.

A Deák-család, amióta Zala vármegyében kihirdette nemességét, mindig nagy szerepet játszott a közigazgatásban. Deák Ferenc apja és nagyapja is táblabíró volt. Antal bátyját előbb szolgabírónak, később alispánnak, majd országgyűlési képviselőnek választotta a megye.

A dolgok természetes rendjének tetszett tehát, hogy a legfiatalabb sarjadék is hivatalt vállaljon.

A megyei tisztségekre pedig jobbára olyan embert választottak, aki járatos volt a Corpus Jurisban.

Ezért került Deák Ferenc 1817 őszén a győri jogakadémiára.

A közoktatás Mária Terézia óta állami felügyelet alatt állott. Az akadémia négy évfolyamú volt. Két alsó

osztályát filozófiai tagozatnak nevezték, a két felsőt pedig joginak. Tanítási módszere szerves folytatása volt a gimnáziumnak, azzal a súlyosbító körülménnyel, hogy az akadémián politikai ellenőrzés alatt is állottak a tanulók.

Minden korban az egyetemi ifjúság volt az, amelyet először fellelkesítettek az új vallási, filozófiai vagy politikai áramlatok. A wittenbergi templom kapuján Luther kalapácsütései az egyetem ifjúságának ujjongó lelkesedése közben hangzottak el. A francia forradalom előkészítőinek, az enciklopédistáknak művei a párisi egyetem hallgatói között jártak kézről-kézre.

Az ifjúság forrongó heve, túltelített energiája, mindenkor erjesztő gomba volt azokban a folyamatokban, amelyeket „haladás” szóban összegez az emberiség története.

Azokban az esztendőben, amelyeket Deák Ferenc a győri akadémián töltött, Európa a Szent Szövetség virágzásának korát élte.

Napoleon már Szent Ilona szigetén tengette életét. Európa uralkodói legszívesebben égiszerű fallal vonták volna körül országukat, hogy a „franciák átkozott szellemi pestise” be ne szivároгjon a határon. Napoleon legyőzése ellenére sem érezték magukat biztonságban. Felségárulást gyanítottak minden bátrabban hangzó kijelentésben és forradalmi törekvést minden olyan szándék mögött, amely a köznép sorsának javulását célozta.

Aki kétségbevonta az államszervezet mindenhatóságát, azonnal torkába fojtották a szót, gyakran oly módon, hogy egyúttal átvágták a torkát. Eltiltot-

ták, elégették, lefoglalták mindazokat a könyveket és írásokat, amelyekben leghalványabb utalás is történt efféle fogalmakra, mint „emberi szabadság, egyenlő jogok” stb.

Sajtó, katedra, szószék mind a legszigorúbb cenzúra alatt nyögött. Az államhatalom egész gépezetét kíméletlenül felhasználták az ellen a láthatatlan és megfoghatatlan valami ellen, amelynek emberi szellem a neve. Eleinte látszólag siker koronázta az elnyomók munkáját, hiszen a szellemnek is meg van az a tulajdonsága, mint a cseppfolyós és légnemű halmazállapotú testeknek. Fölveszi annak az edénynek az alakját, amelybe beletöltik. Azonban a továbbiakban is érvényesül a fizika törvénye. Ha nyomást gyakorolnak az emberi szellemre, nem semmisül meg az erő hatása alatt, hanem megsűrűsödik és a nyomással ellenkező irányba robban.

A Napoleon száműzetését követő két évi látszólagos csönd után, jóformán nap-nap mellett lángoltak föl a forradalmak. Nápoly és Spanyolország alkotmányt követelt uralkodóitól. A német egyetemek diákságának forradalmi magatartása miatt egybe kellett hívni a karlsbadi kongresszust. A francia forradalom vulkánja után visszamaradt láva csak tojáshejnyi rétegben hült ki és szilárdult meg. Akik jární próbáltak rajta, minduntalan érezniök kellett, hogy lábuk alatt forró a föld és ismeretlen, kiszámíthatatlan erők morajlanak a mélyben.

A bécsi udvar örök politikája, hogy Magyarországot megfossa önálló állami lététől és beolvassza tartományai sorába, új életre támadt.

Ferenc császár még az „alkotmány” szótól is ir-
tózott. Mikor egyízben könnyebb meghűléssel kezelte
az udvari orvos és azzal próbálta megnyugtatni, hogy
egészséges konstitúciója hamarosan legyőzi a bajt, a
császár kifakadt:

— Ezt a szót ne halljam többé! Mondja ön, hogy
szívós természet, vagy jó szervezel, de konstitúcióról
ne beszéljen!

Az általános önkény különleges súllyal nehezedett
az egyetemek és az akadémiák diákjaira. Az önkény-
uralom pihenést nem ismerő szemét semmisem ke-
rülte el. Éppen az 1817-ik évben, Deák első akadémiai,
évében vonódott új paragrafusok és tilalmak tüskés
ösvénye a fiatalság közé.

Az egyetem tanárai utasítást kaptak, hogy minden
diák életét figyeljék és magatartását a vallás-erkölcsi
magaviselet rovatában osztályozzák. A tanulók érdem-
jegyeit minden félévben Bécsbe kellett küldeni, a köz-
oktatási tanácsnak. Amely diák magaviseletből rossz
osztályzatot kapott, még akkor sem nevezte ki a bécsi
udvar valami hivatalba, ha a tanulmányi tárgyak
mindegyikéből eminens volt.

Az egyetem vezetősége besúgók útján ügyelt arra,
hogy a diákok el ne mulasszák az imádságot és a min-
dennapi misehallgatást.

Előírott ruhadarabokat viselhettek csak az egye-
temi hallgatók. A bő köpenyeg, amely alá valamit el-
rejtettek volna, szigorúan tilos volt. Úgyszintén a bo-
dorított ingmell és a sujtásos magyar viselet is.

Belenyúltak a szekrényekbe, nincs-e ott bor el-
rejtve, vagy pláne valamilyen könyv az egyetem cen-
zori bélyegzője nélkül. Kutattak a fiókokban a levele-

zések után, A kosztoshelyek cselédjeit megpénzelték, hogy értesítsék a tanárokat a diák minden lépéséről. Jaj volt annak, akit rajta kaptak a kocsmázáson, vagy a kártyajátékon.

Azonnali eltávolítás terhe alatt tilos volt a diákoknak megjelenni a megyegyűléseken. Ugyanis a megyék önkormányzatát még nem sikerült tönkretennie a bécsi udvarnak. A megyegyűlések voltak a magyar szellem és a magyar alkotmány utolsó végvárai.

Legszigorúbban tilos és legfőbb bűn volt pedig mindennemű bírálat a bécsi kormány és az egyetemi tanács intézkedései ellen.

A bécsi udvar nem magyaros gondolkodású és önálló szellemű egyéniségek nevelését tartotta a magyar jogakadémia feladatának, hanem a Bécs számára megbízható tisztviselő volt a nevelés ideálja, akiből ki van irtva minderi hazafias szellem és kezdeményezőerő, aki engedelmes bábja lesz az abszolutizmusnak.

Ahol az erőszakos szabályok elnyomják az egyén szabadságát, ott két út marad nyitva az önálló gondolkodású ember számára. Vagy szembeszáll a hatalommal, mai és elbukik, vagy pedig eltitkolja igazi véleményét a külvilág előtt és csak vele egyívású, bizalmas körben nyilatkozik meg az egyénisége.

Deák Ferenc az előbbi iskolás évek során megtanult kifelé hallgatni és befelé gondolkodni. Jellemének legnagyobb ereje, a passzív ellenállás megnyilvánult ezekben az esztendőben is. Nem emelt már hangos kifogást a hazafias gondolkodás elnyomása és az unalmas diktáló módszer ellen, amely tanítási mód az akadémia is otthonos volt, sem vallási gyakorlatok gé-

pies kényszere ellen, de a bizonyítványának megfelelő rovatába ez a szó került: negligens.

Ez a tény egyáltalán nem jelenti, hogy a fiatal Deák híjával lett volna a vallásos érzésnek. Korán fejlett szelleme azonban hamar átlátta annak az evangéliumi mondásnak mélységét, hogy nem az megy be a mennyországba, aki sokszor mondja Uram, Uram, hanem aki megtartja a parancsokat. A szentek szellemét sem az követi híven, aki ereklyéjüket keblén hordozza, szobruk előtt térdel és gyertyákat gyújt, hanem aki magánéletében igyekszik példájukat megvalósítani. A vallásos szabályok, böjtök, imádságok sorozatánál fontosabb a Krisztus szellemében lefolyó személyes élet.

Ha eszerint a gondolat szerint vizsgáljuk Deák ifjúi és későbbi életét, el kell ismernünk, hogy egyike volt a legkeresztényibb jellemeknek. Vagyona a legpuritánabb életmód ellenére szétfolyt a keze között, mert senki, aki hozzáfordult, üres kézzel nem távozott. Az Angol Királynőbeli szoba szekrényére minden reggel oda volt készítve öt forint, úgy, hogy a kéregető vehetett belőle anélkül, hogy előbb meg kellett volna alázkodnia.

Majdnem aszkétai hiúságmentessége, becsületessége, békülékeny, türelmes szelleme, mind-mind bizonyítéka a jó talajba hullott evangéliumi magnak.

Halála előtt, saját kívánságára Rónai Jácint püspök hozta el neki a haldoklók szentségét.

— A lelkem ösztönzött rá, a szívem kívánta, — mondta Vörösmarty Bélának — mert a vallásosság az érzésen alapszik.

Napoleon Győrre nyomult be seregével Magyarországra és a város sokáig megőrizte a francia megszállás emlékeit. Polgárok és parasztok kezében elrejtőzött egy-egy példánya annak a kiáltványnak, amelyet a francia császár intézett a magyarokhoz.

A fiatal Deákhhoz is bizonyosan eljutott egy példány és elidőzött az osztrák császári leiratok csűrőcsavaró szövegevei annyira ellentétes soroknál.

Napoleon történeti szerepe most kezdett az ifjúság szemében legendává magasztosulni. A középneveltség fiai, akikből a győri jogakadémia hallgatói nagyrészt verbuválódtak, a maguk korlátlan érvényesülési lehetőségének példáját tisztelték személyében.

Miután ugyanazok a hatalmak száműzték, amelyeknek egyike lábbal tiporta az ezeréves magyar alkotmányt, sorvasztotta a magyar nyelvet, fokozatosan megfosztotta a jogaitól a nemességet, adóért, újonckért zaklatta a jobbágyságot, hazafias kötelesség volt az ellenzéki ifjúság körében Napoleon nevének tisztelete.

Voltaire és az enciklopédisták művei s a Code Napoleon, kézzel-kézre jártak a hallgatók között, az egyetemi cenzúra ellenőrzése dacára is.

Deák is a tiltott könyvek olvasóinak táborába tartozott. Megismerkedett a kor újabb eszméivel, de nem szegődött az idegen szellemek tanítványává és föltétlen hódolójává. Se a rendszerüket, se a módszerüket nem sajátította el. Nézeteiket és szavaikat nem idézte soha. Csak a látóköre tágult a világ szellemóriásainak olvasása közben. Egyébként testestől-lelkestől magyar gondolkodású férfiú maradt, aki az új eszméket hazája felvirágoztatására kívánta gyümölcsötetni.

Tisztelte, becsülte a szellemi erőt minden nemzet fiában. Bizonyítéka ennek, hogy külföldi útja közben meglátogatta Ferneyt, Voltaire lakóhelyét, Wittermayerrel, a német tudóssal állandó, barátságos levelezésben volt. De gyakorlatban csak azt nézte, mit lehet keresztülvinni magyar vonatkozásban, mi válik az új eszmék közül a magyar nép hasznára.

Ennek a gondolkodásnak alapját a Győrött olvasott „tiltott könyvek” vetették meg.

Az akadémiai évek alatt Józsa József püspöki jószágkormányzónál lakott. A jószágkormányzó felesége Sibrik Anna volt, Deák Ferenc édesanyjának a testvére.

Rokoni körbe és rendkívül finom, úri levegőjű környezetbe került ezúttal. Kívüle még két diák lakott a püspöki prefektus házában. Sinkay János, egy zalamegyei, gazdag birtokos család fia és gróf Majláth Antal, a későbbi királyi kancellár.

Három, teljesen ellentétes jellemű ifjú élt együtt a dombra épített, kastélyszerű Józsa-házban.

A fürge, mozgékony Sinkay értelem dolgában jóval alacsonyabb fokon állott a másik kettőnél és állandóan gyámolításra szorult. Készséggel elismerte lakótársai fölényét és udvarias szolgálatkészséggel igyekezett kiérdemelni jóindulatukat. Deáknak, aki lusta volt arra, hogy maga lapozgasson a könyvekben, ő olvasta fel hangosan az akadémiai vizsgák anyagát.

Mindig együtt tanultak, oly módon, hogy a testes, kissé lomha tartású Deák kényelmesen letelepedett egy karosszékbe és látszólag nem is figyelt arra, amit Sinkay felolvasott a sorra előszedett könyvekből, jegyzetekből.

Csak a vizsgálatokon derült ki, hogy soha egyetlen dolog lényege sem siklott el a füle mellett, sőt ki is bővítette a hallottakat egyéni meglátásaival.

Deák sohasem vett részt az ifjúság szokásos kiruccanásaiban. Bort nem ivott. Éjszakára el nem maradozott. A diákság mégis hallgatólagosan elismerte vezérének. Tőle kértek tanácsot az ünnepek rendezésénél. Az ő ellenőrzése alá rendelték az Akadémiai Segélyző Egyesület működését, amely a szegény diákok sorsát igyekezett megkönnyíteni.

Deák vezető szerepe, a korabeli ifjúság szellemi emelkedettségét bizonyítja.

Általában az egyetértés, nyugalom és béke embere ritkán tud a tömeg vezére lenni. A sokaság mindig szívesebben áll a fanatikusok mellé, akik az erőszakosságok, háborgások izgalmait nyújtják számára és esetleg a győzelem röpké diadalával kecsegtetik.

A tisztánlátó és a bölcs nyugalom, amelyben a gyűlölet vakságának nincs helye, a szellemi arisztokrácia ideálja volt a világtörténelem kezdete óta.

Másik lakótársával, Majláth Antal gróffal sokszor került ellentétbe Deák. Veszekedés sohasem volt közöttük. Még nyílt vita sem. Azonban testi és szellemi alkatuk, megelőző környezetük és nevelésük annyira különbözött egymástól, hogy a barátságos egyetértést teljesen lehetetlenné tette.

Majláth a bécsi udvar körül csoportosuló, arisztokrata családok társadalmában nevelkedett, ahol az uralkodó személyének, a születési kiváltságoknak tisztelete s a pallérozott szokások voltak kötelezők.

A belenevelt udvariassággal igyekezett észrevehetlenné tenni azt a kis ellenszenvet és megvetést, ame-

lyet a nagyétvágyú, mohón falatozó, ruházatával alig törődő, szavait nem mindig válogató, vidéki, köznemes sarjadék, Deák Ferenc iránt érzett. Az ifjú gróf ott-honi, finomkodó nevelése miatt mégis állandó feszélyezettség uralkodott a két lakótárs között. Majláth bármennyire udvarias volt is, mindig úgy beszélt, barátkozott, mint aki állandóan elnéz valamit a másik kettőnek.

Emiatt sem Sinkay, sem Deák nem szerették. Idegen fajsúlyú lény volt. Bécsben szabott, különleges ruhákban járt. Az akadémiai ifjúság „arszlán” részének Majláth ruhái voltak a divatbemutatók.

Bár Deák alkatánál fogva sohasem lett a semmitmondó, külső formák embere, modorára mégis hatással volt Majláth társasága. Föllépése elfogulatlanabb, biztosabb lett. Darabos mozgása és kicsit parlagi beszédmódja kedélyes csiszoltsággá formálódott. Lélekjelenlétét, úri magatartását és személyes méltóságát minden helyzetben meg tudta őrizni. Ezeknek a tulajdonságoknak kifejlődésére Deák egyéniségében nagy hatással volt a gróf úrfi négy esztendőn keresztüli társasága. Majláthtól tanulta meg Deák a német nyelvet is.

1821 augusztásban fejezte be mind a három lakótárs az akadémiai tanulmányokat.

Deákot mindig az első tanulók között emelgették, bár tudását, mint a gimnáziumban, itt sem minden tanár méltányolta, látszólagos szorgalom hiánya miatt.

Utolsó vizsgája alkalmával Bognár professzor mégis így tette fel neki a kérdést:

— Mondja meg nekem jelölt úr, kihez hasonló még nem volt az akadémián ...

Deák egyéniségének és jellemének kialakulására kevés hatással volt az iskolák tanítási anyaga. Eredeti szellemek mindig többet tanulnak a körülöttük zajló életből, mint a könyvekből.

Leveleiben és beszélgetéseiben jóformán sohasem említette tanulóéveit. Egyetlen halvány utalást találunk csak, Győrött lakó rokonához, Petz Adolfnéhoz írott levelében. Megjelölte a két Józsa-féle házat, amelyekben lakott.

Bár a levél hangja nagyon közvetlen és kedélyes, ehhez a mondathoz egyetlen szónyi kommentárt nem fűzött Deák.

Valószínűleg nem voltak, az abszolutizmus nyomása alatt eltöltött diákéveiből kellemes emlékei.

Az igaz barátság azok közé a dolgok közé tartozik, melyekről, mint az óriás tengeri kígyókról azt sem tudja az ember, mesebeliek-e, vagy csakugyan léteznek

Schopenhauer.

III.

Jurátus év Budapesten. Az Auróra Kör. Deák barátsága Vörösmartyval.

Mit jelentett átlagban Budapest a XIX. század elején egy vidéki, nemes ifjú számára?

Néhány ember társaságát, akikkel egyenrangú beszélgetést folytathatott, egy-két csinos nőszemély közelségét, esetleg kocsmákat, amelyekről megjegyezte, melyikben mérik a legjobb bort.

Minden időben kevés volt azoknak az embereknek száma, akik észrevették, hogy az apró-cseprő mindennapi dolgok, százezernyi hajszálcsovön át az ország politikai és közgazdasági helyzetéből táplálkoznak.

Deák 1822 novemberében esküdött föl pesti jurátusnak. Esmélése első idejétől kezdve, mindvégig azok közé a kivételes szellemek közé tartozott, akiknek voljfc szemük a nagy összefüggések meglátására.

Sorra járta a gyér népességű utcákat, amelyeken jóformán csak német szó hallatszott. Megállt egy-egy

főúri palota csukott zsalujú ablaksorai alatt, amelynek gazdáját Bécsbe vonzotta az udvartartás.

Próbált öltözetet rendelni hazai posztóból. Fejcsóválva hallgatta a szabót, aki külföldi árura beszélt rá, amely tetszetősebb volt, mint a honi s azonkívül olcsóbb is.

Kisélt a Dunapartra és bámulta a gabonászsákokkal rakodó hajókat, amelyek olcsó pénzért Ausztriába szállították a magyar föld termését.

Kerülgette az utcákon végigterelt állatfalkákat, amelyeknek útiránya szintén Bécs volt.

A jobbágyok, akik a szekereket s hajókat meg rakták és az állatokat terelgették, otthon készült gúnyát és bocskort viseltek. Abból a kevésből, amit a terményekért kaptak, az adó kinyögeése után, nem jutott nekik varga-szabta csizmára, posztóöltözetre.

Bútorukat maguk barkácsolták. Házukat is maguk építették. Nem kellett nekik szabó, varga, kőműves.

A birtokososztály pedig külföldről hozatta, amire szüksége volt.

A hivatalok előtt is csak közrendű emberek ácsorogtak. Akinek igazán fontos, főbenjáró ügye volt, Bécsben iparkodott pártfogót szerezni magának.

Az értelmesebb magyarok fájdalmas lélekkel figyelték az ország szívéből lassankint kiszivárgó vért, életet.

Deák Ferenc alig két hetes pesti tartózkodás után bekerült abba a társaságba, amely az övéhez hasonló élességű szemmel és tettekre kész lélekkel nézte a világ és az ország eseményeit.

Stöttner György bevezette az Auróra körbe.

A Kisfaludy Károly köré csoportosult fiatal írók társasága volt ez, akik a magyar nyelv és a magyar viselet felelevenítését tűzték ki céljukul. Szakítottak a Kazinczy-féle görög és római klasszikusokat utánozó irodalmi hagyománnyal és magyarosabb, könnyedebb formában kerestek kifejezést gondolataik számára.

A kör legkiválóbb szellemének Vörösmarty Mihály bizonyult. Akkoriban még ismeretlen nevű, fiatal jogász volt.

Az a tulajdonság vonz bennünket legjobban másokban, amelynek önmagunkban hiányát érezzük.

Deák egyéniségében mindenkor elfojtotta a tüzet a logika hideg könyörtelensége. Képzelete sohasem csaponghatott, mert a legapróbb részletekre is kiható bizonyítás, amely később legnagyobb ereje volt beszédeinek, megkívánta az észszerű realitást. Nála a szellem nem tudott repülni, mert a meggondolás acélhálója fogva tartotta. A koponya vasketrecként zárta magába a gondolatot, amely mázsányi súlyokat cipelve, teherhordó módjára kapaszkodott a logika lajtorjáján fokról-fokra, a végső igazságok felé.

Vörösmarty szelleme más anyagból volt gyúrva. Nála a gondolat a logikai nehézségektől függetlenül, önmaga alakította sorsát s ihletett pillanatokban föllendült a legfenségesebb érzelmi magasságokba.

A két lélek kiegészítette egymást. Ez volt a magyarázata, hogy alig két heti ismeretség után egész életre szóló barátságot kötöttek.

Vörösmarty november végén Görbőre utazott. Hosszú idő elteltével, körülbelül három év múlva találkoztak ismét. Barátságuk mégis holtig tartott.

„Ne véld, hogy rövid együttlétiünk alatt, de jól megfontolva kötött barátságunk ellanyhulása okozta ily hosszas hallgatásomat s kis lustaságom miatt ne számíts azok közé a mindennapos lelkek közé, kiknél a poharak közt meggondolatlanul kezdődött barátság oly hamar elenyészik, mint annak a csóknak hangja, mellyel megpecsételtetett, — írta Deák 1825 novemberében barátjának.”

Mindkét ifjú szerette a másokban azokat a tulajdonságokat, amelyek őbelőle hiányoztak. Vörösmarty-nak jó fék volt Deák józan alapossága, viszont Deák restségre hajló természetének lendületet adott barátja szárnyaló energiája.

1896-ban Vörösmarty így írt Deákról br. Wesselényi Miklósnak.

„Ilyen emberre szükség van, nemcsak az országért, hanem azért is, hogy rossz óráinkban meg ne tagadjuk azt az állítást, hogy az ember Isten képére alkottatott.”

Deák 1827-ből való levele adja a leghívebb tükörképét a kettejük viszonyának.

Kehidán, október 16-án 1827.

Kedves Barátom!

Aligha az epistolae obscurorum virorum sokat nem forog kezeden, mert egy idő óta leveleid ugyanolyan homályosak és zavartak, mint azokéi. Az Eger alá csoportosult törökök Allah kiáltása, a hasadozó várfalak ropogása s a tábori vaszaj annyira elfoglalják elmédet, hogy egyik-másik leveledben nemsokkal jobb az összefüggés, mint a kadarka levélvel jóllakott

göcseji paraszt okoskodásában. Lehet, hogy én fennrepdeső gondolataidat kövérségemből eredő lelki lomhaságom, miatt nem vagyok képes elérni. Itthon kányákhoz szoktam inkább, mint sashoz s kányának nézem a magasan lebegő sast is.

Annyit mégis kitapogattam leveleiből, hogy en» gem még szeretsz; továbbá, hogy lustaságom miatt bosszankodsz s végre, hogy kurta levélre hosszú választ vársz.

Hogy szeretsz, annak örülök és érte én is szeretlek; sőt szeretnélek talán akkor is, ha Te nem szeretnél engem. Az bizonyos, hogy becsülnélek mindaddig,, amíg gazemberré nem lennél, amit rólad szinte úgy hiszek el, mint magamról.

Most veszem észre, hogy ezekben a sorokban éppen olyan halmozva említem a szeretet, mint a csalni akaró az emberséget és becsületet. Ha másnak és nem Neked (vagy Stettnernek) írnék, gyanútól félve ki is törleném ezeket, de így csak maradjanak úgy, ahogy írtam, mert baráti levélben csak ott kell törölni, ahol kétértelműségtől lehet tartani.

Lustaságoméért ne pörölj! Szeress a gyöngeségeimmel együtt, akkor szeretsz igazán. Túrjed a bivalynak lomhaságát, mert az, ha lassan is, de sokat emel. Ez ugyan prózai hasonlítás, de igaz, mert futni én sem szeretek, emelni pedig ha kell, másfél mázsát én is elbírok. Ezeket azonban lelki erőmre ne értsd, mert eszem élelmet adó földünknek csak a színén jár. Most szüretkor, mikor mustomnak helyről aggódtam, a föld alá is leszállott ugyan, de föl csak akkor emelkedik, mikor valamelyik épületem elromlott tetejének kijavítására fákat kell kivágnom. Az idén egyszer

magasabbra is hatott, mikor a sőjtöri torony keresztjének igazítására pénzt kértek tőlem.

Úgy-e prózai ember vagyok én? Ideálomat, Súlyosdi Simont elérem nemsokára, csak a papunkat le-hessen rábeszélni, hogy Súlyosai mesterének személyét viselje mellettem.

Quintilianusnak mondtál múltkori leveledben, de miért, azt nem írtad meg. Quintilianusról csak, mint költőről emlékeznek meg a történetek. Egyikük declamatiót készített, melyeknek egyrészét Ugolinus, ki-lencet pedig Avrault adott ki, 1563-ban. Ezt a kiadást magam is láttam gróf Festetich keszthelyi könyvtárá-ban. Én még egyetlen declamatiót sem írtam s nem is értek hozzá, tehát ehhez nem hasonlíthattál. A má-sik Quintilianus Marius Fabius spanyol volt. Én az sem vagyok. Az Domitianus idejében Rómában ta-nító volt, én az sem vagyok. Az, Instiutiones oratoriae és De causis corruptae eloquentiae nevek alatt két tudós munkát adott ki. Én ezt nemcsak nem tettem, de tenni, sőt még tenni akarni sem tudnám s így ehhez sem tudom miért hasonlítottál. Ha tehát ezen két em-ber bibliographiáját nálam jobban tudod, vagy még egy harmadik Quintilianusra emlékezel, tudósíts róla, hogy láthassam szempontodat, amelyből megítélés-em-hez fogtál. Ha pedig azt a hasonlítást, csak leveledet hosszabbítani, papírost tölteni szúrtad oda, ezt is írd meg.

S ezután ne rösteld az ilyen végből leveledbe iktatott kis cikkelyeket csillaggal jelezni.. .”

* Kisfaludy Károly: „Súlyosdy Simon” c. művére céloz itt a levél. Súlyosdy háromszor vastagabb volt másnál. Gazdaságát a falusi tanítóra bízta, maga pedig egész nap a karosszékben pipázott.

Vörösmartyn kívül, más írókkal is megismerkedett az Auróra körben. Hálásuk alatt papírra vetett két-három értekezést. Tehát gondolt arra, hogy maga is az írói pályát választja. De hazatérve és a zalai közigazgatásba belekapcsolódva csakhamar felismerte igazi hivatását. Hiába biztatta Vörösmarty, hogy munkáit adja ki a Tudományos Gyűjteményben, nem volt hajlandó megválni kézirataitól.

Egyik értekezéséről, amely a hazai irodalom fejlődésének akadályairól szólt, azt írta Vörösmartynak, hogy annyi okos és igaz szó hangzott el már erről a tárgyról, hogy újat mondani róla lehetetlen. Az eddig hallottakat újból megismételni pedig csak hiúság és észfitogtatás volna. Az értekezés tehát pipát gyújtani lesz a legjobb.

Volt-e Deáknak írói tehetsége?

Leveleiben és cikkeiben annyi egyéni megfigyelést és eredeti gondolatot találunk, amennyi némelyik írónak száz kötetnyi művében sincs. A nyelv szépségeinek és kifejezésbeli hajlékonyságának is tökéletesen birtokában volt. Ha készségét irodalmi művek alkotására használta volna, talán a világirodalom egyik szellemóriásaként emlegetnék.

Hogy nem lett belőle író, annak számos, szellemi alkataból eredő oka van.

A legfőbb ok talán az, hogy sohasem érezte bensejében annak a feszítőerőnek működését, amely örökké mozog, áradni készül és rombolni is képes, ha elnyomják és szabályos úton való mozgását megakadályozzák.

Deák sohasem dolgozott ihletből, csak kötelességből és felelősségérzetből. A külső szükség tukmálta rá

a feladatokat, amelyeket elvállalt, mert kibújni alóluk árulásnak érezte volna hazájával és az emberiséggel szemben.

Csak azt a munkát végezte el mindig, amelynek a kényszer elébe állította.

Íróvá lenni, oldalakon, köteteken át ráruházni másokra a saját gondolatainkat és érzéseinket, nem kötelesség. Azonfelül, kell hozzá bizonyos tulajdonság, amely Deákból teljesen hiányzott.

Ez a tulajdonság, a hiúság. Rendkívüli dolgokra senkisémmel vállalkozik, aki nincs abban a hitben, hogy saját személye nagyfontosságú tényező a világban. A nagy erélyt és erőt a küzdelemhez, az egyéni becsvágy és a hiúság fűti.

Deák sohasem vágyódott hatalomra és nem törekedett elismerésre. Nem hitte, hogy egyedül taníthat és mindenkinek tőle kell tanulnia. Nem tekintette a maga véleményét egyedüli igazságnak és a saját akaratát a világtörvény alapjának. Nem akart mindent elérni. Mindig megelégedett a lehetséges megoldásokkal. Sohasem tartotta a saját nézeteit olyan fontosaknak, hogy okvetlenül szükségesnek találta volna azokat az egész országgal, vagy világgal közölni.

Túl éles szeme volt. Látta, hogy kilátástalan az a küzdelem, amelyben egyedülálló ember, aki mögött nincs más erő, csak a saját igazának tudata, szembe száll a többség véleményével, vagy a hatalom szervezeteivel. Az erősebb sohasem észokokkal vitatkozik a gyöngébbel. Egyszerűbbnek találja a neki ellentmondót erőszakosan elnémítani.

Mindenkor megtette, amit önmaga veszélyeztetése nélkül lehetségesnek és emberileg kötelezőnek tartott.

Tovább nem ment egy lépéssel sem. Nem kívánt monopóliumot a saját igazságai részére.

— Okos emberek között, a vélemények különbözősége mellett is megmaradhat az egymás iránti jóakarát egysége — írta egyik levelében.

Az írók társasága nem tudott olyan tartós hatást gyakorolni egyéniségére, hogy végérvényesen közējük kívánt volna tartozni.

1823 decemberében megszerezte az ügyvédi diplomát, amelynek tanúsága szerint jelesen tette le a vizsgálatot.

Húsz esztendőskorában kész ügyvéd volt. Tanulmányait teljesen befejezte. A családi fogat hamarosan hazaröpítette Kehidára.

A szeretet a legnagyobb dolog a világon.

Thackeray.

IV.

A Deák-testvérek.

A gondolkodó ember mindig visszahökken a válakozás kilátástalanságától, mikor azzal próbálkozik, hogy emberi érzéseket és kapcsolatokat elemezzon.

Az író csak annyira követheti az okok láncolatát, amelyek rávilágítanak a jellemek fejlődésére, amennyiben a fennmaradt források ezt megengedik.

Sokszor mesélik, hogy valamely történeti tény közvetlen oka nem olyan, amelyet a történetírók érdekesnek találtak volna a följegyzésre. Ilyenkor az ok örökre homályban marad, pusztán okozata elevenedik meg a köztudatban.

Deák történeti egyéniségevei kapcsolatosan minden életrajz és történelemkönyv följegyezte, hogy rendkívül becsületes, ritka szívjósággal megáldott, haszonleséstől teljesen mentes jellem volt. De jóformán alig található utalás azokra az emberekre és körülményekre, amelyről ezek a tulajdonságok rá átruháztak.

A hiányt csak levéltöredékek, itt-ott feljegyzett

hagyomány és ezekből eredő föltevések alapján lehet pótolni.

A négy árván maradt testvér nemsokáig élt együtt a kehidai kastélyban. Jozefa, a nagyobbik lány hamarosan férjhez ment. A ház ura, a tizenkilenc éves Deák Antal és a tizenöt éves Klára nevelték öccsüket, Ferencet.

Ezek a dolgok így egymásután leírva, természetesen hatnak. Természetes érzés a testvérek között az egymás iránti szeretet is. Pusztán a vérségi kapcsolat, az egymásrautaltság és az összeszokás azonban legtöbbször nagyon is laza köteléknek mutatkoznak az életben. A három magára maradt testvér viszonyát egymáshoz nem is lehet csupán ezekből megmagyarázni.

A mindhármuknál holtig egyenlő mély és gyöngéd érzés jóval több volt a testvérek mindennapos viszonyánál. Talán barátságnak nevezhetnők a szó legnemesebb és legszellemibb értelmében. Egyenlő lelki színvonalú, egyformán nemes és becsületes emberek összetartozásának, akik akkor is keresték volna egymás társaságát, ha semmilyen atyafiság nincs közöttük.

A kapcsolat lelke Deák Klára volt, a Ferenc mellett anyát pótoló kisebbik nővér. A két fiútestvér levelezésében rávonatkozó sorok rajzolják meg legigazabban és legtisztábban a rendkívüli nő egyéniségét.

„A véremmel is megváltanám, hogy Klári egészséges és boldog legyen” — írta Deák Antal egyik levelében.

Deák Ferenc leveleiben pedig egész sorozatát tápláljuk a Klárára vonatkozó gyöngéd érzések kifejezé-

sének. Oszterhuber Józsefhez, a Klára férjéhez írott levelek mindegyike így végződik:

„Klárít ezerszer csókolom!”

Olyan levél is akad, amelyet így fejez be Deák Ferenc:

„Klárít csókolom 10 X 100.000-szer, azaz milliószor.”

1854-ben ezt írja:

„Az Istenre kérem Klárít, vigyázzon magára! óvakodjék a meghűléstől. Ne felejtse el, hogy az ő élete nekem oly nagyon szükséges.”

1856-ban Pestről keltezett levelében ezek a sorok találhatók:

„Szegény Klári betegeskedése nagyon aggaszt. Félttem őt a meghűléstől, különösen most, disznóölés idején.”

Más alkalommal ezt írja:

„Kedves jó Klárinkat milliószor csókolom és arra kérem, vigyázzon jobban az egészségére. Ő mindig olyan kényes és óvatos volt, mikor a másét kezelte. Gondolja meg, hogy az ő egészsége nem egyedül a magáé, hanem a mi kincsünk is.”

1859-ben, amikor Deák Klára sokat betegeskedett, (az esztendő karácsonyára meg is halt), azt írta az öccse:

„Hála Istennek, hogy Klári tetemesen jobban van. Adja a Mindenható, hogy javulása oly gyors és teljes legyen, amilyen buzgó az én óhajtásom és imádságom gyógyulásáért.”

Deák Antal, amikor 1826-ban, mint Zala megye követe Pozsonyban időzött, végigjárta mind a harmincöt kalapos boltot, hogy Klárának a legfinomabb, legdivatosabb holmit válassza ajándékuul.

Ezt írta sógorának:

„Küld meg a Klári fejének mértékét egyik leveledben. Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a legutolsó ízlésű, formát szerezhessem meg számára.”

Kedveskedett hűgának a divatholmikon kívül manduláskaláccsal, kétszersűllyel, fodormenta cukorral is. Mivel Klári örökösen meghűléssel, csúzzal, huruttal küzködött, bátyja végigtanulmányozta a bajok gyógykezelésének minden fajtáját. Tanácskozott nyolctíz pozsonyi orvossal, különösen valami dr. Szebell nevűt emlegetett sűrűn a leveleiben. Az ajánlott gyógymódokról és receptekről gondosan, pontosan értesítette hűgát.

Deák Ferenc, Pozsonyba kerülve, a követséggel együtt a figyelmes gyöngédséget is örökölte bátyjától Klára testvérük iránt.

Nénje nagyon szerette a zöldféléket. A főzeléknövények termesztése akkoriban még nem volt általános szokás. A magvakat csak nagyobb városokban lehetett megvenni, vagy pedig külföldről hozatni.

Deák Ferenc szerető gondoskodását és a legapróbb részletekre is kiterjedő figyelmességét jól megmutatja ez a levélrészlet:

„A vetemény magvakat azonnal megvásároltam és vártam az alkalmat Zalából, hogy azokat elküldhessem. Reméltem, hogy a vásár talán felhoz valami egerszegi, vagy kanizsai zsidót. De minden tudakozó-

dásom dacára, nem találtam eddig alkalmat. Nehogy a kerti veteményezés elkéssék, a magvakat diliganceon küldöm Egerszegre.”

Mikor Deák ezt a levelet írta, már túl volt az ötvenedik évén. Betegeskedett sűrűn. Vértódulásokkal, nehéz lélegzéssel küzdött. Mint az ellenzék egyik legszámottevőbbjének, ezer országos gondja, látogatója volt.

Azért mégis nyakába vette a várost és felkutatta a veteménymagvakat: Gondosan csomagolta, osztályozta a portékát, amint a hosszú levél további részlete feltünteti. Beszaladta a pesti vásár területét, hogy ismerősre akadjon, aki hamarabb kézbestiené a magvakat, mint az akkoriban még nem elég megbízható és gyors postakocsi.

Mindezt azért, hogy Klára néniének egy napi örömet okozzon. Nagy dolog ez olyan ember részéről, aki kényelmes természetű volt és az érzelgősség távol állott tőle.

Aki ilyen mély, őszinte és tartós érzéseket tudott két olyan kiváló jellemű és koponyájú férfiban keltetni, mint Deák Antal és Ferenc, annak a nőnek magának is rendkívüli egyéniségnek kellett lennie.

Arcképe nem maradt. A hagyomány középtermetű, barna, sovány, sokat betegeskedő nő gyanánt emlékszik meg róla.

Nem tartották különlegesen szépnek, de élénksége, kedvessége mindenkit vonzott a környezetében.

Huszonnyolc esztendő volt, amikor férjhez ment, de előbb is fűznek nevéhez egy ábrándosan regényes szerelmi idillt.

Csányi László, Zala-Csány birtokosának fia, akit a bécsi kormány a 48-as forradalom után kivégeztetett, volt az idill hőse. Az ifjú mindennap kora hajnalban átlovagolt Kehidára és odacsempészte Deák Klára ablakába a csányi kastélykert legszebb virágait.

Hogy ebből a szerelemből még sem lett házasság, talán annak tulajdonítható, hogy Csányi László még a napóleoni háborúk idején elkerült hazulról s azontúl csak vendégként tért vissza egy-két napra.

A vonzalom nem volt olyan erős a két ifjú szív között, hogy állta volna az elválás, a távolság próbatételét.

A lány lelkében mindenesetre maradhatott némi fájdalmas nyoma a dolognak, mert Klára hosszú ideig visszautasított minden kérést.

De inkább más körülménynek lehetett nagyobb része abban, hogy a lány nem nagyon iparkodott főrkötő alá jutni. Nem akarta nála tíz esztendővel fiatalabb öccsét otthagyni, női gondviselő nélkül.

Életéből és cselekedeteiből ez a dolog látszik valószínűbbnek, mint az elhagyott szerelmes búsongása.

A „kis Ferkó,” — Klára mindig úgy szólította öccsét, — 1821-ben elvégezte a győri akadémiát. Ekkor nyújtotta kezét Deák Klára Oszterhuber Józsefnek.

Férje nemcsak a Söjtörrel szomszédos pusztaszent-lászlói birtok ura volt, hanem élénk szellemű, kedélyes, tetőtől talpig becsületes ember is. A Deák-testvérek, Antal épúgy, mint később Ferenc, minden országos ügyről, a legbizalmasabbról is, hűséges pon-

tossággal beszámoltak neki, sőt a tanácsát is többször kérték.

Deák Ferenc őszinte véleményét és magatartását a 48-as forradalom idején a sógorához írott levelei tükrözik leghívebben.

Oszterhuber rendkívül jó gazda volt és feleségében is szorgalmas, reggeltől-estig talpon levő gazdaszszonyt kapott.

Deák Klára még fenntartott valamit abból az egyszerű méltóságból, amelyet a régi, magyar, nemes asszonyok képviseltek, akiket „nagyasszonynak” tiszteltek.

Sok dolga volt akkor egy igazi földesasszonynak. A fehérműhöz, ágyneműhez való vásznat nem a boltban vásárolták még abban az időben. Lenből, kenderből minden úri háznál maguk fonták, szőtték.

A kehidai, később a szent-lászlói kastély udvarában is folyt a tilolás, kendertiprás, fonás, fonálfőzés. A szövést házon kívül végezték a zselléresszonyok vagy a takácsok. Télen húsz-huszonöt háznál is kattogott a szövőszék egész nap. Azután a szabás és varrás következett. Ez sem volt éppen könnyű munka.

Deák Klára volt a munkavezető mindenütt. Konyha, vendégeskedés, disznóölés, gyümölcszedés és befőzés, a cselédek betanítása, a baromfiudvar felügyelete, a tejkezelés, ezer gond és bajlódás mind az övé volt. Hajnaltól késő estig nem volt pihenése. Mégis mindig jókedvű tudott maradni.

Oszterhuberék birtokán emberségesen bántak a jobbágyokkal. Az udvarbeli cselédek úgy hívták Deák Klárát: a jó lélek. Mégis gyarapodott a birtok,

mert okosan gazdálkodtak és takarékosan éltek. A Deák-testvérek részére mindig készen állott náluk a pénz.

Ferenc is, Antal is ugyancsak igénybe vették a rokoni szívességet. 1854-ben, amikor Deák eladta Kehidát, tizenkétezer forinttal tartozott Klaráéknak.

Mikor a birtok árát kifizették, átment Pusztaszent-Lászlóra, hogy végre kiegyenlítse az adósságot, amely az évek során egyre gyarapodott.

A „leszámolás” esete, egyik legszebb bizonyítéka a testvérek közötti nagy szeretetnek.

Ferenc kapacitálta nénjét, hogy szedje elő az adósleveleket.

Klára csak hallgatott. Végül, mikor nem bírta tovább öccse rábeszélését, odaugrott az íratszekrényhez és kirántotta az írásokat. Aztán úgy ahogy volt, összemarkolta az egész paksamétát és beledobta a tűzbe.

— Most már összeszámolhatunk öcsém! — mondta haragosan.

Oszterhuber nem törődött a dologgal. Gyerekük nem volt, akit megrövidítettek volna.

Az osztozkodás, amely legtöbb helyen hajbakapást, viszályt támaszt a testvérek között, ilyen módon folyt le a Deák családban.

Klárától tanulta Deák Ferenc a szívjóságot és a tapintatot, melyről nehéz helyzetekben híres volt.

Klára jelentette a két fiútestvér számára az ott-hont, a gondoskodó szeretetet, sőt a női ideált is. A nővér egyéniségének varázsa mindig hatalmában tartotta őket. Része volt ennek abban is, hogy egyikük sem nősült meg. Minden útjukba akadó nőt önkény-

telenül Klárához mértek és az összehasonlítást, úgy látszik, nem állta egyik hajadon sem.

Azonkívül nem hiányzott az életükből az a gyöngéd női kedvesség és gondoskodás, amely nélkül a férfiak elhagyatottnak érzik magukat.

Ha valami bajukat érezték, vagy unalom nehezedett a kedélyükre, befogattak és a szomszéd faluban várt rájuk a hozzájuk hasonló jellemű édestestvér, akinek gondolkodása, érzése ugyanabból a forrásból táplálkozott, mint az övék. Aki olvasta az ő olvasmányait. Aki gyerekkorában együtt ábrándozott, együtt lelkesedett velük a kor nagy eszméiért. Aki a lelkük ébrentartója, támogatója volt, mikor a körülmények síkraszállást követeltek a vallott elvek mellett.

A két testvér nem tudta rászánni magát, hogy ebbe a gyönyörű harmóniába esetleg disszonáns hang vegyüljön valamely idegen leányzó kedvéért, akinek szellemi foka, környezete s jelleme egészen más, mint az övék.

Deák Ferenc előtt mindvégig a női eszmény megtestesítőjét jelentette a nővére. Bizonyítja ezt az az eset, mikor a hatvannégyéves Klárának ritkulni kezdett a haja, öccse hamis hajfürtöket vásárolt neki, mert „mindig olyannak kívánta látni, mint kora ifjúságában”.

Klára nemcsak kellemes modorú, vidám kedélyű és jószívű teremtés volt, hanem igen művelt és gondolkodó fejű egyéniség is. Szavának, véleményének mindig súlya volt öccse előtt. Erről emlékezik meg Deák egyik levele Vörösmartyhoz. Azt írja benne,

hogy Zalán futása nagyon tetszett a néniének. Majd így folytatja

„Ez a dicséret nem válik szégyenedre, mert dicselkedés nélkül mondom, hogy az ő ítélete fontos, mivel igen jól ismeri a hazai és német irodalmat s a szép litteratura terén termett virágokat jól ítéli meg.”

Kölcseyt is nagyon kedvelte és értékelte Deák Klára. Nemcsak költeményeit olvasgatta, hanem az országgyűlési beszédeit is megküldette magának Pozsonyból előbb a bátyjával, később öccsével. Ismerte a múlt század összes politikai törekvéseit és a felvilágosodás minden irányát.

öccsével szemben mindvégig az maradt, amilyenek a huszadik század próbálja megrajzolni az ideális édesanyát. Kedélyes, pajtáskodó, gyöngéd, okos, figyelmes és következetes.

Deák Ferenc számtalanszor hangoztatta, hogy ő volt a család „jobb lelke”.

Bizonyára az ő hatása nélkül is lett volna Deákból nagyszerű vezető férfiú, aki eligazodik a politika útvesztőiben, de kétséges, hogyha nem Deák Klára nevelte volna, leírta volna-e életében például ezeket a sorokat:

„őrizkedjél a gúnynak és elmésségnek kétélű fegyverével érzékenyen sérteni másokat. A biztató kacagás, mely elmésségedet kíséri, csakhamar elhangzik, de az érzékenyen sértettnek keblében visszamarad a keserűség s hiúságod pillanatnyi diadalát másnak fájdalmán s elvesztett szeretetnek árán vásároltad meg.”

Az államférfiúi tevékenységhez fontolgató ész kell, de ezeket a sorokat csak olyan ember írhatta

le, akinek érző lelke volt. A Deák család „jobb lelké”-nek pedig Deák Klárát nevezték.

Deák Antalt, aki az édesapát pótolta Deák életében, a források némelyike konzervatív gondolkodású, Werbőczire esküdő nemesnek tünteti fel.

Kölcsey naplójából származik az az elterjedt hiedelem, amelyben a következő sorok olvashatók Deák Antalról:

— Csendes komolyságú, próbát állott karakterű férfiú, s éppen az, ki a múlt országgyűlésen az udvartól önként felajánlott tanácsosi címet el nem fogadá. Különben a Werbőczy által kijegyzett natio embere s a nagy néptömegre kedvező pillantást nem vetett, de előttem mégis igen becses. Arcában van valami Himfyhez hasonló, ami költőt sejdített.

Kölcsey állítását, amely, szerint Deák Antal sohasem vetett kedvező pillantást a nyomorban sínylődő jobbágy tömegre, megcáfolja a képviselői napidíj esete és a levél, amelyet erről a dologról sógorához intézett.

Az országgyűlésre küldött követek a diéta tartama alatt napidíjat kaptak megyéjüktől. Hat-nyolc forintot naponként. Azonkívül a vármegye adott a követnek fogatot, huszárt, sőt inasokat is rendelt melléje.

A követtartás terhe is a többi adóval egyetemben, a jobbágy tömeg vállán nyugodott.

Mikor Deák Antalt Zala megye képviselőjévé választotta, kijelentette, hogy ő az adózó nép verejtékéből egy garast sem fogad el. övé a jog, a hatalom és mégsem viseli a közterheket. Ezenfelül még napidíjat is adjon neki a nép, mert teljesíti kötelességét a

közéletben? Ezért is a jobbágyokat nyúzzák meg? Sohasem tudna egyetlen fillért nyugodt lelkiismerettel elkölteni abból a pénzből!

Aapidíj visszautasítása nemhogy tetszésre és elismerésre talált volna Zala megye nemessége között, hanem egyenesen okául szolgált egy rágalmozó hadjáratnak Deák Antal ellen.

A nemes urak féltek, hogy ez a nagylelkű, egyéni gesztus általános elvvé válik és ha Deák Antal leköszön a követségről, az utána következő képviselőknek is saját zsebükből kell fedezniök a pozsonyi tartózkodás költségeit.

Ezekre a rosszakaratú beszédekre céloz az Oszterhuber Józsefnek szóló levél.

„Megvallom, engemet a költségek keveset, a gonosz lelkek gúnyolódása pedig éppen semmit se kedvetlenítenek.

Mert én soha a mások előtt tetszelgő hiúság s az úgynevezett népszerűségen kapkodó törekvés által cselekedeteimet vezetetni nem engedem. Mindazoknak, kik belső meggyőződéséből származó tetteimet a maguk alacsony lelkű indulatai után mérik s maguk gyáva ítéletei által elgáncsolni szeretnék, gúnyolódását, mint az ebugatást, mely a mennyekig nem hat, büszkén megvetem. Nem hagyok magamnak senkitől zsinórmértéket szabadni. A tiszta meggyőződés és saját lelkiismeretem határozták meg bennem azokat a vezérelveket, amelyek szerint eljártam és eljárni fogok. Hiába szálka az bárkinek is a szemében, hogy diurnomot a szegény ember véres verejtékéből nem veszek, én magamat megnyugtatva érzem hogy így cselekedtem.

Azért csak hagyd őket, hadd mulassanak azzal, amit nem messzire ható belátásuk, rövid ítéletük, alacsony lelkük s mások rágalalmazásához szokott indulatok nekik mulatság tárgyául rendelt.”

Sem a levél, sem maga a cselekedet nem vallanak olyan embere, kit a tömeg nyomora érzéketlenül hagyott.

Deák Antal hónapokra otthagya adósságokkal megterhelt jószágát. Idegen városba telepedett. Ott a törvényhozás alapos munkát és erős idegzetet kívánó teendőit egyetlen fillér kárpótlás nélkül végezte. Az az ember, aki erre képes volt, nem lehetett ridegen elzárkózó, a kor legnagyobb problémájától, a jobbágyság felszabadításától sem. Hiszen ezzel a cselekedetével önmagát adóztatta meg a nyomorgó jobbágyság érdekében. Tehát világosan, sőt egyedül meggyőzően nyilvánította, hogy részt kíván az ország terheiből.

A királyi tanácsosság visszautasítása, amelyről Kölcsey Naplója is megemlékezik, szintén emelkedett gondolkodású és tiszta ítéletű emberre vall, aki méltatlannak találta önmagához, hogy üres címekekkel, társadalmi csecsebecsékekkel hivalkodjék.

Metternichnek igen jól kidolgozott rendszere volt az országgyűlés kényelmetlenné váló, ellenzéki tagjainak eltávolítására. Vagy karhatalommal és börtönnel szorította ki a közéletből a túlságosan magyar érzelmű követeket, vagy pedig éppen az ellenkezőjével, adománnyal, kitüntetéssel tette a bécsi udvar szolgájává.

Deák Antalnak igen rossz híre volt a császári udvarban.

1823-ban, amikor a kormány országgyűlés egybehívása nélkül próbált adót kivetni és újoncokat táboroztatni a nápolyi forradalom leverésére, Deák Antal, mint Zala megye főszolgabírája, megtagadta az engedelmisséget a királyi biztosnak, Amadé Antal grófnak. A helytartó erre egy század katonával vettette körül a vármegyeházat. Deák Antal a megyegyűlésen leköszönt a hivataláról a következő szavakkal:

„Tekintetes, Nemes Karok és Rendek! A kormány követelése törvénytelen, de talán felséges királyunk iránti jobbjágyi hódolatból magam is ráálltam volna annak elfogadására.

De mivel katonaság kényszerít, nem fogadom el. Jószoért, okosságból talán megtettem volna, de erőszakos karhatalom nem jó szó, nem okosság. De nem is törvényes.

Látom, hogy a Tekintetes Karok és Rendek meghajolnak. Én nem. Itthagynom a Karok és Rendek gyülekezetét.”

Az eset országszerte nagy feltűnést és visszhangot keltett. Nyomában több megye szervezett ellenállást a laibachi királyi rendelet ellen.

Deák Antal nemsokára, mint megyéje első követe, az országgyűlésbe került. Ott állandóan hallatta erőteljes hangját a magyarság alkotmányos jogai mellett.

Az udvar a bebörtönzésre nem talált elegendő ürügyet, tehát lekenyerezéssel próbálta elhallgattatni.

A királyi tanácsossággal nem jár hatalom, sem fizetés. De mint cím elég szépen hangzik és a nagy-

ságos titulus is együtt dukál vele. Alkalmas az emberi hiúság és ostobaság legyezgetésére.

Deák Antal hamarosan megkapta a pecsétetes levelet a király aláírásával.

A kitüntetett nyomban tollat ragadott és ezt a levelet írta a főkancellárnak, Reviczky Ádám grófnak:

„A tanácsosi hivatalt, vagyis a titulust sem nem kértem, sem az arra való vágyakozás elmémet és szívemet el nem foglalta. Azonkívül jutalomra méltó érdemeket sem szereztem. Egyébiránt is a díszes tanácsosi ranggal dicsekedni nem bátorkodom.

Engedje meg Excellenciád, hogy avégett könyöröggessek, hogy ezen általam el nem fogadható megtiszteltetéstől fölmenteni és az újonnan kinevezett királyi tanácsosnak sorából kihagyni méltóztassék.”

Sógorának így írt az esetről:

„Azt fogják néhányan gondolni magukban, hogy vagy durvaság, vagy butaság tőlem ilyen nem kért kegyet el nem fogadni. Én pedig nyugodt vagyok szívemben, hogy van még ember a magyar ég alatt, aki a hiúságot megveti. Ehhez egyébként nem nagy meggyőződés kell és nem is virtus tőlem.”

Aki ezeket a sorokat írta, annak nem sokat jelentett az udvari kitüntetés.

Föltehető-e, hogy aki ilyen cselekedetekre képes volt, mereven ragaszkodott volna a nemesség Tripartitumbeli jogaihoz és a nemesi címmel járó megkülönböztetésekhez ?

Nehéz elhinni.

Némi igazság mégis lehetett Kölcsey állításában.

Deák Antal, ha nem is volt mereven konzervatív, de egy lépéssel sem jutott előbbre a felvilágosodás, különösen a jobbágyszabadság kérdéseiben saját koránál.

Fiatalabb éveiben regéket írt Kisfaludy Sándor modorában. Politikai állásfoglalásaiban is találunk költőre emlékeztető, inkább a hangulat, mintsem alapos megfontoltság révén elhangzott szavakat.

Példa erre az a beszéde, amelyet főszolgabíró korában intézett a megyegyűléshez. Azt mondta, jó szóért talán kezére járt volna a törvénytelen intézkedésnek, amely a magyar jobbágylegények ezreit vitte elvérezni Nápolyba, Ausztria érdekeiért. Egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy emberéletekről van szó, amelyeknek feláldozása még csak nem is a haza védelmében történik.

Pusztán a hiúságát sértette a kurta, parancsoló mód és a karhatalom, amellyel a bécsi kormány az újoncozást kierőszakolta.

A rendelet másik felét sem mérlegelte. A kormány ezüstben követelte az adót papírpénz helyett. 350 papírforintért száz forintot adtak ezüstben. Szóval ez a rendelet a jobbágytömegekre rótt adót két és félszeresére emelte.

Minderre, ha a rendelkezés a hiúságának megfelelő módon történik, ráállt volna Deák Antal „jó szóért”.

A jobbágyszabadság felszabadításának kérdésében is ilyenféle, nem egészen tiszta logika vezethette.

Maga becsületes, jószívű, derék gazda lévén, úgy gondolkodott, hogy a többi földesúr is változzék ilyenné, akkor nem lesz semmi baj a jobbágyokkal.

Az ő birtokán sincs panasza senkinek. Nem törvényt és jogot akart a tömegnek adni, hanem a nemesség nagyon is labilis „atyai jóindulatára” akarta bízni továbbra is a sorsukat.

De ezek a hibák nem vonnak le sokat Deák Antal értékéből. Kölcsey is megjegyzi: — Elöttem mégis igen becses.

Nem volt sem szent, sem filozófus, hogy minden eszmei területen egyforma tisztasággal lásson és mindig egyenlő lelki nagysággal cselekedjék. Egyszerűen csak derék ember volt és az ő hatása nyomán alakult ki öccse jelleme is.

Két olyan ember társaságában, mint Deák Antal és Klára, szinte elképzelhetetlen, hogy Deák Ferenc mássá fejlődhetett volna, mint amilyené lett.

Az otthona, a környezete volt az a hatalmas példa, amelynek alapján a közéleti feddhetetlenséget és az átlagos emberi hiúságon való felülemelkedést megtanulta.

Deák Ferenc a humorérzékét és kedélyes, tréfás mpdorát is a családi körből hozta magával.

Deák Antalnak csaknem minden levelében, amelyet sógorának írt, van néhány évődő, kedvesen tréfás sor.

1980 november 4-én, Pozsonyban kelt levelében ezekkel a szavakkal tesz szemrehányást sógorának, hogy nem ír neki elég gyakran.

„Hallgatásod oka a restségnél nem egyéb. Olyan embertől, aki reggel 9 óráig is pőfékel a meleg ágyban, délután pedig fálnak dűlt háttal ismét Morpheusnak áldoz, gyors levél nem is várható. Aludj kedves sógor — csöndesen, de keveset. Nehogy a véred meg-

sűrűsödjön és amúgy is kerekded tested a dominus Gutát édesgesse magához”

Ilyen tréfás módon akarta rábírní sógorát, hogy többet mozogjon, egészségesebben éljen.

Ez a pajzánkodó, vidám hang uralkodott a Deák famíliában korosságuk, magas műveltségük dacára is. Mindig játszópajtásokká tette őket egymás iránti gyöngédségük és szeretetük.

Az öröklött képességeket ritka szerencséivel egészítette ki Deák egyéniségében a két idősebb testvér hatása.

Észrevétlenül az otthoni példák látása nyomán vésődtek gondolkodásába és érzésvilágába azok az életideálok, amelyeket megvalósítva, Deák a magyar történelem egyik legtisztábbkezü, legönzетlenebb államférfia lett.

Rendkívüli szellemi képessége csaknem félszázad politikai vezérévé tette. Otthoni nevelése és környezete pedig az egész világ előtt örök emberi eszményként álló egyéniséggé alakította.

Arany János szavai fejezik ki legtalálóbban ezt a gondolatot:

— Azt mondanám, nagyobb volt benne az ember a hazafinál!

A halálbüntetés ellen semmit sem lehet szólni, csak felordíthat az ember elszörnyedésében.

Mereskovszkij.

V.

Deák első lépése a közéletben.

Deák Ferencet 1824 augusztus 9-én „becsületbeli, tiszti alügyésszé nevezte ki Zala vármegye főispánja.

A kor, amelyben a huszonegy éves ifjú belekapcsolódott a nemzeti életbe, átmenete, sorsdöntő ideje volt Európának.

A megelőző francia forradalom pár esztendő alatt megváltoztatta a világ arculatát. A jelentős évszámok úgy sorakoztak egymás után, mint a királyok testőrségének daliái.

A nyugati nagy gondolkodók művei titokzatos utakon, eddig sohasem ismert gyorsasággal terjedtek el az egész olvasnitudó Európa városaiban, sőt az elrejtett falvakban is.

A XVIII. század végén kezdett működésbe az első gőzgép.

Azután új találmányok egész légiója következett az emberi élet kényelmesebbé, fényűzőbbé tételére a földön. Az iparosodás és kereskedelem nyomán egyre

növekedtek az igények. Láz járta át az államok vérkeringését és új anyagot vitt az organizmusba.

A gépekből kitóduló gőz forróságában lankadozni kezdett a múlt sok hagyománya. A technika betörése nyomán meglazult a feudalizmusból származó társadalmi rétegeződés. A városok előretörték. A parasztság nem volt képes többé a jobbágyrendszer alapján művelt földekből előkaparni azt a jövedelmet, amelyet az új korszak megnövekedett igényei és az államgépezet költségei megkívántak. Végül kizsároltnak érezte magát és állandóan erjedő, forrongó tömege súlyos gondokat okozott a koronás fejeknek. A helyzet kényszere reformterveken való töprengésre indított minden valamire való elmét.

A francia forradalom előkészítőinek munkái voltak azok a szikrák, amelyek lángalobbantották a felhalmozódott, gyúlékony anyagot.

A Szent Szövetség erőszakos eszközei, amelyekkel az életfeltételek megváltozása következtében létrejött új szellemi áramlatok ellen küzdöttek, némileg késleltették, de meg nem állíthatták a gazdasági helyzetből természetesen következő folyamatokat.

Az iparosodás nagyobb foka szétfeszítette a feudalizmus kereteit és sürgető erővel serkentette a népet az új világrend, a kapitalizmus kialakítására.

Az emberiség minden rétegét megrázták az irtózatos lökések. A lelkek egyetlen zuga sem maradhatott érintetlen a világforduló eseményeitől. Lélekzetállító félelem, várakozás és türelmetlenség lett úrrá jobbágyon, nemesen egyaránt.

Magyarország a Habsburg-dinasztia évszázadokon át követett gazdasági politikája miatt nem indul

hatott meg az iparosodás útján. Arra volt kényszerítve, hogy drága pénzzel fizesse az osztrák ipar termékeit és olcsóért adjon élelmet az örökös tartományok részére.

A közlekedés lehetetlen állapotban volt. II. József óta nem építettek állami utat. Ha a megyék néha útépítésre vezényelték is ki a robotos jobbágyokat, nem volt a dolognak látszata, mert vezetés híján a parasztok „sarat raktak sár fölé.” A folyókon, a Dunát kivéve alig járt hajó. Betyárok, szegénylegények veszélyeztették a közbiztonságot, akik megközelíthetetlen búvóhelyet találtak az irtatlan, gondozatlan erdőkben és a lecsapolatlan zombékokban, nádasokban. A kereskedők csak karavánokban merészkedtek a vásárookra. A falukat alig néhány házaló látogatta. Az országos vásároknak ekkor volt az aranykora. A posta is rossz volt. Sok nagyobb várost nem szerveztek még be a postahálózatba. Az országos vásárokon találkoztak csak a vevő és eladó. Itt folyt le az áruk kicserélése is.

Az utak rosszasága miatt egyes vidékek valósággal a zsírjukba fúltak, mert terményeiket nem tudták eladni. Ugyanakkor pedig az ország más részén, ahol rossz volt a termés, éhínséggel tüzdött a tömeg.

A közlekedés, az egymással és külfölddel való érintkezés lehetetlensége volt az oka az ország anyagi és szellemi elmaradottságának

De hazánk, mint a világtest egyik tagja még sem maradhatott egészen érintetlen a világforduló eseményeitől. A vérkeringés, mely a világ-organizmust átjárta, ide is elhozta azokat az anyagokat, amelyeknek nyomán az életritmus gyorsulni kényszerült.

A kormányrendszer már több évszázada ismételtette ugyan azt az ütemet.

Ha Ausztria nagyon megszorult pénzügyi tekintetben, vagy katonai szempontból, összehívták az országgyűlést. A mindenkori király elmondott néhány magyar szót és megcsillogtatta az egybegyűltek előtt a reményt, hogy ezentúl alkotmányos kormányzás lesz. Az ígéretekből megittasult nemesség megszavazta az adót és az újoncokat.

Erre ismét királyi biztosok telepedtek a megyékbe, folytatódott a németesítő törekvés és egymás után érkeztek a törvényhozás beleszólása nélkül megszövegezett királyi rendeletek. Ameddig volt valami az állampénztárban, addig a bécsi udvar mindig megpróbálta karhatalommal beszédetni az adót és toboroztatni az újoncokat.

Ha súlyos deficitet mutatott a költségvetés, vagy külső veszedelem fenyegette a monarchiát, kezdődött a játék előlről.

Hogy ezen a fantáziátlan politikán századokon át nem tudott változtatni a magyarság, annak főoka volt, hogy mindig csak a szegényebb középnemesség küzdött az alkotmány mellett.

Az arisztokrácia legnagyobb része mindenkor királyhű maradt, részben, mert lázadás esetére biztonságos védelemben tudta birtokait az osztrák örökös tartományok katonai ereje által. Másrészt pedig életfeltétele volt az udvari fényűzés és a királyi kegy adományozta rangok s címek cifra sallangja.

A köznemesség a maga életlehetőségét féltette az alkotmányos jogok apránkinti lemorzsolásától és a főnemesség egyre növekvő anyagi s hatalmi túlsúlyától,

A jogtalan parasztság bőréből pedig mindkét malomkő ledörzsölt valamit.

1824-ben mélypontján volt az alkotmányos élet. Országgyűlést ISII óta, tizenhárom éve nem hívott egybe I. Ferenc.

A Napoleon bukásával hatalmi túlsúlyát visszanyert osztrák császárságnak nem volt szüksége a magyar rendek jóindulatára.

A megyék önkormányzatát is évről-évre gyöngítették. Királyi biztosokat neveztek ki, akik a főispánok helyetteseként működtek. A szegény, „bocskoros” nemességet becsődítették a megyegyűlésekre és etetés-sel-itatással megnyerték a kormány terveinek.

A „becsületbeli alügyészség”, amellyel Deák Ferencet, mint számottevő birtokú nemesi család sarját és kész ügyvédet megtisztelték, pusztá cím volt. Hivatalos teendők nemigen jártak vele. Legfeljebb néha helyettesíthette a fiatalember a megyei tiszti ügyészt, ha az beteg volt, vagy elutazott.

De ugyanannak az évnek utolsó hónapjában már tényleges hivatalt is kapott Deák. A megyei árvái bizottság jegyzője lett.

Ez a kinevezés az ország nemességével békülni kívánó császári udvar engedménye volt. Deák Antalt, az újoncozás és adószedés karhatalommal való végrehajtása miatt ellenzékot szervező nemest akarták vele megjuhászítani. A laibachi rendeletek miatt olyan általános felzúdulás volt országszerte, hogy a kormány jónak látta nem feszíteni végsőkig a húrt.

Zala megyéből is elhelyezték Amadé Antal gróf főispánt és helyébe Batthyány Imre grófot nevezték ki. Az új főispán az ellenzék tagjainak hivatalokra

való kinevezésével iparkodott a megye jóindulatát megnyerni.

Deák sohasem tudott az akták és paragrafusok tömkelegébe belevesző hivatalnokká válni. Az árvaügyi teendők sokfélesége közben is megőrizte emberséges érzületét és szolgálatkész szeretetét minden ember, még a legalacsonyabb sorsban levők iránt is.

Rávilágít erre, egy jobbágyasszony, Sura Mártonná esete, akinek ügyében Deák levelet írt Bertsauter Lajos fiskálisnak.

„Sura Márton özvegye, csányi lakos, azzal a kérelemmel fordult hozzám, hogy annak az árva gyermeknek, akit ez az asszony táplál és nevel, a vármegye pénztárából járó tartási bérét fizettessem ki. Ez azonban csak a gyűlésnek van hatalmában. Hivatalos hatáskörömet meghaladja. A vármegyéhez kell tehát az asszonynak folyamodni és kérelemlevelében feltüntetni, hogy ő azt az árvát kinek szülei elhaltak s utánuk semmi érték nem maradt, táplálás és nevelés végett magához fogadta. Pedig maga is szegény özvegyi sorban él. Mindezeket a helység elöljáróinak aláírásával kell igazolni és az árvának az életkorát is felkeltetni.

Kérem egész bizalommal, tisztelt fiskális urat, tessék a folyamodó nevében egy mindezekkel felszerelt kérelemlevelet elkészíteni és a folyamodást szerdán Egerszegre behozni, vagy beküldeni.”

Ár eset, mint a levélből kiviláglik, nem volt jelentős. Mindössze arról volt szó, hogy egy jobbágyasszony megkapja az árvatartásért járó kis pénzt.

Deák mégsem röstelte a fáradságot, hogy hosszú levelet írjon a dolog érdekében, annak a földesúrnak

az ügyészéhez, akinek Sura Mártonné jobbágya volt. Egyúttal a mâga nevének és családjának tekintélyével nyomást gyakorolt az ügyvédre, hogy a kérvény elkészüljön a meghatározott időre. Nem tartotta elhanyagolható csekélységnek ezt a látszólag bagatell ügyet. Érezte, hogy az asszonynak és az árva gyerekek életbevágóan fontos a dolog.

Hányan viselkedtek volna így az előtte és az utána következő hivatalnokok közül?

Egyik része a tisztviselőknek kurta „nem ráíri tartozik”-kal elküldte volna az ügyefogyott, gyámoltalan parasztasszonyt. A másik csoport elhadarta volna néhány fensőbbségesen türelmetlen mondatban, hogy a megyegyűléshez kell folyamodni és milyen iratok szükségesek a kérvényhez. Talán olyan ember is akadt volna egy-kettő, aki tanácsot ad a szegény asszonynak, hogy földesura fiskálisával készíttesse el a kérvényt. De aki a maga személyében veszi kezébe a *dolgot* és szavának súlyával hat oda, hogy az ügy tényleg el is intéztessék, olyan ember nagyon kevés akadt volna. Ehhez kifinomodott emberi lélek kell ψ bepillantás a dolgok mögé. Az árva és az özvegy nehéz sorsának átérzése.

1832 augusztusáig viselte Deák az árvaügyi hivatalt, amint az egyik zala megyei jegyzőkönyvben följegyezve találjuk, „példás lelkiismeretességgel és gyakran anyagi károsodással”.

* * *

Az 1825. év változást hozott Deák életében. A kormány jónak látta kibékülni, az egyre hevesebb ellenállást tanúsító ellenzékkel. A király egybe-

hívta az országgyűlést, amelyre Zala Deák Antalt választotta követévé. A megyei hivataloskodáson kívül a birtok kezelése is az alig huszonnégy esztendő Ferencre maradt.

Jó gazda volt-e?

Alig hihető. Az abszolút becsületes, mások nyomorúsága iránt érzékeny emberek nem igen szoktak birtokgyarapító, „jó gazdák” lenni.

Gazdasági működéséről egy-két tréfás utaláson kívül alig találunk följegyzést. Annyi bizonyos, hogy 1854-ben, bár életmódja mindig a legpuritánabb volt, közel harmincezer forintnyi adóssággal terheltén adta el a birtokát gróf Széchenyi Istvánnak.

„Most ismét paraszt ember vagyok. Kerületi ülések helyett a rétre járok. Nem a szavazatokat számolgom, hanem a kaszásokat. Nem a kormánynak küldendő üzenetekről gondolkodom, hanem a mezei munka célszerű elrendeléséről. Nem a rossz válaszok bosszantanak, hanem a rossz idő, mely a munkát hátráltatja” — írja Wesselényinek 1839-ben.

Vörösmartyhoz írott levelében is találkozunk néhány tréfás sorral a gazdálkodásról.

— Eszem élelmet adó földünknek csak a színén jár; most szüretkor, mikor mustomnak helyről aggódtam, ugyan a föld alá is leszállott, de föl csak akkor emelkedik, mikor valamely épüлетem romlott födelének újjítására fákat kell kivágnom. Sőt az idén már egyszer magasabbra is hatott, midőn a söjtöri torony keresztjének igazítására pénzt kértek tőlem.

Az 1825 jún. 6. tisztújításon az árvaügyi jegyzőség felé, a megyei tisztiügyész hivatalát is megkapta.

Ebben a minőségben védte 1829 szeptember 10-én Babics József 23 éves rablógyilkost.

A neves lélektani kutatók tulajdonképpen a szívük szánakozó szeretetét és együttérzését az esendő emberiséggel, szövegezték meg tudományos műszavakkal és támogatták megfigyelésekkel.

Deák nem ismerte a „környezet hatása” nevezetű szakkifejezést, mégis azzal kezdte a védőbeszédet, amivel manapság kezdené egy tudományosan képzett bűnügyi szakértő. A rablógyilkos rövid életrajzát mondta el és felsorakoztatta azokat a hatásokat, amelyek ott-honában, munkahelyén érték.

Anatole France és Bernard Shaw sem írták meg még ebben az időben sziporkázóan szellemes eszmefuttatásaikat az emberi igazságszolgáltatásról. A védőbeszédben kevésbé gunyorosan kifejezve mégis ott vannak azok a gondolatok, amelyek Coignard abbé véleményei, Szent Johanna és a Felsőbbrendű Ember révén kerültek az emelkedettebb szellemek tudatába.

„A bíró nem vak eszköze a törvény szavainak, hanem érezve és gondolkozva ítélő teljesítője azoknak. A törvény rendeletét minden esetnél vakon eszközlésbe venni, nem volna igazságos.

A büntetés célja nem a bosszúállás, mert az alfas, kegyetlen indulat, ilyen indulatot pedig az igazságszolgáltatásnak ismernie nem szabad. Elégtételt sem szerez a halálos büntetés, mert azoknak életét, kiket a rabló meggyilkolt, többé semmiféle büntetés, vagy kegyetlenség vissza nem adja. Ha azonban a törvény kemény rendelkezését irgalom és könyörületesség mérsékeli, ha az ítélet nemcsak a törvényen, hanem a felebaráti

szereteten is alapul, megmarad egy ember, aki megjavulva, életével még hasznára is válhat a közösségnek.”

Néhány példát Deák beszédéből érdemes felhozni azoknak a tényezőknek megvilágítására a védett életben, amelyeket „környezethatás” műszó alatt foglal össze a modern pszichológia.

— *A szerencsétlen Babics József szegény sorsban született. A faluban sem templom, sem pap, sem tanító nincs, ki a gyermeket a keresztény erkölcsiségre oktatta volna.*

Azután leírja a szöveg a rossz társaságot, a tolvajok, betyárok gyülekezetét, amelybe az ifjú, mint gulyás bojtár keveredett, amikor felserdülve önmaga próbálta megkeresni kenyerét.

„A példa és a társaság olyan hatalmas eszközei a jónak és rossznak, hogy még műveltebb ember sem tagadhatja meg ezeknek hatalmát. A legerősebb lelkű is beszívja vétkes szokásait azoknak, akikkel ifjúságától fogva társalkodott” — folytatódik a beszéd.

— *Ezekszerint nem megbocsátható-e, hogy Babics József, akinek szívébe az isteni törvények, a jónak és rossznak magvai nem voltak nevelés által beültetve, jó nem maradt?*

Következik az első, egészen jelentéktelen verekedés, amelybe a védett az aligvári major cselédeivel keveredett. Szabad élethez volt szokva, tehát megszökött törvény keze alul. Nem kívánta megkóstolni a várhegye kenyerét.

„Büntetés várt rá, amelytől való félelmében, tíféhd sem mert megjelenni. Kénytelen volt bujkálva csavarogni. Kenuere elfogyott, ruhája nem volt. Szol-

gálatba lépni nem mert. Pénz nélkül nem élhetett. Csoda-e tehát, hogy részben élete fenntartásának természeti ösztönétől hajtva, részben társainak csábítása által, kik prédát ígértek neki, bűnre csábítódott? Hogg Babies József az erkölcs útjára nem tért vissza, hanem mindig mélyebbre süllyedt az örvényben, természetes következménye volt a helyzetének.”

A beszéd pusztán tényeket sorakoztatott fel az akkori hallgatóság és a mai olvasók előtt. De akik a felvetődött gondolatokat végig tudják gondolni, azok szeme előtt megrázó képsorozat bontakozik ki a szavak nyomán.

... Jobbágykunyhó. Nyirkos, sötét, ablaktalan odú, ahol heten-nyolcan hemperegnek a vackon. A gyerekek ott lopnak ennivalót, ahol tudnak. Úgy nőnek fel ide-oda rugdosva, kenyértelenül, tudatlanul, örömtelenül.

A gyerekkori éhezés, a börtön, meg a halálfélelem ólmos sápadtságává teszik a huszonhárom éves legény arcát, amint kezén lábán megbilincselve ott áll a pandúrok között. Vacogva, remegve foszlott, nyirkos ruháiban, várja az ítéletet.

Vele szemben a bírói asztalnál, jóízű reggeli után, gondosan lekefält, fekete posztóöltönyük alkalomhoz illő tekintélyében ülnek a táblabírák, a vármegye földesurai, a törvény végrehajtói. Ők, akik a birtokukhoz tartozó falvakban, nem építettek iskolát nem tartottak papot, tanítót a jobbágyok számára. Csak a munkáját követelték és az eleségét vámolták meg, de emberhez méltó lakásról, oktatásról, a duhaj ösztönöket megszelídítő szórakozásról és elegendő kenyérről nem gondoskodtak.

Most pedig ítélkeznek az éhségtől, butaságtól verembe üzött vad felett a társadalmi rend és az erkölcs nevében.

Hiába beszélt az akták és törvények gépezete kötött egy ellágyult emberi hang, a védő hangja. A kérdés csak az a bírák előtt, *mit* követett el a bűnös. *Miért* követte el? Ki érti meg és kit érdekelnek azok az idegenveretű mondatok, amelyeket a fiatal védő elmond a borzalmas gyerekkorról, a rossz társakról és a körülmények kényszerítő erejéről? Ki hatódik meg azon a néhány szónyi utaláson a bírák „szelíd embe-riességére?”

Egy-két idősebb táblabíró ásítást nyom el. Lát-szik, — gondolják, — hogy a védő még ifjonc. Nem-rég került ki az iskolapadból. Különbén nem nyújtaná a tárgyalást ilyen fehérnépríkató locsogással! Ki járát dedóba egy rablógyilkost, hogy „megjavulva hasznos tagja lehessen az államnak”? Rabolt, gyilkolt, tehát pusztulni fog. Ez az igazságszolgáltatás gyakorlata évezredek óta. A többi csak kele-kótya beszéd, amit ez a gyerkőc összehadar az iskoláról, diplomáról, felebaráti szeretetről. A zsellérnek legjobb iskola a deres, az tegtanítja, hogy húzza be a nyakát.

A bírák ujjakkal megérintik a Megfeszített testét, azután nemsokára kihirdetik az ítéletet.

Babics Józsefet gyilkosság, gyújtogatás, útonállás 'büntetteiért keréketörésre ítéli Zala vármegye nemesi törvényszéke. Az ítéletet „kegyelmi” úton pallos, majd kötél által rendelik végrehajtani.

Akasztófa lesz a sorsa Babics József huszonhárom esztendő szegénylegénynek.

Védője, a huszonhatéves, nemes ifjú, lehorgasztott fejjel megy ki a teremből.

Hittel és lelkesedéssel tele szívvel jött ide. Hitt az emberi jóakarásban, a sokat prédikált felebaráti szeretetben, a békés, szelíd elintézés lehetőségében. Azt gondolta, hogyha hangosan és világosan szót emel a halálbüntetés jogtalansága, kegyetlensége és érthetlensége ellen, megértik, hisznek a szavának. Tud enyhíteni valamit az igazságszolgáltatás merev, lélektelen gépezetén, amelynek szolgálatába beállította a humanisták, Rousseau meg Voltaire gondolataitól forró agyát és szánakozástól vonagló szívét.

Azt hitte sikerülni fog megmenteni egy emberi életet, ha mindjárt egy rablógyilkosét is. Hiszen az élet egyetlen, szent és legdrágább kincse mindenkinek.

A kijózanodás nagyon keserű volt. Derengett benne valami, hogy ő tőle, egy ember jóindulatától nagyon kevés függ, vagy éppen semmi.

Talán ez az első, fontosnak vélt közéleti lépés, Babies József megvédelmezésének kudarca, határozta meg Deák későbbi politikai módszereit. Ez a csalódás okozta, hogy többé sohasem ragadt rá az ideális eszmék kiviteléért való harc önkívülete. Minden dolgon csak *gondolkodni* tudott ezután. Sohasem volt képes a kivitel lehetőségében, fenntartás nélkül, fanatikusan *hinni*.

Az első lépés kudarca miatt vált programjává az a túljózan s nagyon szomorú elv is, amely politikai működésének sarkköve volt: menteni, ami menthető.

A szív első megmozdulása, az első szerelem legtöbb ember életében üdítő, derűs emlék, amelynek melege elkíséri a halálos ágyig.

Deák Ferencnek ezen a téren is reménytelenség és kudarc jutott az első próbálkozásoknál. ,

Inkey Szidónia, aki az ifjút meghódította, Zala megye leggazdagabb birtokosának, Inkey Ferencnek egyetlen leánya volt. Anyja Triangi Karolina bárónő.

A Deák família pedig csak szellemi és lelki javakkal szerepelt a vezetőhelyen. Ezek a tényezők pedig csak akkor kezdenek számítani az átlagos értékelésben, ha országos elismerés és siker jár a nyomukban.

A lány egykorú volt Deák Ferencsel, aki körülbelül huszonegy éves volt a szerelem idején. Egy közepes nemesi birtok negyedének várományosa, közéleti jövője még kialakulatlan. Családja csak négy generáció óta nemes.

Az ifjú Deák büszkesége nem bírta volna, eJLhi>£X,

megkérje a lányt és esetleg visszautasítsák. Másrészt nem is gondolhatott házasságra, mielőtt közéleti szerepét megkezdte volna. A huszonegy éves lány viszont nem várakozhatott rá évekig. Annál inkább sem, mert szép, okos és gazdag dáma Tolt, akit a kérők és udvariak serege rajzott körül.

A körülmények mérlegelése után Deák legokosabb dolognak találta a szerelmet elfojtani, mintsem hiábavaló epekedést ápolgasson.

Ha nem is az első csalódás okozta, hogy agglegény maradt, de ez a dolog készítette, hogy gondolkodjék a házasságon és végül, mint nem az ő egyéniségéhez szabott intézményt, elkerülje azt.

Vörösmartynak írt ezekről a dolgokról 1826-ban. Levele elején közölte, hogy ismerősük Fábián Gábor író, válik a feleségétől. Ezzel kapcsolatban említette meg, hogy ő is volt már szerelmes.

„Még eddig, hála a szerelem kis istenének, csak körülöttem szárogatta nyilait. Az az egy-kettő is, amely nekem volt irányítva, vagy fennakadt tömött ruhámban, vagy izmos mellcsontomon megtompulva, szívet nem sértett. Egy mégis, megvallom, mélyebben csúszott az oldalcsontok közé, mint szerettem volna. Megdöbbsentem először a véletlen eseten, de határozottságot visszanyerve, gyöngéden, kíméletesen kivontam a nyilvesszőt. Két esztendei távollét egészen begyógyította sebemet. Sajog ugyan még most is a sebhely, ki-vált ha az emlékek felkavarják, de a hideg megfontolás mindenkor lecsillapítja az újra felzúdult indulatot és nem engedi, hogy a szív, ez a vakmerő játékos, egész életboldogságot kössön egy kockához.”

A levél folytatása valóságos filozófiai értekezés a házasságról. Olyas valaki láthat csak ilyen mélyen a dolgok mögé, aki magányos óráiban pro és kontra, számtalanszor végiggondolt mindent. Deák egész lanácssorozatot intézett Vörösmartyhoz, aki pillanatnyilag szintén a „sötét veremben” vergődött reménytelen búslakodással, az elérhetetlen Perczel Etelka miatt.

„Az ifjú ne engedje át magát a képzeletének. A leányt szeresse meg, amilyen az a valóságban, ne pedig azt az ideált, amit a szerelmes felizgatott fantáziája benne lát” — írta Deák.

„Gondosan figyelje meg választottjának testi és szellemi tulajdonságait. Fordítson erre elég időt, mert a nőket nem lehet hamarosan kiismerni.”

Végül azt mondja, hogy pusztán a testi megkívánást nem szabad összetéveszteni a valódi szerelemmel.

„Könnyen megeshetik, — írja — hogy a testiség kielégítése után vége lesz a nagy lelkesedésnek, az ideál elröpi és néha csak egy igen közönséges asszony mond félálmosan jóreggelt a tegnapi elragadtatásból bámulva ébredező férjének.”

Deák már huszonhárom éves korában világos háttérrel tudott vonni a megszeretni és megkíválni igék különbsége között.

Tudta, hogy a pillanatnyi külső tetszés és az egész életre szóló együttmaradás között nagy különbség van. A párválasztásnak nem csupán a látóidegek érzékiség-reható működése alapján kell végbemennie, hanem szerepet kell adni ebben a műveletben az agynak és a léleknek is.

Szokatlanul tisztánlátó és bölcs gondolatok ezek egy huszonhárom éves ifjú tollából. De az emberek sohasem életkoruk, vagyis a tapasztalathoz való idejük, hanem a tapasztalathoz való tehetségük arányában bölcssek.

A következő esztendőök folyamán valószínűleg nem találkozott olyan nővel, akit testileg és szellemileg egyaránt méltó társának érzett volna.

Megnősülni azért, mert „már itt az ideje”, ahogy az átlagemberek szokták és mondják, akik hozzáteszik még ezt a primitív jelszót is „mindenki így csinálja”, nem Deákhhoz méltó cselekedet lett volna.

Sokkal felelősségteljesebb és kevésbé önző ember volt, minthogy esetleges családjára is rákényszerítse azt a puritán életmódot, amelyet helyesnek érzett

és folytatott. Visszautasíthatta volna-e a felkínált méltóságokat és kitüntetések, ha a felesége mindenáron kegyelmes asszony akart volna lenni? Élhetett volna-e megfelelően a képviselői rapidíjból és a csekély életjáradékból, ha gyermekei vannak, akiknek jövőjéről emberi kötelessége minél jobban gondoskodni? Segíthetett volna-e a hozzáfordulókon, ha a pénzzel, amelyet szétosztogatott, övéit rövidíti meg?

Mennyi önmagával kötött kompromisszumra, megalkuvásra kényszerült volna, ha családot alapít!

Talán egész élete olyan drámai harcban telik el, mint a Tolsztojé, aki háromszor menekült el otthonából és végül elhagyatottan halt meg Asztapovóban, a vasútállomáson.

Deák sokkal józanabb ember volt, semhogy drámai hőst csináljon magából. Nem voltak szenvedélyei, legfeljebb szokásai. Szerette a nyugalmat és a magányt, mint minden nagy elme, aki érzi, hogy alkotó munkára hivatott és az egész országért, az egész emberiségért felelős.

A zseni lelkileg akkor is magányos, ha családon belül él. Viszont naponta ezer apró nyűgöt kell leráznia és energiáját sokszor kicsinyes veszekedésekre, magyarázgatásokra fecsérelnie.

Deák Ferenc a jobbik részt választotta.

A természet mindig jobb törvényeket ad nekünk, mint amilyeneket mi találunk föl.

Montaigne.

VI.

Az 1832—1836. évi országgyűlés.

A világ gazdasági átalakulása az 1830-as években már Magyarországon is kezdte éreztetni hatását és követelte a korszerű reformokat.

A gőzgép feltalálása után egyre több gyár keletkezett a világon. Az iparcikkek előállítása gyorsabbá vált. Ez a körülmény természetszerűleg iokozta az emberek igényeit. Angliában már 200.000 gőzgép működött, négy millió lóerővel. Tömegesen gyártották a szöveteket, cserzették a bőröket, készítették a bútorokat, edényeket s egyéb szükségleti tárgyakat. Az iparcikkek, amelyek kézierővel előállítva kisebb mennyiségben és drágább munkadíjért készültek eçldig, mostmár szélesebb népréteg számára voltak elérhetők és még szélesebb rétegben keltettek vágyakozást, hogy effélékhez ők is hozzájuthassanak.

1830-ban, Manchester és Liverpool között robbant végig először Stephenson gőzmasinája. A vasutak hálózata ezután évről-évre sűrűbb lett. Az óceánt is

egyre több gőzhajó szelte. A távolságok a városok, országok, sőt a világrészek között is kisebbedni kezdtek. Lassankint a legtávolabbi vidékekre is eljutottak a gyárak által tömegesen előállított új cikkek.

Fokozódtak az igények hazánkban is, anélkül, hogy a termelés is fokozódott volna. A paraszt, aki eddig maga szőtte gúnyában és bocskorban járt, mégjobban érezte a zsebe ürességét az országos vásárokon kitergetett kívánatos holmik láttára. A köznemes is vágyakozva állt meg a boltok ablaka előtt, amelyek mindig jobban megteltek olyan dolgokkal, amilyenek feddig csak az arisztokrata házakban voltak láthatók. Mindenki egyre terhesebbnek érezte a szegénységét.

Lemberg és Bécs között egy társaság vasutat kezdett építeni. Ez a tény súlyos csapással fenyegette Magyarország egyetlen jövedelmi forrását, a gabonakivitelt. Vasúton olcsóbban, főleg gyorsabban lehetett a terményeket szállítani. Az a veszély fenyegetett, hogy Ausztriában és az eddigi külföldi piacokon az orosz és lengyel termények fognak uralkodni, mivel az olcsóbb szállítás miatt áruk is csökken.

Hogy a gabonakivitel megtarthassa versenyképességét, Magyarországon is ki-kellett volna építeni a vasúthálózatot.

Az ilyenfajta vállalkozáshoz azonban töke szükséges. Évszázadok óta a jobbágyok primitív robotmunkájával, rosszul művelt földbirtok alig hozott annyi jövedelmet, amennyit gazdájának egyre' költségesebbé váló életmódja megkívánt. Nemhogy tartaléktökéjük lett volna, hanem uzsoraadósságok terhe alatt nyögött csaknem az egész birtokososztály. Ehhez járultak még a bonyolult örökösödési törvények és kötöttségek, ame-

lyek jóformán lehetetlenné tették, hogy a nemes ember eladhassa a birtokát. Vevő sem igen kínálkozott ugyan, hiszen az ország nyolc milliányi jobbágytömegének nem volt joga ahhoz, hogy saját földje lehessen. Igaz, hogy nem is lett volna miből vennie, hiszen a jobbágság viselte az adó és katonatartás egész terhét.

Pénze tehát sem a nemesnek, sem a jobbágnak nem volt.

A nagyobbfokú iparosodáshoz, vasutak és gyárak építéséhez szükséges tőke csak külföldről jöhetett volna be az országba.

Viszont miféle vállalkozó helyez el pénzt olyan helyen, ahol az egyetlen biztosítékot, a földet a kiváltságos társadalmi osztály el nem adhatja, a dolgozó tömeg pedig meg nem vásárolhatja? Azonkívül a föld korszerű és gazdaságos kihasználása is lehetetlenné van téve, mert erre a robotmunka és a jobbágytelek rendszere alkalmatlan? Miféle lehetősége és biztonsága lett volna ilyen körülmények között a pénzbeli befektetésnek?

Semmi.

Olyan volt az ország, mint egy szoba, amelynek bútordarabjait vaskapcsok szegezik a padlóhoz.

Ha egy ország magába visszavonulva, a múltba temetkezve nem vesz részt az emberiség közös munkájában, annak az országnak, mivel szomszédai haladását meg nem akaszthatja, szükségszerűleg előbb-utóbb azok hatalma, vagy befolyása alá kell jutnia. Ez a bel^lás nemcsak hódítás útján érvényesül, hanem behatol a diplomácia, sajtó és gazdasági kapcsolatok út-

Ha tehát Magyarország nem akart teljesen a fejlettebb iparú, haladottabb szellemi színvonalú Ausztria bábja lenni, kénytelen volt új, életképesebb törvényeket létrehozni, amelyek lehetővé teszik az élénkebb bekapcsolódást a világgazdaságba.

A kormányzat és a főrendek, akiknek óriási birtokaik voltak és így saját személyükben nem szenvedtek semmiben hiányt, irtóztak a francia forradalom példájától. Minden változástól rettegték és minden újításban lázadásra való törekvést és lehetőséget láttak.

Ezeket a fájó sebeket tárta fel nyíltan Széchenyi István gróf 1830-ban megjelent munkája, a Hitel. „A magyar gazda ma sem viheti mezeit legmagasabb virágzásra” — kezdte a közgazdasági részt. Aztán mint a vihar indult meg a régi Magyarország törzsökös intézményei, a föld és a munka kötöttségei ellen, amelyek lehetetlenné teszik a haladást és a nemzet kifejlődését.

„Magyarországnak nincs kereskedelme, de ennek nem a rossz földrajzi helyzet az oka, hanem a pénzhány és az, hogy más nemzetekkel nem állhatja ki a versenyt, annak oka a vámok nyomasztó súlya, a kormány minduntalan beavatkozása mindmegannyi gátja a kereskedelemnek. A rossz közlekedés és a nemzeti bank hiánya, meg a magas kamat nemkülönben.

Ezekből a bajokból pedig semmi sem emelheti ki hazánkat csak saját agyvelőnk és kezünk.”

Folytatódik a támadás a nemesi birtok kötöttsége, az igazságszolgáltatás végtelen lassúsága és a váltótörvény hiánya miatt.

„Minél régibb valamely intézmény vagy épület, annál szükségesebb rajta a javítás” — mondják az utolsó lapok.

Az 1832-es országgyűlés annak jegyében ült össze, hogy „a legfontosabb kérdésekben törvényt kell hozni” — amint Reviczky Ádám gróf a kancellár mondotta.

Deák Antalnak Kisfaludy Sándorhoz írott levele megmutatja hogyan gondolkodott a hazafias érzésű, műveltebb táblabíró osztály a reformok szükségességéről.

„Ha a mostani Európa fölött borongó zivatarok között, Hazánk felett is komorabb felhők gyülekeznek, azt alkotmányunknak nyolc évszázadot már kiállt és így megaggott, elmohosult helyzete okozza. Az egész világ arisztokráciája ellen felkeltek. Szabadságot óhajt minden szív. Nem fogja-e Hazánkban is az arisztokrácia alatt nyögő emberiség a maga jussát kívánni? Nem fog-e nálunk is szabadságért esdekelní az a több millió ember, mely az alkotmány hasznát csak hírből ismeri, de nem érzi? Nem fog-e dühös indulataival az egyenes korlátokon túlkapva, különösen a mostani kenyér szűkében féktelenségbe merülni? Ilyen esetben alkotmányunk mohos részeit kitisztogatni csakugyan eljött az idő!”

A országgyűlés tehát igen válságos körülmények között ült össze.

A rendek legelőször a kereskedelmet szabályozó főrvények megjavításáról kívántak tanácskozni, amint ezt az ország gazdasági helyzete természetesen kívánta.

t A kormány azonban mást akart. 1831—1832-ben nagy kolerajárvány pusztított az országban. Az előző esztendei országos szárazság miatt bekövetkezett éhség megsokszorozta a halálesetek számát. Tízezrek pusztultak el a jobbágyok közül. A parasztok végső

kétségbeesésükben a földesurakat gyanúsították kút-mérgezéssel stb. Sáros, Szepes és Zemplén megyékben a nép nekítámadt az uraságok kastélyainak, nemeseiket öldösött le, fölégette az urasági lakokat. Báró Eötvös Ignác megfékezte ugyan a lázongókat, de Metternichet gondolkodóba ejtette a dolog. A kormány belátta, hogy tenni kell valamit a jobbágyság nagyobb anyagi jóléte és személyes biztonsága érdekében. Ezért szabta meg a királyi leirat másképen a tanácskozás sorrendjét, mint az egybegyűlt követek kívánták. Jelső helyen a kormány az úrbért, vagyis a jobbágyság helyzetét kívánta tárgyalatni, utána a közpolitikát s csak harmadsorban a kereskedelemügyet.

A követek élénken tiltakoztak a sorrend megváltoztatása ellen. Gyanakodtak, hogy a kormány azért cserélte fel a sorrendet és tette második helyre a monarchiával közös politikai ügyeket, mert eddig mindig ezeken veszték össze a megelőző országgyűlések tagjai. Ilyenkor könnyű volt a királynak hatalmi szóval felosztatni a Házat. Ilyen módon a kárhoztatott vámrendszert ismét sikerülne megmenteni. A vámpolitikai rendeletet még Mária Terézia iktatta törvénybe. Azóta gátolta tervszerűen a magyar ipar kifejlődését, hogy Ausztria iparcikkei számára biztos piachoz és olcsó éléskamrához jusson.

A sorrend vitája hónapokig tartott.

— Ez volt az oka, hogy az ügyek majdnem semmit sem haladtak, mint a sárbasüllyedt szekér, sem előre, sem hátra nem mehettek — írta haza Deák Antal.

Ugyanebben a levélben olvashatók a következő sorok is:

— Az országgyűléssel már torkig vagyok!

Deák Antal negyvennégy éves korában végleg ráunt a közéleti szereplésre. Vissza akart vonulni a birtokára, hogy ott „csendességben töltsse hátralevő napjait.”

Jól megtermett, szélesvállú, zömök férfi volt, a legjobb egészség színében. Az országgyűlésen tevékenyen szerepelt, becsülete volt követőitársai, sőt a nádor előtt is. Látszólag semmi oka sem volt erre az elkomorodásra.

Mikor távozását bejelentette, az országgyűlés tagjai nyilatkozatot szerkesztettek, hogy maradásra bírják.

— Hogy jeles tulajdonságai a törvényhozásban továbbra is gyümölcsözzenek, szívből kérjük őt, hogy képviselői állását továbbra is folytassa s barátai köréből, kik köztük létét igen nagyra becsülik, ne távozzék.

A marasztaló iratot ötvenkét képviselő írta alá és öttagú küldöttség adta át Deák Antalnak.

József főherceg, a nádorispán is kihallgatásra rendelte és érzékeny szavakkal igyekezett maradásra bírni. Arra kérte, hogy legalább az úrbéri törvények letárgyalásáig tartsa meg hivatalát, ha tovább nem akar maradni.

Hiába.

Deák Antal ezt írta a sógorának:

— *Kedves Sógor! Eltökélt szándékom hazamenni.*

A küldöttségnek így válaszolt:

„*Ne aggódjatok kedves barátaim! Nem veszítetek velem semmit s nem vészit a haza. Szíves barátságtokért amíg élek hálás leszek, de azért hamar elfelejtetek*

ti engem. Küldök magam helyett egg fiatalembert követnek, akinek a kisujjában is több ész és tudomány van, mint bennem egészen.”

Haza pedig ugyanakkor a következőket írta:

„Ferkó öcsémet már csak azért is becsülnék, hogy az én testvérem. Ezzel sokkal hamarabb s előbb jutna a bizodalomnak arra a fokára, melyet más minden erőlködése mellett sem érhet el. Böbeszédű emberre itt nincs szükség, mert úgysis elég van. Hanem hideg megfontolásra, józanéletű s az előforduló tárgyaláskor teljes mértékkel hozzászóló ember kell itt, akiknek száma pedig nem sok.

Ilyen követet várok én Ferkóból!

Válasszatok, ha lehet Ferkót, kit én Pozsonyban bevárok s minden dologba bevezetni kívánok s fogaL.”

Mi lehetett az oka, hogy a látszólag teljesen egészséges, népszerűsége tetőpontján álló, javakorabeli férfi vissza kívánt vonulni a hivataltól, amelyet már harmadízben viselt?

Deák Antal költői borongásra hajlamos lelkét már évek óta halálsejtelmek gyötörték. Bensejében valami elszakadt. Anélkül, hogy a szokásos híd, a betegség, átívelte volna benne az élet és halál közötti szakadékot, fogytán érezte életerejét. Mindig arról beszélt, hogy hamarosan meg fog halni. A félelem megfagyasztotta vérét, lelkéből elfonnyadva hullott ki minden, ami előbb vágyakozást keltett benne. Érzéketlen lett a női bájak, a közéleti sikerek, az anyagi javak és a népszerűség iránt.

Nem kívánt semmit többé, csak békét akart, hogy nyugodtan és felkészülve várhassa a megérzett elmúlást. Kilenc esztendő múlva, ötvenhárom esztendőös ko-

rában tényleg ő is oda került a kehidai sírboltban porladó Deákok közé.

Egyszerű és emberi a levélnek minden sora, amelyben Ferkó öccsét kívánta a maga helyére. Ilyen nyugodtan és megfontoltan csak az tudja átadni méltóságát az utána következőnek, aki fölötte áll az emberi hiúságnak, megbékélt önmagával és nem akar a világtól semmit, tehát nagyon bölcs.

A halál szelének testi megérzésén kívül, eszmei okokkal is magyarázhatjuk Deák Antal visszalépés[^]

Az országgyűlési ellenzék a kisnemesekre mind jobban ránehezedő gazdasági viszonyok miatt, teljeserei átalakult. Nem a nemesség alkotmányos jogaiért küzdött többé, hanem a jobbagység felszabadításáért, a közteher viselésért, s az egyenlő emberi jogokért. Deák Antal, ha megértette is az újfajta liberalizmust, eszmeileg nem érezte eléggé felkészültnek magát, hogy az átalakult ellenzék soraiban küzdjön. Túlzónak, idegennek találta az új vezérférfiak, Kölcsey és Wesselényi hangját.

Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz a nagy és nehéz elhatározáshoz, amelyre a világ nyilvánossága előtt szóhozjutó emberek közül olyan kevesen képesek. Deák Antal idejében tudott visszavonulni, mert felismerte, hogy az az idő, amely most következik, más eszméké és más embereké.

— Ferkó öcsém szintoly hóbortos, mint ti, — írja egyhelyütt az új ellenzékiekre célozva.

Zala megye nemessége készséggel teljesítette a lemondott képviselő kívánságát. Deák Ferenc egyhangú választás alapján kapta első követi megbízólevelét.

Mikor tudomására hozták bátyja és a megyegyűlés egyöntetű kívánságát, semmiképen nem akarta a tisztséget elvállalni.

Sógorának, Klára nényének és a környékbeli jóbarátoknak minden rábeszélőképességüket elő kellett szedniök, amíg sikerült a huszonkilenc éves fiatalembert rábirniök, hogy elmenjen Pozsonyba bátyját felváltani. Százszor el kellett ismételni előtte, hogy nálánál alkalmasabb ember nincs a megyében, hivatkozni emberi és hazafiúi kötelességérzetére, amíg nagynehezen rászánta magát a dologra.

Deák jellemének fontos, talán a legfontosabb vonása nyilvánult meg ebben a vonakodásban. Senkihez és semmihez nem akarta magát kötni. Természete olyan kényszerítő erővel parancsolta rá a függetlenséget, hogy még a közügyek szolgálatát sem szívesen vállalta. Lelke mélyén sohasem ismert el parancsolói önmaga fölött és nem érzett kötelezettséget semmiféle foglalkozásnál vagy személlyel szemben. Amint erkölcsi függetlenségét mindvégig megőrizte, ugyanúgy óvta csendes, de szilárd makacssággal egyéni szabadságát is.

Deák egyéniségében ehhez az alapvető vonáshoz szervesen kapcsolódott egy másik tulajdonság is: az óvatosság. Lassú, nyugodt vérmérséklete miatt nem szerette a heves összecsapásokat, és az izgalmadat. Igyekezett elkerülni az ellentéteket az állam hatalmasságaival. Inkább egyezkedett velük, mintsem pártot ütött volna ellenük. Elveit csupán tisztalátású szelleme segítségével akarta diadalra juttatni. Gyűlölte és megvetette az erőszakos eszközöket. Mindig beérte annyiival, amennyi pillanatnyilag elérhető volt. Egyéniségé-

ben nem lakozott az apostolok és mártírok megszállott, fanatikus hite, csak a mindennapi emberek egyszerű, józan bölcsessége. Deák ember volt, aki félt a börtön nyirkosságától, irtózott a saját és mások, vértől, nem bírta sem a testi sem a lelki kényelmetlenségeket.

Sohasem tudta volna önként rászánni magát arra, hogy valamilyen eszméért életet áldozzon.

Sziclakeményiségű apostol helyett gyöngéden szerető testvér, segíteni kész jóbarát maradt, aki igyekezett megóvni övéit és önmagát a legcsekélyebb bajtól is.

Vannak, akik kicsinylik egyéniségét és politikai módszereit, tagymatagsággal, kétkulacsossággal vádolják. Pedig ez éppen olyan rövidlátás, mint szemrehányást tenni az egyenletes, termékenyítő májusi esőnek, hogy miért nem lett belőle fákat kicsavaró, mennydörgéssel, villámlással dolgozó fürgeteg. A természetben és a történelemben egyaránt szerepe, rendeltetése van a csendes esőnek és a zivatarnak.

Még azon sem lehet vitatkozni, melyik a „különb” a kettő közül.

Ő maga a testalkatát tartotta kényelmes, munkától húzódozó természete legfőbb okának.

Már huszonnégy, éves korában azt írta Vörösmartynak.

„Én a Te fenn röpdöső gondolataidat kövérségeből eredő lelki lomhaságom miatt követni nem bírom”

1862-ben, mikor Lónyay Menyhétre akart áthárítani egy elvégzendő feladatot, ismét a kövérségét adja néhány tréfás szóval lustasága okául.

„Te fiatal vagy és erőteljes, karcsú, mozgékony,

tevékeny, szorgalmas, és pedig vén vagyok, vastag és lomha.”

Te szeretsz gondolkozni, én pedig nem szeretek és minthogy rövid időn belül elutazom, falun pedig sem olvasni, sem írni, sem gondolkozni nem akarok, nem is tudnék illően felelni a javaslatra.”

Vachott Sándornénak írott levele világosan mutatja, hogy tisztán látta és elítélte önmagában a lustaság kis gyöngeségét, de nem tudta leküzdeni hibáját.

„Minden embernek van valami szenvedélye, amelyhez ragaszkodik. Ilyen szenvedély nálam az, amelyet úri társaságban kényelmességnek neveznek, de a keresztény anyaszentegyház a hét főbűn közé sorolja, amelynek valóságos, magyar neve restség. E szenvedélyem félszázad óta dacol mindennel, a magam akaratával, a mások neheztelésével. Sokat küzdöttem ellene sikertelenül, mostmár felhagytam a küzdéssel és békében megleszünk egymással.”

Ennek a „hibának” az átlag emberekénél szélesebb látókör az oka. Az energia nem háborog, nem árad ki minden csip-csup dolog miatt, hanem arálékolódik. Az erő várja az igazi nagy alkalmat, amikor óriási intenzitással kezdhet működésbe.

Hogy Deák nem fogadta valami nagy örömmel a követi megbízólevelet, ennek nemcsak eredendő kényelmessége lehetett az oka. A megyei életben eltöltött működési idő alatt nem nagyon kellemes előtapasztalatokat szerezhetett. Mennyi műveletlen ostobasággal, hagyományos nagyképűséggel, rövidlátó konoksággal találkozhatott és küzdhetett reménytelenül megyei szereplése kilenc esztendeje alatt? S tudta, hogy az országgyűlésre is a megyék nemeseiből küldenek köve-

teket. A számára kényelmetlen, kiábrándító küzdelem ott is tovább kellene folytatódnia.

Az a szokás, hogy a megyegyűlés előzetes utasítással látta el a követet, milyen álláspontot képviseljen a diéta elé kerülő tárgyakban és hova adja szavazatát, szintén minden ízében ellenkezett Deák szellemével és szabadság után való törekvésével, ő volt később az első az országgyűlésen, aki fölvetette azt az eszmét, hogyha a követ utasítása nem egyezik az illető meggyőződésével, a becsület úgy kívánja, hogy mondjon le a hivataláról.

1833 május 1-én érkezett Deák Pozsonyba. Eleinte az üléseken való aktív részvétel sem változtatott új méltóságától való irtózásán, mert május 7-én ezt írta haza:

„Mostani idejövetelem az a fontos lépése életemnek, amelyet megbántam. Ha a kötelesség és a becsület állhatatosságot nem parancsolnának, nagyon hamar újból köztetek lennék. Így csak levelem jelenik meg helyettem. Abban panaszlom sorsomat és a közjónak süllyedését.

Mivel elvállalta a hivatalt, ki is tartott végig. Egyetlen ülést sem mulasztott a három esztendeig tartó országgyűlés alatt. Jóval többet dolgozott, mint követársai bármelyike.

Példája bizonyítja, hogy sohasem azok a legjobb, legfáradhatatlanabb küzdők, akik könnyen és szenvedélyesen belekapnak valamibe, hanem a sokáig vonakodók, akiknek lelkében lassan érik meg a döntés. Ha azonban felismerték az ügy horderejét és vállalták a szolgálatába állást, akkor végsőkéig megfeszítik érte minden erejüket és a harcban legkitartóbbak lesznek.

Az igazság nem tér el az emberi természettől. Ha az, amit igazságnak neveznek, eltér az emberi természet-től, nem kell igazságnak tekinteni.
Konfucius.

VII.

1831 október 16.

Deákot szinte émelyítették az emlékek, amíg a hosszú, síkos úton a pozsonyi városházához igyekezett, ahol az országgyűlést tartották.

A fákön megcsillámlott az első dér, a csupasz föld teteje megfagyott és a fakó fű lelapult a hidegtől az út mentén.

Szokása szerint a Ligetben sétált már hajnali öt órától. Nem jegyezte papírra, csak fontolgatta a beszédet, amelyet elmond, majd a jobbágyok szabad birtokjoga érdekében a mai, országos ülésen.

Agyában zavar és kétségbeesés kavargott. Úgy érezte, hogy a poklon lábalt át, ha visszagondolt a kerületi ülésekre, ahol előzőleg tárgyalták az úrbéri javaslatot. Mintha valamelyik őserdő vad törzsfőnökei között ültek volna ők, néhányan, az ellenzékiek. Keresztény ember nem lehet, hogy át ne érezze, meg ne értse, hogy a jobbágy is ember. Annak is szüksége van jogra, kenyérre, nyugalomra. De ezek itt makacsok, részvétlenek.

Olyan szomorúnak látta az őszi tájat, mint az egész országgépét. Levélnélküli fák, átázott, rossz utak, omladozó vakolatú, szürke házak, megfeketedett, öreg templomok, az út tele piaci hulladékkal, ronggyal, gazzal. Elképzelhetetlen szemétdomb!

Szanaszét az országban sárból tapasztott, nádfelelű vityilók, amelyekben nyolcan-tízen laknak és te-tejében még a katonákat is odaszállásolják.

Mint mardosó, felejthetetlen emlék csengett vissza fülében az a néhány mondat, amelyet a katonabeszállásolásról mondott nemrég a képviselőházban.

„A vadnak barlangja, a madárnak fészke van, amelytől, ha kell erővel is elzavarhat minden tolokodást. De a magyar jobbágy még a saját házában sem rendelkezik szabadon, mert az állam, amelynek minden terhét ő viseli, még otthona nyugalma sem hagyja háborgatás nélkül. Vendéget kényszerítenek rá, olyan vendéget, aki gyakran idegen országból származik, akinek még a beszédét sem érti, akit mégis túrni kénytelen.”, ;;

Mennyire bíztak, reménykedtek ők, az ellenzék tagjai, amikor a kormány elsőnek tűzte napirendre a földesúr és jobbágy közötti viszony szabályozását. Azt hitték», igazságot szolgáltathatnak végre, nyolc millió, évszázadok óta megalázott, nincstelen magyar testvérnek. Felszabadul a föld, nekilendülhetnek az erők, megkezdődhetik az iparosodás, amely több kényeret biztosít a nyomorban sínylődőknek.

Sok lelkes szó hangzott el a jogfosztottak és nyomorultak mellett. Egyszersmindenkorra elvitták a hatalmasoktól azt a jogot, hogy a magyar föld mun-

kás népét, mint az állatot tetszésszerint sarcolják, bo-
tozzák, börtönözzék.

Hiábavaló munka volt. Egyetlen javaslatból sem
lett törvény. A főrendiház mindegyiket visszavetette.

A magányos ember szorosabbra húzta magán kö-
penyét. A kikoptatott kövezeten megcsörrent az olda-
lára fűzött kard. Végtelennek tetszett számára a mene-
telés, a lelkét vesztett tájon át. Úgy érezte, hogy a lábát
zsidbadttá bénítja a vizes sár.

Két év óta mindig ugyanez! Ostoba, rosszakaratú,
lelketlen szavak zürzavaros süvítése, királyi leiratok,
kenetteljes semmitmondása, apró aljasságok és áská-
lódások a kormány fizetett vazallusai részéről, rossz
szállodai ágy, ehetetlen német koszt. És mindig a rém:
nem jutunk semmire, hiába az egész!

Odaért a városháza elé. A lapos kövekkel kirakott
teret ellepte a tömeg. Kardosán, magyar ruhában fia-
tal emberek sűrögtek-forogtak a nép között. Szépszál
barna fiú magyarázott valamit egy csoportnak.

Odébb ketten álltak, nagy halom újsággal a kar-
jukon. A királyi tábla joggyakornokai nem szegyeitek
személyesen árulni az Országgyűlési Tudósításokat,
amelyet Kossuth Lajos, egy fiatal újságíró szerkesztett.

Hirtelen sorfalba tömörültek az ifjak. Dörgő él-
jenzéssel üdvözöltek valakit. Wesselényi Mllós medve-
alakja kecmertett ki egy fogatból. Az ifjúság, süvegét
levegőbe dobálva, tomboló lelkesedéssel ünnepelte a
főrendiházi ellenzék vezérét, aki ellen a kormány Er-
délyben már kiadta az elfogatóparancsot, mert meg-
tagadta birtokán a katonafogadást és könyomdát aján-
dékkozott az erdélyi országgyűlésnek, a kormány kife-
jezett tilalma ellenére.

A tömeg között csak lassan előre jutó Deák arca kiderült, amint az országgyűlési ifjakat meglátta. Arra a sokat hangoztatott frázisra gondolt, hogy egy kor ifjúságának szelleméből meg lehet ítélni a jövőt.

Deák szeme boldog büszkeséggel villant meg. Ezeknek a fiúknak van erkölcsi alapjuk. Hisznek abban, hogyha mindenki a legjobb ereje szerint megteszi a kötelességét, a haza felvirágzik.

Éjjel-nappal sokszorosítják, postázzák az új lapot, az Országgyűlési Tudósításokat. Ez az újság a legkisebb faluba, a legeldugottabb vármegye zugába is elviszi a hírt, hogy mit végeztek a képviselők, hogyan válaszolt a kormány.

Az ország nagy nyilvánossága előtt, nyíltan kell a konzervatív mágnásoknak felelősséget vállalni minden cselekedetükért. A közvélemény nyomása fogja őket agyonsújtani. Diadalra jutnak azok az ideálok, amelyekért ezek a lelkeszemű fiatalemberek élnek-halnak. Van remény!

Valaki észrevette Deákot. Az emberek tiszteletteljesen utat nyitottak neki. Az ifjúság ugyanolyan lelkes ünnepléssel kísérte a terembe, mint előbb Wes-selényit.

A dísztelen, csupaszfalú tanácsházban érződött a friss meszelés, szűrös, nyers szaga. Az országos ülésre átrendezték, kitakarították, a helyiséget. Karzatot is ácsoltak, szálkás, durva deszkákból, a közönség és az ifjúság számára.

Deák alig találta meg a helyét a nagy, patkóalakú asztalnál, kevesen voltak még. Követtársa, Horváth János széke is üresen állott mellette. A főrendek

különzárt helyén csak egymaga Wesselényi ült. öblös hangon köszöntötte Deákat.

Odafent a karzat jóval hamarabb megtelt, mint a képviselők ülőhelye. Az országos ülések olyanféle látványosságnak számítottak Pozsonyban, mint a színelőadások. Tetszett a népnek a sok csillogó díszruha, a követek és főrendek tüzes, sokszor éleshangú vitája, az országgyűlési ifjúság éljenzése, Vagy füttyel, püsszeeggel nyilvánított nemtetszése.

A közönség fecsegett, nevetgélt, hogy megrövidítse az időt. A hölgyek főköthőjüket igazgatták. Az országgyűlési terembe csak magyar ruhában volt szabad belépni. Ezt kívánta az újjáéledt nemzeti szellem.

Még Mérey, a királyi személynök sem mert véteni a közhangulat ellen, bár az utcán kék frakkban, szarvasbőr nadrágban és kürtőkalapban járt. Ez volt a legújabb párizsi módi. Sokat nevettek rajta a pozsonyiak.

A komolyabb elemek azzal rövidítették az ülés megkezdésére való várakozást, hogy lapozgattak az Országgyűlési Tudósítások legfrissebb számában.

Egy férfi éppen Deák egyik beszédéből olvasott fel hosszabb részletet, ámultán figyelő társaságának.

Arról szólt a beszéd, hogy a főrendiház nem fogadta el a törvényelőtti egyenlőséget, hanem fenn kívánta tartani a földesúri bíráskodást, a következő megokolással.

„Nemcsak hazánk fennállása óta meglevő törvényekben és azoknak folytonos gyakorlásában, hanem a természet törvényében is gyökerezik a bíráskodási jog és minden nemzetnél fennáll, úgy mint az atyai hatalom.”

A férfi monoton hangon olvasta fel Deák válaszát, mint valami zord és fenséges hőskölteményt.

„Nem tudom, hogy melyik kiadását bírják a főrendek a természet törvényének. Az ő kiadásukban ez is és sok egyéb is írva lehet, mint a hosszú századok véres tapasztalatai iszonyúan bizonyítják. Abban a természeti törvényben azonban, amelyet Isten eltörölhetetlen, örök betűkkel vésett az emberek szívébe, ez a bitorlóit hatalom nem következik.

A büntetőhatalom a legfőbb az életben. Ezzel veti alá magát a természettől egyenlőnek teremtett ember a mások ítéletének. Ez a dolog a társas együttéléstől veszi eredetét és csak az egész társadalom nevében és azok által gyakorolható, akiket a nemzet erre kijelölt. Hogy a magyar nemzet büntetőhatalommal ruházott volna fel egy egész néposztályt és annak különbség nélkül mindenféle ivadékát, kik között sok féleszű, sok dühös, sok kegyetlen, sok ostoba is lehet és van is, nemzetünk becsületére legyen mondva: ilyen képtelen mocok hazánk évkönyveit nem undokítja el. S nagyon csalatkoznak a főrendek, ha álmodni is képesek, hogy mi, a XIX. század férfiai fogunk emlékeztünkre ilyen szennyet hárítani.”

A felolvasó szeme lobogott és arca sápadt lett a felindulástól. Egyik hallgatója, egy fiatal nő előke-reste zsebkendőjét.

— A konzervatív párt sem mert ezután a beszéd után az úriszék fenntartására szavazni! — szólta oda egy jurátus, a társaságnak.

Eltörölték az úriszékét? — kérdezte a zsebkendőjét gyúró hölgy.

A jurátus legyintett.

— Dehogyan törölték! Azok ott, — mutatott a főrendek helyére, — egy lépést sem engednek. A kormány csak a Mária Terézia-féle Urbáriumot akarja törvénybe iktatni. Eszeágában sincs, hogy felszabadítsa a jobbágyokat.

A beszélgetést nem folytathatták tovább. Az utca zaja elnyomta a szavukat. Kölcsey és Bezerédj István egyszerre érkeztek a Városház elé. őket ünnepelte hangos örömmel az ifjúság és nyomában a tömeg.

Nemsokára megjött Mérey is, a Bécshez szító királyi személynök. Megkezdődhetett az ülés, mert ugyanakkor József főherceg, a nádor is elfoglalta helyét.

Szinte süket csend nehezedett a teremre, amíg a személynök felolvasta a főrendek válaszát arra a törvényjavaslatra, hogy a jobbágyok pénzért örökre megválthassák a földesúrnak járó szolgáltatásokat és szabad emberként élhessenek. A felsőház a javaslatot nagy többséggel elutasította.

A csend után ijesztő pezsgéssel kezdődött el a lárma. Az ellenzék tagjai össze-vissza kiabáltak. A karzaton az országgyűlési ifjúság dobogott, pissegett, fütyült. A zürzavarban a szavak értelme megfojtotta egymást.

Az elnök éleshangú csengője elvágta a lármát. Kölcsey emelkedett szólásra. Arca verejtékes volt a felindulástól.

Szavai puszkagolyóként sivítottak, zúgtak, sisteregtek. — Az örökváltsági törvényjavaslat nélkül Magyarországon csak két ember lesz szabad, a földesúr, meg

a koldus, ki hajadonfővel, mezítláb kiáltoz az utcán irgalomért — kiáltotta oda a padsorok felé, ahol a főrendek ültek.

A mágnások lehajtották a fejüket, mintha hirtelen fagy söpört volna végig soraikon.

Az ifjúság és a karzat lelkesen éljenzett. Két új szónok jelentkezett. Balogh János, majdnem a becsületsértésig ment szenvedélyes hevében. Bezerédi István, aki a magyar nemesek között először vállalt önkéntesen adót és elbocsátotta a jobbágyait, érzékeny, megható szavakkal festette a jobbágyok nyomorult helyzetét.

Mindenki Deák felé fordult, mikor Bezerédj leült. Semmisem fejezheti ki ezt a várakozó, fagyott csöndet. Ez a csönd, ez a várakozás az egész nemzet hangulatának jelképe volt Deák iránt.

Amióta Dessewffy Antal javaslatának támogatására, híres beszédét megtartotta, a képviselők és a közönség is hallgatólagosan elismerte az ellenzék vezérének.

Úgy nézett a sok fej a lehajtott fővel, sápadtan ülő ember felé, mintha a nap vonzaná Őket, amely minden zugot bevilágít, minden rejtett utat feltár. A gazdasági kényszer is az eszmei harcosok igazsága mellé állott az országban. Minden szó mögött, amely áte országgyűlésen elhangzott, hatalmas porfelhőként viharzott fel a tömeg izgalma és várakozása.

Deák megszólalását a nagy beszéd óta mindig úgy várták, mint valami rendkívüli eseményt. Egyesek az 'ifjúság' közül, kívülről tudták a nevezetes szavakat és úgy mondogatták, mint valami imádságot.

„Nem úgy kérem én a szabadságot a jobbágy számára, mint kegyelmet, vagy ajándékot, hanem úgy sürgetem, mint az igazságot, melyet az emberiség jogainak megsértése nélkül nem lehet megtagadni. Nem új engedményt kívánok, hanem azt a jogot, amely a természet törvényei szerint jobbágyainkat is megilleti, amelyet a földesurak visszaélésekkel súlyosbítva bitortak, kívánom én visszaadni. Kívánom nyolcszáz éves alkotmányunknak nyolcszáz éves igazságtalanságát enyhíteni.”

Minden fanatizmus nélkül való, egyszerű, világos szavakból állott a nevezetes beszéd is, mint Deák minden szónoklata. És mégis kivívta a követtársak osztatlan bámulatát, az országgyűlési ifjúság és a közönség egetverő lelkesedését. Ez azért történt, mert az emberi természet mélyén lappangó kiolthatatlan vágyra utalt. Arra az ősrégi ábrándra, amely a világ kezdete óta minden élőlényvel közös. Amelyet az Evangélium így szövegez meg: „Lőn egy Akol és egy Pásztor”, Kétségtelen, hogy az emberi lelkek mélyén mindig ott él a vágy, beolvadni egy békés közösségbe,

Annak a prófétának akadt mindig legtöbb híve, aki azt hirdette, hogy van egy vallási vagy társadalmi elmélete, amelynek megvalósítása véglegesen megszerzi mindenki részére az igazságot, a rendet, a békét.

Deákot azért ismerték el legkülönbnek a beszéd óta, mert szavaiban összesűrűsödve egységes formát kapott a követek, az ifjúság, a hallgató közönség és az ország elnyomott millióinak vágya és akarata.

Az ő szájából nem a tüzes temperamentum meg gondolatlan kirobbanásának hatottak a szavak, mint

az előbb szóló Balogh Jánoséból. Sem pedig a túlságosan érzékeny lélek egyéni feljajdulásainak, mint Bezerédj Istvánnal. Az utópiák föld fölött lebegő ködébe sem burkolódzott, mint Kölcsey. Nem ágált, nem színészkedett, nem hangoskodott.

Egyszerűen és csöndesen kimondta a megtámadhatatlan, végső igazságot. Elnémult minden ellenvetés, kicsorbult kard lett minden érv, amelyet a konzervatívok és a mágnások felhoztak „a nemesi karnak végromlása és az ősi alkotmány védelmére”.

A kor lelkét, ezerféle árnyalatát, kis és nagy sebét átfogóan, meztelenül érezték a hallgatók Deák minden szaván keresztül. A gondolatok, amelyeket elmondott, azért hatottak meggyőzően, mert örök kifejezései voltak az igaz ember vágyainak és a haladás után törekvő emberiség tiltakozásának a jogtiprásokkal és igazságtalanságokkal szemben.

A szavak korokat fogtak át és a hirdetett eszmék a kortalan halhatatlanságba ívelnek.

De most nem akart Deák megszólalni. Mintha fullasztó gondolatok nehéz pora szállt volna az agyára, úgy ült tenyerébe hajtott fejjel.

Az ülés tovább folyt. Kisebb horderejű kérdésekben javaslatokat terjesztettek elő. Beszéltek a legelő különhasításáról a jobbágyok és a földesúr számára. Valaki, a konzervatívok közül olyan hangon, mint a halkán zizegő eső, javaslatot olvasott fel, hogy az irtások, amelyeket a jobbágyok hasítottak ki az erdők-, bői, vagy töltöttek fáradságos munkával termőföldre a nádasokból, ingoványos zombékokból, a földesurak tetszésszerűen rendelkezésére álljanak.

Deák felpattant, mint akinek parázssá vált az ülő-

helye. Mondani akart valamit, valami megdöbbenőt, retteneteset.

De aztán észbekapott, lecsillapodott. Tudta, hogy nem értenék meg a szavait. Más hangot kell megütnie, másféleképen kell beszélnie, ezeknek, akik itt vannak az értelméhez mérten. Hirtelen annak a szegény fickó-az arcát és a pillantását látta, akit fiatal korában megakart védeni az akasztófától. Szerette volna azt mondani, hogyha ti egy ilyen nyomorultnak a szemét lélekkel látnátok, soha többé nem volnátok képesek a saját embertársaitokkal úgy bánni, mint eddig.

Ehelyett egészen mást mondott. Szabályos jogi fejtegetéseket a jobbágyok haszonvételi jogáról az irtásokhoz. Kifejtette, hogy a saját munkájának az erkölcsi rend szerint mindenki elsősorban maga vegye hasznát. Csak a beszéd vége felé robbant ki belőle az elfojtott tűz:

„No, most már utolsó pontján vagyunk megtagadott rimánkodásainknak, most már csak azt kérjük, élelméről gondoskodjanak. Ne fosszák meg befaló harapásától azt a népet, amely az egész ország terheit vállán hordozza. Ezt halasztgatni nem lehet! Ez nem ellenkezik az alkotmánnyal! Mert nyomorult alkotmány lenne az, amellyel ellenkeznék több millió leghasznosabb polgártársaink élelméről való gondoskodás és szerencsétlen haza volna, amelynek alkotmánya azt kívánná, hogy azoktól a millióktól, akiktől minden jogot megtagadtunk, még az élelmet is elvegyük!”

Deák nagyot fújva elhallgatott. Pillanatnyi dermedt csend után olyan erővel robbant ki a tetszészaj, hogy csak az elnöki csengő tudta lecsillapítani az éljenzőket.

Az elnök délelőttre bezárta az ülést. A szavazást az örökváltság tárgyában, délutánra rendelte.

A követek és főrendek az ajtókhöz tódultak. Ki tudná jellemezni a sok arcot és a sok ember bensejét? A komikumot, a pátoszt, a kegyetlenséget, a korlátozottságot, az önfeláldozást, a hősiességet, a kihasználást, a képmutatást, a szolgalelkűséget, a mohóságot, a szomorúságot? Mindazt ami a városház két kijáratában kavargott?

Kölcseyhez odalépett az írnoka és pecsétetes levelet adott a kezébe. A követ megismerte a viaszon megyéje, Szatmár címerét.

Amikor a levelet átfutotta, valami nem is emberi hang tört elő a szájából. Halk, rekedt, artikulátlan nyöszörgés. Ijedten léptek oda hozzá, azt hitték, hogy rosszul lett. Kölcsey Wesselényinek nyújtotta oda a papírt.

A hatalmastestű férfi is megremegett az izgalomtól, mikor a levél végére ért. Alig tudta érthetően kimondani a szavakat:

— A kormány tört vetett az ellenzéknek. Szatmár, Kölcsey megyéje megváltoztatta az utasítást. Kölcsey nem szavazhat az úrbéri törvényekben az ellenzékkel!

A tömegben izgatott, felháborodott zaj tört ki. Wesselényi a kocsija felé vezette barátját, aki olyan volt mintha nem is eleven test, hanem bábú lenne.

Mindenki tudta, mit jelent ez. Kölcsey nem szavazhat meggyőződése ellenére. El kell hagynia Pozsonyt. Le kell mondania a követségről. Az ifjúság csoportokba verődve tárgyalta a történeteket.

Délután elterjedt a városban a hír, hogy Kölcsey még az este útnak indul. Wesselényi is elkíséri. Meg-

próbálják együtt a lehetetlent, hogy a megyegyűléssel visszavonassák a konzervatív utasítást.,

Egész délután ömlött az eső. Az esti ülésre az ifjúság, az ellenzéki követek mind talpig feketében jöttek el.

A szavazáson megbukott a jobbágyok szabad birtokjoga, az örökváltság, sőt az írtványok szabad használata is. Csak a legelő és a szabad favágás dolgában történt némi engedmény.

Este hintó gördült ki a városból. Feketeruhás néma tömeg ment utána, mintha halottat kísérnének. Kölcsey nem tért vissza többé Pozsonyba. A szatmár-megyei gyűlésen mondott beszéde miatt Wesselényit felségárulási pörbe fogták.

Úgy látszott, hogy nincsen többé semmi remény.

*Hogy az embereket szolgálhassuk,
terhes poggyász gyanánt félre kell
tennünk az észet és felemelkednünk a
lelkesség szárnyán.*

Anatole France.

VIII.

Wesselényi pöre.

A véletlen néha az emberiség sok milliónyi tömegéből egyedülálló alakot választ ki, hogy személyén át egy világnézeti álláspontot plasztikusan megmutasson az utókornak.

Wesselényinek a szatmári megyegyűlésen tartott beszéde robbantotta ki nyílt terrorrá a lappangó feszültséget a kormány és az ellenzék tagjai között.

Wesselényi csodálatos ember volt. Erős, éber, akaratos értelemmel és ritka szívjósággal megáldott férfi. Személyének jelentőségét még inkább növelte ősi neve és óriási földbirtoka.

A régi, történelmi név örököse kora ifjúsága óta fanatikus híve volt a szabadság, testvériség és egyenlőség eszméinek. Kemény, kerek, koponyájú feje, hatalmas teste, nyakas, elveihez makacsságig hű embert sejtetnek, aki vak idealizmussal rontott neki a valóság minden ellenállásának.

Volt benne egy szemernyi Don Quijotte-ból, a régi lovagparódia hőseiből. Az ember csodálatába és nagyra-becsülésébe egy parányi könnyes mosolygás is vegyül, ha végig figyeli, ahogyan nekilovagolt minden mérlegelés és félelem nélkül a kor bástyáinak és szélmalmainak.

A kormány a katonafogdosás megtagadása óta szemmeltartotta a titkos rendőrséggel. Metternich csak alkalomra várt, hogy a rebellist ártalmatlanná tegye.

A várt ürügyet az 1835-ben végre összehívott erdélyi országgyűlés szolgáltatta. Wesselényi a királyi leirat egyenes tilalma ellenére saját pénzén könyomdát vásárolt az országgyűlés számára, hogy kinyomathassák az elhangzott beszédeket. Az országgyűlési napló nyilvánosságra hozását ugyanis a királyi leirat eltiltotta.

Ugyanezen az országgyűlésen jelentette ki Wesselényi a következőket:

— Nem felette áll a fejedelem az országgyűlésnek, hanem mellette. Nem a fejedelem adott a nemzetnek és az országgyűlésnek létet, hanem azok öneki.

Az erdélyi követek ellenzéki magatartásának az lett az eredménye, hogy a királyi leirat egytől-egyig megsemmisítette az országgyűlés végzéseit. Erdélyben folytatódott az önkényuralom, katonai kormányzattal súlyosbítva. Wesselényit hűtlenségi és felségárulási pörbe fogták.

Bár ki volt adva ellene Erdély területén az elfogatóparancs, Wesselényi mégis átjött Pozsonyba, a magyar országgyűlésre, hogy mint főrendiházi tag, itt gyakorolja a törvényhozói hatalmat.

Ebben a minőségben kísérte el Kölcseyt Szatmár megye közgyűlésére. Ott beszédet tartott, hogy a rendek vonják vissza a jobbágyok örökváltsága, személyes vagyonbiztonsága tárgyában megváltoztatott követi utasítást.

Szatmár megye Bécshez szító alispánja, Uray Bálint, Wesselényi szavait felségsértésre magyarázta.

A báró így válaszolt:

„Amit mondtam, vissza nem vonom. A felség szentséges személyét soha nem is érintettem. Amit a kormányról mondtam, azt ismétlem s az tagadhatatlan. Mondottam hogy: a nemességtől különválva, sőt ellenséges hangulatban tartani a magyar parasztságot, egy gonosz politikának volt mesterfogása. A parasztság védőjének álarca alatt a kormány szívja a köznép zsírját. Nem háritom a parasztság zsírja szívását egyedül a kormányra, szívjuk azt mi nemesek is és abból élünk. De ki tagadhatja, hogy a kormány ne szívná? Hát a milliókra menő adó, amelyet a fizetni alig tudó [szegénységnek a csontja velejéből kell kisajtolni? Hát a sok millió forintot felülhaladó élelemadásbeli vesztesége annak a parasztságnak, amely oly gyakran küszködik éhséggel? Hát a gyermekeink élete, kiket a kormány parancsára fognak el katonának?”

Emiatt a szónoklat miatt Magyarországon is vádat emelt a kormány Wesselényi ellen, szintén felségsértés bűne címén.

Annyi bizonyos, hogy Wesselényi nagyon is hevesen tört előre. A politika idealistái közé tartozott, akik lebecsülik az ellenállást, amely az emberi természet restségében gyökerezik. Azt hiszik, hogy döntő világrendbeli újításokat éppen olyan tempóban lehet a

valóságban is keresztülvinni, mint az ő lelki alkatukban.

Wesselényit nem a nagyravágyás, hanem a nagy eszmék vezették. Természete merev volt, mint az öntöttvas. Teljesen távol volt tőle minden simulas, vagy engesztelékenység. Nem tudott egy percentre sem megalkudni, ha érezte, hogy igaza van. Még a diplomácia nyelvét is fölöslegesnek tartotta megtanulni, amellyel a radikális követeléseket valamivel higgadtabb formában adhatta volna elő.

Ez a prófétai megszállottság, ez a felséges vakság, ez a nagyszerű bátorság, amely mindent egyszerre akar és nem elégszik meg soha féldolgokkal, közös tulajdonsága volt mindenkor az eszmék és az emberi haladás vértanúinak.

Wesselényi perbefogását országszerte nagy felháborodás követte. Az országgyűlés tagjai között napról-napra növekedett az izgalom. A megyékből egymásután érkeztek az utasítások, hogy a követek emeljenek szót a jogtipró és törvényellenes eljárás ellen.

A nádor nem merte a kormány elfogató parancsát azonnal végrehajtani.

Egymásután emelkedtek fel a szónokok, hogy a legfontosabb törvényhozói jog, a szólásszabadság megsértése miatt tiltakozzanak az eljárás ellen. Az országgyűlési ellenzék szemében a Wesselényi ellen emelt vád nyílt hadüzenetet jelentett. Harag és fájdalom fogta el a felvilágosodottabb gondolkodásúakat erre a kihívásra. Tudták, hogyha ilyen zsarnoki cselekedetet válasz nélkül eltűrnek, egyszer és mindenkorra vége az ellenzéki szellemnek, amely eddig bírálója volt a kormány módszereinek és védője a haladásnak a bécsi

udvar merev maradiságával szemben. Szólásszabadság és kritizálási lehetőség nélkül az országgyűlés legfeljebb csak adómegszavazó gépezet lehet és engedelmes végrehajtója a királyi leitatok parancsainak.

Mindenki érezte, hogy Wesselényi ügye nem egy emberre vonatkozó igazságtalanság, hanem elvi jelentőségű és általános fontosságú sérelem. Most, mielőtt az első pör, a törvénytelen elfogatások ezreinek útját nyitná meg, világosan és érthetően ki kell az országgyűlésnek jelentenie, hogy törvényhozói minőségben mondott beszédekért alkotmányos országban senkit felségárulási pörbe fogni nem lehet. A felségárulás bűne nem szavakat, hanem valóságos cselekedetet, szervezett párttűtést kíván.

— *Ha ma felségárulás vétkét követi el, aki azt mondja, hogy „a kormány levetette álarcát”, ki áll érte jót, hogy nem lesz-e holnap felségsértés azt mondani: „a kormánynak ez a tette törvénytelen”. Holnapután pedig, hogy „ez a rendelkezés el nem fogadható”. Ilyen kétséges helyzetben lesz-e személybiztonság az országban? így senkisé is merne többé szabadon szólni, mert nem ismerné a szabadság határait. A kormánynak említését a köztanácskozásokban nem lehet mellőzni. Ha ezekért felségárulással vádolhatnák, el lenne vágva a tanácskozás fonala, mert akár hivatalos visszaélésekről, akár kormányzati hibákról van szó, lehetetlen anélkül szólnunk, hogy a kormányról említést ne tennénk. A szólásszabadság tehát főkincsünk, alkotmányunk alapja.*

Deák mondotta ezeket az alapos logikájú szavakat Wesselényi védelmére.

Ez a pör lett az ülések főtárgya, csaknem az or

szágyűlés berekesztéséig. Tizenhat ízben intéztek feî-
iratot a követek az idôközben meghalt I. Ferenc utôd-
jához V. Ferdinándhoz. Mindannyiszor sikertelenül. A
fôrendiház egyetlen-egyszer sem engedte meg, hogy a
felirat eljusson a király elébe.

Mindamellett a port nem merték lefolytatni Wes-
selényi egyre fokozódó népszerűsége és a megyék ellen-
állása miatt. Több évig húzódott és még a következô
országgyűlés tanácskozásainak is fôtárgya volt.

IX királyi leirat 1836 május 2-re tűzte ki a Ház
feloszlátását. Az országgyűlésnek jóformán egyetlen
változtatást sikerűit négy hosszú esztendő munkájá-
val kicsikarni. A törvényeket ezentűl nemcsak latinul
szövegezik meg, hanem magyarul is és kétségek esetén
a magyar szövegeket veszik eredetinek. A királyi le-
irat még azt a javaslatot is elutasította, amely szerint
a rendek az iparos osztály oktatására az ország na-
gyobb városaiban reáliskolákat és Pesten müegyetemet
kívántak alapítani.

A bécsi udvarnak nem volt ínyére Magyarország
esetleges ipari föllendülése. Azon a címen vetette vissza
a javaslatot, hogy az oktatás ügye nem tartozik az
országgyűlés hatáskörébe. A király az iskolákról saját
maga fog gondoskodni, — ha jónak látja.

Ez az eljárás csak növelte az általános felhábo-
rodást.

Deák Ferenc szava az egyetemes nemzeti harag és
jogos méltatlankodás tolmácsolója volt.

*„Mi nem kértünk a kormánytól sem költséget, sem
segélyt, sem tanácsot, semmiben nem akarjuk meg-
szorítani a királyi jogokat, sem új dolgot nem követel-
ünk magunknak. Nem akarunk egyebet, mint törvényt*

alkotni, mely a népet anyagilag és erkölcsileg kifejlesztthesse. És a kormány közbelép, hogy minket megakadályozzon. De vájjon mi fog ebből következni? Az, hogy számos kebelben felébred az a keserű érzés, hogy az osztrák kormány fél Magyarország kifejlődésétől, elnyomni törekszik hazánkat haladásában.”

Az országgyűlés, amellyel a politikai élet döntő korszaka kezdődött el Magyarországon, a lehető legnagyobb elégedetlenség nyomasztó hangulatában oszlott szét.

A csalódás annál nagyobb volt a követek részéről, mert mindenki érezte a változtatás szükségességét. Még a konzervatívok sem zárkóztak el teljesen a reform gondolatától Csak a módszer volt különböző. Voltak, akik lassú, fokozatos, óvatos vértisztítást kívántak, voltak akik brutális, erős érvágást követeltek, de egyben megegyezett az országgyűlés minden tagja: változás kell és szükséges.

Európa uralkodói arra a lehetetlenségre törekedtek, hogy a régmúlt idők állapotába tereljék vissza a világot. A bécsi kongresszus Napóleon leveretése után a néprajzi és nyelvi szempontokkal mit sem törődve, csupán a dinasztiai érdekei szerint szabta meg a határokat.

*Ez a helyzet forradalmak kitörésére vezetett mindenfelé. Belgium elszakadt a németalföldi királyságtól. Párizs újra fellázadt a régi rend testté vált szelleme, X. Károly ellen, aki el akarta törölni a tanítás szabadságát és az önkormányzatot az egyetemeken s meg akarta szüntetni a sajtószabadságot. Lajos Fülöpöt ültették a francia trónra. Lengyelországban teljes esz-

tendeig tartotta magát a köztársasági kormány, az orosz túlerővel szemben.

A magyar országgyűlés tagjai is, azzal a félelmetesen biztos tudattal hagyták el Pozsonyt, hogy az igazságtalan származási előjogok, a gondolat, szó és oktatás szabadságának elnyomása miatti kirobbanásnak előbb vagy utóbb meg kell történnie.

*Az ember legnagyobb szerencséje
csak az egyéniség.*

Goethe.

IX.

Kehida. Deák és Wesselényi barátsága.

Három évi megfeszített munkának a semminél alig több látható eredménye után, Deák végre hazatérhetett.

A szabadidő és pihenés néhány hete következett számára.

Antal bátyjával régi megállapodás volt közöttük, hogy egyik a másik dolgába soha bele nem avatkozik. Amíg Ferenc volt otthon és vezette a gazdaságot, addig Antal nem elegyedett a birtok dolgaiba, sem tanáccsal, sem bírálattal. Most, hogy megfordult a sor, az ifjabb testvér sem vett részt a gazdaság körüli teendőkben.

Politikai kérdésekben is azt az eljárást követték, hogy az ügyeket megvitatták ugyan, de ha látták, hogy nem* tudják meggyőzni egymást, a dolgot soha nem hozták elő többet. Mindegyik tisztelte a másik véleményét és függetlenségét. Ilyen módon sikerült mindvégig megőrizniök az egyetértés és testvéri szeretet harmonikus légkörét otthonukban.

Ez a bölcs egyesség volt alapja annak, hogy Deák

későbbi vezérszerepe idején sohasem nyomta el a képviselőtársait. Ezért nem voltak ellenségei sem, mint a többi hatalmasoknak, akik sokszor úgy marakodnak egymás között az elsőségért, mint a kutyák a koncert.

Legtöbb embernek a sok szabad idő unalmat, észbéli eltompulást jelent, különösen falun, ahol a társaság és a szórakozási lehetőségek hiányoznak. A kiváló egyéniség ellenben a szabad időt és a magányt tartja az élet legnagyobb ajándékának. Ilyenkor talál alkalmat benső élete kiművelésére.

Az olyan ember, akinek szellemi szükségletei vannak, nem ismeri az unalmat. A gondolatok állandóan megújuló cikkázása a külső és belső világ sokféle jelenségén, a gondolkodót teljesen mentesíti az alul a keserűség alul, amelyet unalomnak neveznek.

Az unalom tulajdonképeni forrása a benső üresség. A lelkileg üres ember esik kétségbe, ha egyedül kell maradnia, társaság, színház, táncmulatság, kártya stb. nélkül.

Deák nem szorult másokra ahhoz, [[iogy jól érezze magát. Lelke olyan volt, mint egy szerencsés, gazdag ország, amelynek mindene van otthon, semmit sein szükséges külföldről hozatnia.

A földszintes, derékszögben épített udvarház sarokszobáját foglalta el, ha otthon tartózkodott.' A jókora helyiség két ablaka a falu felé nézett. Egyszerű, barna faagy állott a szoba déli sarkában. Közepén asztal négy székkal, a falnál mosdóállvány és egy kétajtós ruhásszekrény. Karosszéket csak később vett Beák, amikor már betegeskedett és kívánta a kényelmet.

A hálószoba mellett volt a pipázó és fogadóhelyiség, többszáz kötetnyi könyvet tartalmazó szekrényel,

bőrrel bevont pamlaggal és székekkel. Az asztalon dohányos doboz, a sarokban pipaállvány számtalan tajték és cseréppipával. Az acél, kova, tapló olt volt minden lehető helyen. Mind a két ablakdeszkán, a fiókos szekrényen, az oldalsó kis asztalkán, hogy ne kelljen a tűzszerszámot keresgélni, vagy felkelni miatta a székről, ha a pipa kialudt.

Fekete kőből rakott, egyszerű, simavonalú kandalló egészítette ki a bútorzatot.

Az esetleges szállóvendégek részére berendezett két *szoba után* ismét sarokszoba következett, Deák Antal alvóhelye. Ez is éppen olyan puritánul volt bebútorozva, mint a másik sarokszoba.

Mindössze öt szobából állott a kehidai udvarház.

A birtok jövedelméből telt volna előkelőbb épületre, pompásabb berendezésre is. De a Deák-családnak nem volt szüksége ilyesmire. Szellemileg is, jellem dolgában is kiváló egyéniségek voltak mindnyájan, Pompás bútorokkal, szolgálk hadával sok esetben azok veszik körül magukat, akik érzik, hogy egyéniségük önmagában véve nem elég értékes. Viszont a külvilággal mégis szeretnék elhitetni, hogy különbek, mint a többi ember. Ezek takargatják külső cifraságokkal a benső szegénységet. Más lapra tartoznak persze azok a kifinomodott ízlésű emberek, akik a szépség iránti szeretetből veszik körül magukat, ha tehetik, művészi értékű dolgokkal.

Az épület mindkét szárnyának hosszában tágas folyosó húzódott, nagy ablakokkal. Vonószék, esztergapad, gyaluk, fűrészek, kalapácsok, deszkadarabok, szöggel, csavarral teli dobozok sorakoztak és ácsorogtak itt, mint valami asztalosműhelyben.

Deák Ferenc szeretett fűrni-faragni. Asztalt, zsámolyt, fűszerszekrénykét, famozsarat, rokkát, tálcát majdnem olyan ügyesen elkészített, mint egy tanult asztalos.

Érezte, hogy akinek homlokát soha nem lepte el a fizikai munka verejtéke, nem ismeri az életet, tehát nem egész ember.

A nagy szellemek sohasem egyoldalúak. Visszatükröződik bennük a világegyetem milliányi változatban működő szellemi és fizikai energiája. Deák éppen olyan ügyes asztalos lett volna, mint amilyen munkabíró és számító ésszel dolgozó paraszt, ha sorsa alacsonyabb néprétegben hagyja.

Pár faragott bot és sakkfigura került csak ki a kezéből. Egyik botfő gyíkot ábrázol, amint fölmászik a faágra. Az állat természetes tartása, gerincének könnyedén hajló íve, pikkelyeinek aprólékos élethűsége a formák és vonalak iránti meglátó készségre és a faragó kés ügyes kezelésére vall.

A másik botra, amelyet Bónis Sámuelnek ajándékozott, a kehidai zsidó boltos fejét faragta ki. A kortársak véleménye szerint, tökéletes élethűséggel.

Ez a tény méginkább igazolja, hogy Deáknak volt művészi készsége. Egy emberi fejnek legalább Ötvenféle apró, egyéni vonala van, amelyek az arcot másokétól megkülönböztetik. Ezt visszadni nehéz akkor is, ha az illető modellt ül a művésznak. Mennyivel nagyobb ábrázoló készség kellett ahhoz, hogy valaki emlékezetből kivésse egy darab fából.

Saját domborművű arcképét is megfaragta egy fatálcára: A sakkjáték, amelyet Freyseisen munkácsi földbirtokosnak ajándékozott, szintén ügyes munka. A

főfigurák megszokott sakkalakok. A tizenhat paraszt azonban olyan, mint valami néprajzi gyűjtemény. Lengyel paraszt egyenes kaszával, tiroli a jellegzetes kalappal és ruházatban, montenegrói övében jatagánnal, drótostót szűrben, hajdú buzogánnyal, francia paraszt provencei népviseletben stb.

Éles megfigyelőképesség, humorérzék és ügyesség kellett hozzá, hogy ez a vidám fababa-csoport létrejöjjön.

Mivel művészi készségét nem fejlesztette, valami különleges becsű darab nem került elő a keze alól. Csak műkedvelő maradt, aki magányos szórakozásából barátoknak, rokonoknak való ajándéktárgyakat faragcsált..

Ha megunta ezt a foglalatosságot, nagy sétát tett az erdőben, vagy a szántóföldeken. A természetet soha sem unta meg. Falun minden érdeklődése elpárolgott a külvilág dolgai iránt. Sokat ült az erdőben egy-egy tisztáson és nézte a hullámzó, halványzöld fűtengert.

Ha egy-két hétig falun volt, szinte megrettent, ha a postásgyerek levéllel, hírlappal bezörgetett, Félt, hogy a hírek, amelyeket a levelek és újságok közölnek, megzavarják a nyugalmaát.

Idősebb korában néha embert sem kívánt látni. Sétáira sohasem vitt magával senkit. Nem akarta, hogy az erdő suttogó hangját, a madarak és apró állatok világát s szántóföldek csöndjét valami oda nem való szóval megzavarják.

Nézete a madarakat, amint körülötte kerengtek, vagy sétáltak a földön. Volt egy búbos pacsirta, amely fel-alá szokott járni az erdőszéli föld egy darabján.

mintha várakozna valakire. Nagy volt, sötétszürke, a fejének gömbölyűsége bájos és sima.

Amint a madár fel-alá sétált büszkélkedve, kurta lábacskaín, magasan hordva hosszú, egyenes csőrét, különös idegenszerű jelentőséggel, Deák eltűnődött a dolgon.

Volt valami haszna szemében a délelőttnek, volt értelme az életnek.

Idegei akármilyen elgyötörtek voltak, agya akár mennyire agyonsanyargatott, a friss föld és az erdő változatos monotonsága mindig rendbehozta a kedélyét.

Szeretett a kazalba belefurakodni és mélyen beszívni a széna különleges illatát. Ujjai közé venni egy száraz szénacsomót és eltűnődni rajta, hogy ezek az összetört, száraz, megfakult szirmok nemrég még hullámzottak, villogtak a mezőn. Különrakta szálankinta halmot és próbálta néven szólítani a halott mezei füveket.

Lucerna, lóhere, mocsári gólyahír, ánis, ruta meg bogáncs, százszorszép s kakukfű és karcsú, egyenes fűszálak. Szerette ezeket a neveket, amelyeknek gazdái illatosak, szelídek és békések voltak. Megpróbálta belőlük elképzelni a jövő nyarat, amikor ezek a színek újra elevenek lesznek és a fű dereka újra hajlong a szélben.

Szeles reggelen is kint állt a Zala mentén az árok partján, amelyet azért ástak, hogy egy kis mocsár vizét levezessék. A széllel szembefordulva nézte a világot különleges békéjű, kifürkészhetetlen tekintettel.

Mikor a falun töltött hónapok után visszakerült a városba, valami búvkör övezte a lényét. Bámész pil-

lantások kísérték útjában akkor is, ha nem tudták az emberek, hogy kicsoda.

Mikor belépett egy emberekkel teli szobába, ahonnan előbb vidám fecsegés hallatszott, mindenki önkénytelenül elhallgatott egy pillanatra.

A bozontos szemöldökű, de gyermekesen nyájas mosolyú férfi még a leggondtalanabb, legkönnyelműbb emberekre is rálehelte valami csodálatos, idegen világ levegőjét.

Tekintete embert, állatot egyaránt leszögezett, mint a késdőfés.

Egyízben a szokottnál beljebb ment a pusztaszentlászlói bükkerdőbe. Leült egy fatörzsre. Nemsokára zörrenést hallott a háta mögött. Megfordult. Farkas közeledett feléje lógó nyelvvel, lihegő bordákkal. Deáknál semmiféle fegyver nem volt. Nem kelt fel a fatörzsről. Nézte mozdulatlan nyugalommal a fenevadat. A farkas négy-öt lépésnyire megtorpant. Leült a két hátsó lábára. Állta egy ideig a rászégeződő pillantást, aztán behúzva a farkát elkullogott.

Másik hasonló történetet is beszélnek Deák tekintetének hipnotikus erejéről.

Edericsen volt akkor látogatóban, Nedeczkyéknél, Jozefa nénye gyermekeinél.

Egy forró nyári napon sétálni indult a Nedeczky-fiúkkal és azok nevelőjével. A síkságon egyetlen bokor, fa, vagy emelkedés nem volt. Csak a csorda legelt nem messze a sétálóktól. Meglátva a mozgó pontokat, kiugrott a tehenek közül a bika, vérbenforgó szemekkel, méterekre hányva szarvával a homokot. Egyenesen feljük tartott. Deák az útszéli árokba parancsolta a gyermekeket és előre lepott. Megállt szemben a meg-

bőszült állattal. Rászegezte a tekintetét. A bika megmeredt, mintha láthatatlan gúzs kötötte volna le. Aztán remegni kezdett és erősen megrázva magát, visszafordult a nyáj felé.

Nemcsak állatokra, de emberekre is rendkívüli hatással volt a mágikus erejű sugárzás, amely Deák arcából kiáradt.

Este kilenc óra tájban 1863 május 23-án parasztkocsi fordult be a puszta-szentlászlói kastély udvarára. A cselédek éppen vacsoránál ültek. Csak a gulyás nem végzett még a fejessel az istállóban.

Deák egyedül volt otthon. Sógora Magyaródon időzött. A birkát vette számba.

Az öreg úr az újságokat lapozgatta. Ügyet sem vetett a kocsizörgésre.

A szekérről négy ember ugrott le. Kettőscsővű puska volt mindegyiknél és pisztoly az oldaltarisznyában. Sarkantyúpengetve végigmentek az udvaron, mert észrevették az istállóban motozó gulyást.

Az egyik ráparancsolt:

— Tedd le a sajtárt és takarodj a konyhába!

A gulyás bátor legény volt, nem mozdult első szóra. Előkerült erre az egyik rabló öve mellől a balta. Fokával jókora ütést mért a vonakodó vállára. A gulyás esze nélkül menekült a konyhába.

Akkor már bent nyöszörgött, jajgatott a szobalány, szakácsné, a majorosné, meg egy öreg hajdú. Az egyik rabló töltött puskával odaállt az ajtó elé.

Hajnal Jancsi, a bandavezér másodmagával elindult a belső szobákba. Odabent egyenesen Deák mellének szegezte a puskát. Akkor vette észre a pisla-

kóló gyertyafénynél, hogy nem a kastély urával Oszterhuberrel van dolga.

— Kicsoda az úr? — kérdezte meghökkenve egy pillanatra s zavarba jöve a rászegeződő tekintettől.

Deák megmondta a nevét. Ennek a névnek híre és tekintélye volt még rablók között is.

A bandavezér gondolkozott egy pillanatig. Hátha hazudik ez az úr! Be akarja csapni őket, hogy megmeneküljön? — vélekedett.

— Hozd ide valamelyik szolgálót! — parancsolta a társának.

— Ki ez az uraság? — rivalt a reszkető fehér-cselédre.

Mikor az is megnevezte Deákot, a betyár leeresztette a puskát és megindult az ajtó felé.

Szerencsétlenségére ebben a pillanatban érkezett haza Oszterhuber. A betyárok meghallották a hintó zaját. Nekirontottak a kocsinak és lecibálták az uraságot. Oszterhuber kövér, hirtelen mérgű, gutaütésre hajlamos ember volt. Abban az időben már túllépte a hetvenedik esztendejét.

A haramiák azért jöttek, mert hallották, hogy a tavaszi gyapjúra hatezer forint előleget vett fel Oszterhuber a zsidótól. Ezt a pénzt követelték tőle.

A hír azonban nem volt igaz. A háznál mindössze kilencszáz forint volt. Ezt a pénzt odaadta Oszterhuber a rablóknak. Azok nem hitték el, hogy több nincs. Mindenáron a gyapjú árát követelték. Az öreg embert odakötözték a székhez és vállára súlytottak egy nehéz bélyegzővassal.

Deák odalépett hozzájuk:

— Ha a házat összedöntitek, akkor sincs több pénz. A nyírást még el sem végezték mindenütt, nem-hogy a gyapjú elkelt volna. Hanem nálam is akad egy kis pénz. Odaadom, ha nem bántjátok a sógoromat.

Előhozott nekik kétszáz forintot, meg egy aranytollat, amelyet emlékül kapott valahonnan. A rablók azonban az órájára is sandítottak, amelyet Batthyánytól kapott ajándékba, annak kivégzése előtt. — Az órát ne vidd el Jancsi, nagyon becses emlékem! — kérte Deák a rablóvezért.

A betyár szó nélkül nála hagyta.

Összeszedték még az ezüst evőeszközöket, meg néhány bundát s ruhafélét a fogasról. Azután elmentek.

Deák közbelépése nélkül bizonyosan agyonverték volna Oszterhubert.

Az esetnek természetesen nagy híre kerekedett országszerte. Hajnal Jancsit három vármegye pandúrjai üldözték. Elfogni ugyan nem tudták, de menekülés közben agyonlőtték a dabronyi erdőben.

A szelíd hang, a jó szó és a magabiztos nyugalom megjuhászította a rablókat. Érezték, hogy Deák nem ítéli el őket, nem haragszik rájuk, inkább sajnálkozik rajtuk. Ez a szokatlan magatartás belőlük is kihozta valamennyire a lelkük mélyére elásott jóságot.

Így hatott Deák mindenkire, aki közelében került. Szász Károly írja: — Deák arca a legbiztosabban mutató barométer. Ha sűrű szemöldökét összevonja s éles, átható tekintetéből villámok lövellnek, mindenki tudja, hogy valami nincs rendjén. Ha ajkán mosoly dévajkodik, szemében derű ragyog, homlokán elsimulnak a redők s egyenletesen szívja, nem pedig rágcsálja szí-

varját, mindnyájunk arca fölvidul. Nemcsak azért örülünk, mert jól esik őt vidámnak látni, hanem mert tudjuk, hogy mindez biztató jele az időnek. Sokszor mondták ellenfeleink, hogy mi rabszolgái vagyunk a Deák szemeinek, hogy gondolkodni sem tudunk, vagy merünk ellene, ő közöttünk a szemhunyorító Zeus curicta supercilio nerveus.

Nem magának a szürkénfénylő szivárványhártyának volt ilyen ereje. Az emberek megérezték a megvesztegethetetlen erkölcsi erőt és a csaknem tökéletesen hibátlan jellemet Deákban s önkénytelenül meghátráltak.

Az a tulajdonság, amely legjobban a többiek fölé emelte, amely előtt megtorpant a mágnások gőgje a megvesztegethetetlenség volt. Nem lehetett megkönyékezni sem a zsebén, sem a hiúságán, sőt még az érzékein keresztül sem.

A század legnagyobb politikai ténye után, mikor megszüntette a magyar nemzet és az uralkodóház közötti több korszakba visszanyúló viszályt, semmiféle jutalmat, címet, vagy kitüntetést nem fogadott el. Még az apró ajándékokat is visszautasította, amelyekkel hódolói meglepték.

Legjellemzőbben mutatja magatartását az úgynevezett „szivar-összeesküvés” története.

Deák lakása a kiegyezés idején a legnevesebb és leggazdagabb mágnások s politikai hatalmasságok találkozóhelye volt.

Deák, akinek nem telt a jövedelméből drágábbra, a hat krajcáros szivart, az ú. n. Kabanoszt szívta. Ezzel kínálta meg látogatóit is.

A nagyúri vendégek drága, külföldi dohányhoz voltak szokva. Sehogysem ízlett nekik az olcsó füstölni való. Visszautasítani pedig nem merték a szíves kínálást.

Egyre törték a fejüket, hogyan lehetne az öreg urat jobb szivarhoz szoktatni. Nehéz probléma volt. Ajándékot Deák nem fogadott el senkitől. Pénzéből pedig nem futotta arra, hogy dobozsámra vegye a legdrágább szivarokat vendégeinek.

A főúri vendégek ravasz fogást eszeltek ki, hogy megvédjék a saját érdeküket. Csináltattak válogatottan finom dohányfajtákból néhány láda szivart, amelynek külseje hasonló volt a Kabanoszhoz. Elvitték Medecz trafikoshoz, akinél Deák vásárolni szokott. Megparancsolták, hogy ebből szolgálja ki az öreg urat.

A furfangos csel nem sikerült. Deák az első szipantásnál megérezte, hogy a szivar havanna-keverék. Nem szólt az összeesküvőknek semmit, hanem másik - trafikba ment vásárolni.

Nem szerette a fölösleges fényűzést. Lelkiismeretlenségnek tartotta, hogy ő minden jóban dúskáljon, mikor ezrével van az országban ember, aki éhezik.

Példája egyáltalán nem talált követőkre. Akinek a jelleme, gondolkodásmódja különb mint az átlagembereké, egyedül marad eszméivel és életével. A világ a közepszerűeké.

Míg az átlagember azon van, hogy idejét valahogy eltöltse, addig a tehetség iparkodik fölhasználni az időt.

Amikor sem a gazdaságban, sem a közéletben nem munkálkodott Deák, akkor tanult és olvasott. Iparkodott egyetemes tájékozottságot szerezni a világ

országainak történelméről, törvényeiről. Tanulmányozta a porosz, francia és angol törvénykönyveket, hogy képviselői munkássága a lehető legszélesebb látókörű legyen.

Élénk levélváltást folytatott az országgyűlés folyamán szerzett jóbarátaival, Klauzállal, Bezerédjvel, Kossuthtal, de különösen Wesselényivel.

A falusi pihenés békés napjai nemsokáig tartottak. Rövidesen olyan események következtek, amelyek ellen felháborodva tiltakozott minden becsületes és szabadelvű hazafi.

A kormány ravasz fogással mindaddig nem tárgyalta Wesselényi pőrét, amíg az országgyűlés együtt volt. Az optimisták azt remélték, hogy a megyék és a képviselőház tiltakozásának legalább annyi eredménye lesz, hogy az ügy agyonhallgatódik, elalszik.

Csalódtak.

Alig gördült ki a követek hintója Pozsonyból, a kormány Metternich kezdeményezésére, aki a megfélemlítést tartotta a „bolond, újító szellem” elnyomására legcélravezetőbb eszköznek, egész sereg újabb port indított meg.

Az országgyűlést május 2-án zárták be. Május 22-én katonai karhatalommal elfogták és börtönbe hurcolták Gyulán Tormássy Jánost, Nagyszalontán Lovassy Lászlót és Ferencet s Lapsánszky Jánost. Az elfogatás- azon a címen történt, hogy az ifjak az országgyűlésen „Társalkodási Egyesületet” alapítottak, amelynek keretében szabadelvű, „felségsértő” vitákat folytattak és felolvasásokat tartottak.

Az elfogottak ellen, mint Wesselényi esetében, fel-

ségsértés címén emelt vádat a királyi ügyész, amely bűnnek büntetése fej- és jószágvesztés.

A pör ugyanolyan szabálytalanul folyt, mint annakidején Martinovics és társai ügyében. A vádlottak ügyvédet nem fogadhattak, perüket a legnagyobb titokban tárgyalták.

A világos jogsértés után a kormány még annyi fáradságot sem vett magának, hogy legalább külsőleg megőrizze a törvényesség látszatát. Az előzetes bírói végzés nélkül börtönbe vetettek csak porkolábok és a királyi ügyész jelenlétében beszélhettek az ügyvéddel, ki előbb elvállalta a védelmüket, de aztán lemondott róla.

A kormány egész tekintélyének és hatalmának latbavetésével sürgette a pörbefogottak vesztét.

Pedig jogi szempontból meglehetősen jól állott a bebörtönzöttek ügye. A vád pl. Lovassy esetében azt a beszédet vette alapul, amelyet Wesselényi üdvözlésére mondott. A szónoklatban, mint több oldalról kimutatták, nyoma sincs a király elleni izgatásnak. A többiek sem szövetkeztek merénylet, vagy erőszakos cselekedetek elkövetésére, csupán a maguk meggyőződéséről szabadon beszéltek és vitatkoztak.

Pusztán azért, mert másképp gondolkodtak, mint a kormány kívánta, még nem lehetett volna őket fogsággal sújtani, esetleg életüktől megfosztani, hiszen ez nem volt bűn az állam ellen. Nem a cselekedetek reális területén vétettek, csupán az eszmék láthatatlan mezején. Benső világa szempontjából pedig senkisémm felől semmiféle hatásának.

Az ország összes megyéi egymás után küldték a tiltakozó feliratokat az elfogottak ügyében. Az udvari

körök jónak látták minél előbb lefolytatni a port, mert a becsukott ablakokon és gondosan őrzött kapukon át is érezték a nemzet nehezen elfojtott izgalmát.

A tett megtörtént. Az elfogatás tényét megváltoztatni nem lehetett. A kormánynak nem maradt más hátra, minthogy helytálljon a tekintélye érdekében.

Az ítéletek közül ugyan egy sem volt halálos, mint a pör kezdetén az látható szándéka volt Metternichnek. De mégis elítélték Lovassy Lászlót tíz évre, Tormássyt egy esztendőre, Ferencet pedig három hónapra. Lapsánszky szintén tíz évet kapott, de állítólag, mivel ő volt a többiek árulója, szabadon bocsátották. Azt beszélték, hogy más név alatt hivatalba is jutott, valahol Morvaországban.

Aki egyszer erőszakhoz folyamodott, azt tovább kell folytatnia, sőt, ha tekintélyét meg akarja őrizni, folyton fokoznia kell a keménységét.

Az ifjak elítélése után rövidesen elfogták Kossuth Lajost is, az „Országgyűlési Tudósítások” szerkesztőjét. Az országgyűlés bezárása után Törvényhatósági Tudósítások cím alatt folytatta a munkát s megsokszorozta a szemrehányások erejét a kormány iránt. Az új lap a megyegyűléseken elhangzott beszédekről, határozatokról és a követjelentések hatásáról országszerte tudósította a népet.

A kormány József nádor útján betiltotta a lapot, azonban Kossuth magánlevelezés formájában tovább is szétküldte a tudósításokat. Sőt eleinte a tilalommal sem törődött, hanem a hazai törvények szerint Pest megye közgyűlésének oltalma alá helyezte lapját. Az alkotmány szerint ugyanis a megyék csak akkor kö-

telesek végrehajtani a királyi rendeleteket, ha azok törvényesek.

A kormány erre még egy lépést tett a megkezdett, erőszakos úton. 1837 május 4—5 közötti éjjel Kossuthot budai várbörtönbe hurcolták. Ugyan oda, ahol a Martinovics-féle összeesküvés részesei voltak elzárva.

Metternich úgy gondolkodott, hogy a kínosan rosszul sikerült Wesselényi-féle csorbát, amelyben a kormány tekintélye egész közvélemény előtt vereséget szenvedett, csak egy újabb lázadó szigorú elítélése köszörülheti ki.

Azt hitték, Kossuthtal könnyebben el lehet bánni. Neki akkor még nem voltak rajongó bámulói, mint Wesselényinek. Nem volt ősi neve és óriási birtoka sem. Egy ilyen kívülálló, látszólag hátvéd nélküli ember sokkal könnyebben lehet elijesztő példa.

A kormány hatalmi kérdést, döntő teherpróbát csinált az elfogatásokból. Metternich rá akarta égetni a reformátorok bőrére, hogy a szabadságát, esetleg életét kockáztatja, aki megkísérli, hogy ellentmondjon.

Az erőszakoskodás azonban épolyan botornak bizonyult, mintha valaki az érés előtt lévő búzaföld kálászait bottal akarná visszaverni a földbe.

A fejlődést, a változást lehet hátráltatni, de nem lehet megállítani.

A kormány rendőri segédlettel sem tudta elfojtani az általános keserőséget. A bécsi, udvari köröknek nemsokára meg kellett érteniök, hogy Kossuth az elszenvedett igazságtalan börtön által veszedelmesebb lett rájuk nézve, mint amilyen összes írásaival, lapjával lehetett volna.

Állítólag Deákot is pörbe akarták fogni. Követ-jelentése, amelyet Zala megye közgyűlése kinyomatott, de a példányokat a kormány elkoboztatta, beszédei, állandó levélbeli kapcsolata a vádolt emberekkel őt is veszélyes érületűnek mutatták.

Az általános izgalmat mégsem merték a végsőkig fokozni. Az udvar letett az újabb elfogatások tervéről.

Deák tisztán látta az erőszakoskodások pszichológiai hatását.

„Furcsa hallani és látni a kormánynak és embe-reinek nevetséges félelmét. Még a kisebbek is rémké-pekét alkotnak maguknak s azzal ijesztgetik magu-kat és egymást, ők makacsul hátat fordítanak a felkelő napnak s a saját árnyékukat iszonyú rémnek nézik. Alig van ország Európában, ahol kevésbé lehessen for-radalomtól tartani, mint jelenleg nálunk. Csak ijed-tükben ők ne tegyenek olyan balgatag lépéseket, ame-lyek zavart okozhatnak” — írta Kossuthnak.

Kölcseynek szóló levelében pedig ezek a sorok olvashatók:

„Úgy hallom, hogy ezeket az ifjakat valami titkos összeesküvéssel vádolják. Nem hiszem, hogy annyira nem ismerték volna fel a századunk és ha-zánknak valódi szellemét, amely nem titok, hanem nyilvánosság, nem felforgatás, hanem törvényes re-form.”

Deák soha sem kedvelte a fanatikus, titokzatos mélységek felé vivő dolgokat. Megyei működése és követsége alatt megtanulta az elfogultság, a durvaság és uralkodni vágyás megvetését. Elmélkedései olvasmányai és kora legjobbainak társasága révén, szeme már régen elnyerte azt a távlatot, amely gondolkodását

egyetemessé tette. Nem fajok, rendek és társadalmi osztályok szerint értékelt az embereket. Csak két réteget ismert: a műveltség és jellem felsőbbrendű embereit és a korlátolt, rövidlátó alsóbbrendűeket.

Megállapításai és igazságai logikai tisztánlátásból eredtek. Helyesen gondolkozó, világos agya vezette eszméit és hozta létre a tetteit. A világos egyszerűséggel megszövegezett igazságok terjesztése volt életének legfőbb funkciója. Minden zavar ellenkezést váltott ki belőle és ösztönösen visszautasított minden homályos szöveget, titokzatos utakon való bolyongást.

Nem ismerte a viharos lelki megrázkódtatásokat és azokat a szörnyű válságokat, amelyek a halál és az örület szélén járnak. Okos józanságot igénylő természetét minden túlzás, elidegenítette. Éppen ezért nem tudta elhinni másokról sem a földalatti aknamunkát és az erőszakos eszközökkel való manipulációt. A reformokat törvényes úton, ország-világ nyilvánossága előtt akarta keresztülvinni.

Lényében volt egy kicsi adag kipusztíthatatlan optimizmus. Bízott az igazság és a haladás diadalában a szűklátókörű, önző, rideg önkénnel szemben.

Szellemében egyensúlyban volt a játékos kedv a jogok és törvények bonyolult rendszerével. Utánozhatatlan ügyességgel a legkényesebb dolgokat is meg tudta mondani. Mások, akik egy tizedét sem mondták ki nyíltan azoknak a bátor igazságoknak, amelyeket Deák minden gondolata hirdetett, törvényszék elé, börtönbe kerültek, mert túlságosan clurva heveséggel kiabálták tele a világot.

Deák beszédeit pedig megértő bólogatással kísérték a konzervatív párt tagjai is és leveleit megtisztel-

tetés érzésével bontotta ki követtársaitól elkezdve a nádorispánig, mindenki.

Wesselényi népszerűségét méginkább növelte hősiess bátorsága és áldozatkészsége, amelyet az 1838-as pesti árvízkor tanúsított. Mégis elítélték három évi várfogságra. A húszas évek elején súlyos szembajt kapott a báró és látására végzetes lett volna a börtön sötétsége és a gyógykezelés hiánya.

Deák ment el Bécsbe, hogy a büntetés elhalasztását kieszközölje. A barátja iránti szeretet rábírta a kényelmes embert a keserves, kérelmező útra. Az egész ország feszült várakozással leste az eredményt. A titkos rendőrség Deák minden lépését figyelte Bécsben.

— Ez a követ, — mondja egy kémjelentés, — kinek meglehetősen kifejező az arca, többet beszél jelekkel, mint szókkal, ha báró Wesselényiről van szó.

Az „ellenzéki, korifeusának, ahogy a kormány köreiből nevezték Deákot, mégis sikerült elérnie, hogy Wesselényi büntetését elhalasszák, és a báró Gräfenbergbe mehessen Priessnitzhez, gyógykezeltetni magát.

Wesselényi és Deák barátsága az országgyűlésen kezdődött. A kapcsolat olyan bensőségessé mélyült, hogy a sógorát kivéve Wesselényinek írt Deák legtöbb levelet életében. Az országgyűlés befejezése után a báró meg is látogatta Deákot Kehidán.

Deák tanácsára történt az is, hogy Wesselényi, pőrének összes okmányait másolatban valamennyi megyének megküldötte, a közvélemény állandó tájékoztatására.

— Ezt a kormánynak is helyeselnie kell, ha meg

van győződve vádja igazságos voltáról — írta Deák egyik levelében.

A két embert a gondolkodásmód hasonlósága kapcsolta össze, noha vérmérsékletük nagyon különbözött. Mindkettőjüknek nagy szüksége volt egyenlő szellemi képességekkel rendelkező jóbaráttal való eszmesúrlódásra, amelytől a gondolatok érettebb alakot öltenek és végül, határozott megoldást nyernek. A viták során mindkét fél új alkalmat talált, hogy a saját érvei még gazdagabban buzogjanak.

Szép és lelkes barátság volt az övék, amelyet nem önző, egyéni érdek, hanem a szenvedő és elnyomott emberrétegek iránti szeretet hozott létre és táplált mindvégig.

Ha egymás mellé helyezük a két jóbarát arcképet, külső dolgokban is világossá lesz az ellentét, amely olyan határozottan kifejeződött a vérmérsékletük különbözőségében.

Wesselényi arca csupa feszültség és energia volt, amely állandóan kész a türelmetlen, sőt féktelen kitörésre. Deák arcán szelíd, várakozó nyugalom tükröződött. Egyiknek a tekintete tele volt tűzzel, a másiké pedig szelíd humorral. Wesselényi tartásában ugrásra kész igyekezet feszült, a Deákéban súlyos, kitartó határozottság.

Azonban egyforma a dicsősége mindkettőjüknek.

Mert bár különböző tehetségeiket, különböző módon használták föl, mindketten közös célért, a magyar alkotmányos életért és az elnyomottak igazáért dolgoztak életük végéig.

Deák levele, amely a 1836. év utolsó napjáról való, hű tükörképe az egész ország gondolkodó fejű és

becsületes érzületű emberei elkeseredésének és felháborodásának.

„Az esztendőnek utolsó napján írok. Annak az esztendőnek, mely annyi csapással ostromozott bennünket. A görccsmirigy fenyegette életünket. Reményeinket a tavaszi fagyok tették semmivé. Veszélyeztetve van a szabad polgárok személyes biztonsága. A szebb jövőt ígérő nemzeti fejlődés gvenge csemetéjét a rémkórságos tudatlanság, a hatalomtól kölcsönzött erőszakkal akarja feldűlni...”

Végtelen lehetett a szenvedés és a szabadulás utáni vágy az országban, ha még a tárgyilagos, rajongásmentes szellemű Deákot is ilyen heves szavakra indította. Őt, aki egész életében a békítési és a kiegyenlítést tartotta hivatásának.

De éppen ezek a sorok mutatják, hogy aki igazán emberies érzésű, nem képes nyugodt maradni, ha embertelen dolgokat lát történni maga körül. A becsületes ember nem tud nyugodt, hideg, csakis elvi szavakat kimondani, vagy leírni, mikor körülötte milliók szenvedése jajong és az erőszakosságok pillanatonként égetik idegeit.

Az általános emberi boldogság távoli álom. A fájdalom a valóság.

Voltaire.

X.

A kor nagy kérdései.

Az országgyűlés tartama alatt zajos társasélet fejlődött ki Pozsonyban. A követek legnagyobb része a családját is magával hozta. A bécsi színtársulat többször átjött vendégszerepelni a diéta idején. A királyt képviselő főrendek is megnyitották szalonjaikat az országgyűlés nevezetesebb tagjai előtt.

A hölgytársaság ugyancsak szétnézett a követek között s a délcegebb, fiatalabb, merészebb képviselők nem egy gáláns kaland emlékével utaztak vissza megyéjükbe.

A hírneves és tekintélyes Deákot mindenhová meghívták. Ilyen egyéniségből nem válhatott ugyan szalonfigura, de azért a társasélettől sem húzódhatott vissza. Ritkán ment el valahová, azért megjelenését mindenütt megtiszteltetésnek vették.

A pletykakedvelők ismerték az egész város, de különösen a követek bizalmas ügyeit. Lesték-várták, hogy Deák melyik dáma után fog futkosni.

Hiába vártak.

Deák kedves, udvarias és figyelmes volt valamennyi hölgyhöz, de egyiknek sem szentelt különösen sok időt. Amikor látták, hogy senkinek sem sikerült Deákot hódolói sorába csábítani, egymást érték a huncut megjegyzések a hölgyektől és ugratások a férfiak részéről. Csipkedték tartózkodása, nyugodt természete és józan életmódja miatt.

A hölgyek között Csepcsányinét tartotta legszebbnek a közvélemény. Ezt az asszonyt egész raja követte a legelőkelőbb udvarlóknak. Állandó imádói között egy Rohan herceg is volt.

Ezt a nőt bujtogatták, ingerelték a többi asszonyok, hogy hódítsa meg a megközelíthetetlennek látszó Deákot.

Az asszony vállalkozott a dologra. Ha Deák szónokolt a nyilvános ülésen a dáma édes mosollyal feléje lengette a zsebkendőjét. A kerületi ülések végén ott andalgott udvarlói és néhány barátnője kíséretében a városház kapuja előtt. Ha Deák kilépett, rögtön odahívta a társasághoz. Sétálgattak a Liget árnyékos / útjain. Az asszony úgy intézte ravaszkodva, hogy elmaradjanak a többiektől.

Hiába volt minden. A kacér mosolyok hatástalannak maradtak. A séták alatt sem sikerült Deákból nemhogy szerelmi vallomást, de még egy tüzes pillantást sem kikényszeríteni.

A hölgy maga mesélte el valakinek a kudarcot öregasszony korában.

Deák nem engedte át magát a boldog szédületnek. Óvatos volt és nem is egészen ok nélkül. Metternichnek számos tündöklő szépségű és előkelő nevű dáma állott a zsoldjában. Ha valamelyik gerincesebb, tiszt-

tább agyú, becsületesebb ellenzéki követet nem lehetett ijesztgetéssel, zaklatással elnémítani, sem megvesztegetni, akkor a harmadik és csaknem mindig hatásos eszközt alkalmazták. Felbéreltek egy szép asszonyt, hogy a nyakas magyart kerítse hálójába, bódítsa el, láncolja maga mellé. Nem egy derék, tiszta meggyőződésű ember tűnt el ilyen módon a közéletből.

Deák keresztüllátott az udvar fondorlatain. Tanult néhány bajbajutott elődjének sorsából. Tudta, hogy most, amikor a kormány odáig ment az erőszakosságban, hogy még a követek személyes biztonságát sem tiszteli, nagy szüksége van az országgyűlésnek szilárd meggyőződésű, erősjellemű emberekre.

Nagy célt látott maga előtt. Nem ért rá jobbra-balra tekintgetni.

— Meg kell nyílnia a politikai foglyok börtönének! — Ez volt a gondolat, amellyel lefeküdt, ez volt az első villanás az agyában, amellyel felkelt.

Legelső lépése a cél felé, sikerült. Az ország vármegyéi zárt egységbe tömörülve tiltakoztak a jogtiprás ellen. Wesselényinek adott tanácsa, hogy pörének iratait minden megyének küldje meg, nagyszerűen bevált. A törvényhatóságok élénk levelezést kezdtek egymással. Közölték a határozataikat és megvitatták a többiek álláspontját. A kormány ténykedéseit az elfogottak ügyében, többezer nemes előtt felolvasták a közgyűléseken.

Deák zseniális ösztönnel a legérzékenyebb pontot találta el. A bécsi udvar nem tudta megfelelően bizonyítani az elfogottak ellen emelt felségáruslási vádat. Ezért a pörös eljárást a legnagyobb titokban szerette volna lefolytatni.

De így, százezernyi magyar sötéten lobogó pilantásának tüzeiben, az udvar elvesztette biztonságát. Metternich nem mert halálos ítéletet kimondatni.

Deák észrevette az udvar habozását és egy elszánt, heroikus lépéssel fellobbantotta az ellenállás egész szenvedélyét. Felszólította az országgyűlést, hogy addig sein az adót, sem az újoncokat ne szavazza meg, amíg a kormány szabadon nem bocsátja a foglyokat.

„Mindaddig, amíg a belső biztonságot helyre nem állítják, amíg a kormány példát nem mutat rá, hogy a törvényeket ő is tudja tisztelni s azokat teljesíteni, addig károsnak és időelőttinek tartom más tárgyakról tanácskozni. Addig egyetlen újoncot nem adok, adóajánlást nem teszek. Ha a többség elállna ettől az állásponttól azt mondom: amely nemzet elhagyta magamagát, sorsát megérdemelte.”

Az eddig szótlan és tompa nemzeti felháborodást Deák egységbe tömörítette és mennydörgéssé erősítette. Programja mellé egy emberként állott oda az egész országgyűlés eddig sohasem ismert szilárdsággal és kitartással.

A kormány előtt két út állott: vagy szabadon bocsátja a foglyokat, vagy pedig számolnia kell azzal, hogy kitör a magyar forradalom.

Metternich engedett.

1840. május 1-én a nádor kihirdette az országgyűlés előtt a szólásszabadsági pörök megszüntetését és a foglyok szabadonbocsátását

A hírre Pest és Pozsony valamennyi ablakát kivilágították. A kiszabadult rabokat fáklyászenével üdvözölték.

Deák Kehidára szökött az ünnepeltetés elől. De azt mégsem tudta kikerülni, hogy a főrendiház ellenzéki tagjaiból, a követek és az országgyűlési ifjúság megbízottjaiból álló küldöttség át ne nyújtson neki egy vörös bársonyba kötött albumot, benne a következő emlékirattal:

„Neked, a fáradhatatlannak, kinek ereje a súly alatt nőtt, veszély között bátorodott, kísértések között nemesedett. Neked, a szilárdnak akaratban, a feddhetetlennek szándékban, ki eszed s szíved rendkívüli hatalmával ellenséget s barátot magadhoz hódítva a törvényhozás hajóját az óhajtott révbe vezérelted: tiszteletünk s hálánk jeléül adjuk ezt az egyszerű emlékkönyvet stb.”

A szöveget Széchenyivel az élén ezer aláírás követte.

Zala vármegye azzal örökítette meg Deák emléket, hogy alapítványt létesített a nevére, amelynek célja az volt, hogy évente egy jobbágy és egy nemes ifjút 200 forint tanulmányi segélyben részesítenek.

Deák nem osztozott teljes szívvel az ország örömmámorában. Az országgyűlés most sem iktathatta törvénybe a jobbágyok felszabadításáról szóló törvényjavaslatokat, pedig ezúttal a főrendiház is megszavazta.

A kormány elodázta a szentesítést azzal az ürüggyel, hogy majd a következő országgyűlésen sorra kerül a dolog, a büntetőtörvénykönyvi javaslatokkal együtt.

A hitel- és váltótörvényeket meghozták ugyan, de sok gyakorlati hasznot és változást nem jelentettek, mert az országban nem voltak bankok, amelyek hite-

lezzenek és a nyolc milliós jobbágytömegnek nem volt birtokjoga, amely hitelképesse tette volna.

A magyar nyelv érdekében is újabb fontos lépések történtek. A rendek háromszáz év óta először magyarul üdvözölték az országgyűlés megnyitására Pozsonyba érkező királyt.

Törvénybe iktatták, hogy magyar legyen az anyakönyvvezetés és a káptalani határozatok nyelve is.

Magyarország kiállotta az erőpróbát. Ugy látszott, mintha a kormány némileg szakítana az erőszakos elnyomatás politikájával és tért engedne a haladás eszméinek.

* * *

Az 1839. országgyűléstől számítható Deák kétségtelen vezetős szerepe az ellenzékben.

Vezér lett, pedig sohasem akart az lenni. Nem helyezte saját személyét mások fölé. A tömeg önként követte bizalomból és tiszteletből.

Az országgyűléseken mindig neki adták az első szót a vitás kérdésekben. Véleményét úgy fogadták, mint a megdönthetetlen igazságot.

Ő rakta le a szólásszabadsági pörök jogi alapját, ő nyitotta meg a politikai foglyok börtönét.

Célzás nélkül találta el mindig a dolgok lényegét, anélkül, hogy egyéni sikerre törekedett volna. Alapos jogi ismeretei, a reformok szükségességéről való gyakorlati meggyőződése és az érvek sokoldalúsága mindig biztosították részére az elsőbbséget a többi kevésbé művelt és kevésbé logikus észjárású koponya között.

A magyar alkotmány összeegyeztetése a haladás elveivel: ez volt Deák politikájának rövid meghatározása.

Emberi magatartása is megnyerte mindenki rokonszenvét. Türelmét és nyájasságát sohasem vesztette el. Szellemi fölényét olyan szerény és vonzó alakban tudta megjelentetni, hogy senkinek sem esett nehezére igazát elismerni és követni. Elérte a legnagyobb pszichológiai teljesítményt: az emberek nemcsak beismerték, hanem meg is bocsátották neki, hogy különb náluk.

Testi erő is bőven lakozott zömök, vállas természetben. Egyízben Wesselényi és még néhány képviselő társaságában sétálgatott a pozsonyi vásárban. Nézegették a messzeföldről jött árusok bódéiban, sátraiban kirakott portékákat.

A vásár legnagyobb szenzációja az erőmérő gép volt. Százan is báméskodtak körülötte. Ők is oda mentek megnézni a csodát.

A gépnek fogantyúja volt, amelyet lefelé kellett nyomni. Fokokkal volt jelezve, ki mennyire tudja letaszítani a gépkart. 0 fokon megfagyott a gépben levő víz.

A honatyáknak is kedvük kerekedett a mulatsághoz. Sorban próbálgatták az erejüket. Egyik sem bírta lenyomni 0 fokig a kart. Deák és Wesselényi kissé távolabb húzódtak az erőlködőktől. Azok csúfolódni kezdtek.

— Na Ferkó, próbáld meg te is. Hadd lássuk itt milyen legény vagy a gáton!

Deák vállat vont.

— Felesleges, hogy hozzányúljak úgyis tudom, hogy lenyomom a fagypontra! — mondta vállat vonva. A többiek hitetlenkedve nevettek.

— No, azt mi is szeretnénk látni! — évődtek.

— Megmutathatom! — felelt Deák. Aztán oda-
lépett a géphez, megmarkolta a fogantyút és csende-
sen kezdte lenyomni még a mutató elérte a 0 fokot.
A víz a gépben megfagyott.

— Nem hittük volna, hogy testileg is te vagy köz-
tünk a legerősebb! — csodálkoztak a követek.

Valaki még hátra volt. Wesselényi, az erdélyi Her-
kules még nem próbálta ki a masinát. Az óriástermetű
báró félmarokkal letaszította a fogantyút a legvégső
határig. A gép egy reccsenéssel darabokra törött. Két-
száz ezüstitallért követelt a kárvallott tulajdonos a hir-
telenkedő honatyától.

— Deák ilyesmit sohasem csinált volna. Nem volt
hiú, nem vágyott kiténni, legelső lenni.

Még a szónoklataiban is mellőzött mindenféle
ragyogó, hatástkeltő frázist és gesztust. Halkan, nyu-
godtan beszélt. Akármilyen volt a felszólalás tárgya, há-
rom szempontból taglalta a dolgot. Először a jogi ala-
pot világította meg, aztán a gyakorlati, napi politikai
oldalát mutatta be az ügynek. Végül pillanatnyi szünet
után, hangja ellágyult. Nem okoskodott többé csak
érezett.

Sohasem ragadtatta magát gúnnyra vagy szemé-
lyeskedő szemrehányásokra. Veleszületett tapintatához
járult feltétlen becsületessége.

Tehetségeinek legkiválóbbika mégis az volt, hogy
össze tudta egyeztetni az ellentéteket és fel tudta oldani
a különbségeket.

Minden politikai lépésben a tiszta ésszerűséget
képviselte. Akkor is a józan ész vezette, amikor később,
élete végén elvállalta azt a hatalmas történelmi fela-

datot, hogy-pusztán tollal felfegyverzett kézzel megvédje az ország békéjét és helyreállítja egységét a fenyegető széthúzással és megsemmisüléssel szemben.

Egész életében békét, egyre békét keresett. Ezt tartotta az ország és a világ legfőbb javának is.

Deák politikája első perctől az utolsóig a béke politikája volt.

Vezérsége pedig a józan ész diadala a nyers ösztönök fölött.

* * *

Néhány hónapig bízhattak csak a gyermekesen optimista magyarok az udvar viselkedésének átalakulásában és az elkövetkező jobb időkben.

Az ellenzék is csak rövid ideig élvezhette a vizsálymentes egység mámorát és sikerét.

Csakhamar meg kellett kezdődnie a kiábrándulásnak.

Látszólag nem történt semmi. A kormány továbbra is előzékeny volt a magyarok követeléseivel szemben. Legfeljebb csak elodázta, de nyíltan nem utasította vissza a fontosabb reformterveket.

A legtisztább agyú politikusok közül is kevesen látták, hogy Metternich nem politikát, csupán taktikát változtatott.

Csak Wesselényi és Deák tudtak belenézni a kártyákba, amelyeket a bécsi kormány tartott a kezében, ők vették észre, hogy az egyik tromf, amelyet Metternich a „görcsös idegességig túlzott magyarizmus” ellen ki akar játszani, a különböző nemzetiségek fellazítása. A bécsi udvar titkos támogatásával alakult ki északon a pánszlávizmus. Délen pedig az illyrismusnak neve-

zett mozgalom indult meg, amelynek tagjai egy hatalmas délszláv birodalomról ábrándoztak, Horvátország, Szerbia és Bosznia egyesítésével.

Metternich azt remélte, hogyha a nemzetiségek fellázadnak, a magyaroknak elég gondot okoz leverezésük és elfeledkeznek a szabadelvűségről, alkotmányos uralomról és más vágyálmokról, amelyek veszedelmesek az abszolút monarchiára nézve.

Kétségbeesett védekezés, tehetetlen próbálkozás volt ez a politika. Olyanféle, mintha valaki kolerát pestissel akarna gyógyítani. Hiszen a szlávok végeredményben nemcsak Magyarországtól, hanem Ausztriától is el akartak szakadni.

A hatalom birtokában levőknek, sajnos az a legnagyobb fontosságú elvük, hogy pillanatnyi uralmukból, jólétükből egy jottányiról le ne mondjanak, még akkor sem, ha szűklátókörű önzésükkel saját utódaiknak, vagy egész nemzetüknek megássák a sírját.

Senki sem figyelt fel a magyar közvéleményben arra a veszedelemre, amelyet a tótok, horvátok, románok gyűlölködése jelenthet, csak Wesselényi írt egy röpiratot és Deák mutatott rá egy-két beszédében a baj gyökerére.

A kormány másik ravasz tervét sem vette észre a magyarság nagy tömege. Metternich azon igyekezett, hogy a onegyéket megfossza önállóságuktól. Nagyon aok kényelmetlen percet okoztak már szerinte a bécsi udvarnak a megyegyűlések.

Egy titkos bizottság tervezetet dolgozott ki arról, miképen lehetne Magyarországon az alkotmányosság látszata mellett a kormány abszolút hatalmát biztosítani. Vagyis, olyan önkényuralmat életbeléptem,

amelynek törvénytelenységét a magyarok nem veszik észre.

Erre a célra, a főispán jogkörének kiterjesztését vélték alkalmasnak. A király új közigazgatási rendeletet adott ki, amely szerint a megyei élet legfőbb hatalmassága ezután a főispán lesz. Kötelessége a megyében lakni, a megyegyűléseket vezetni, a lakosok panaszait meghallgatni stb.

Be nem vallott főkötelessége pedig az lesz, hogy megyéjében a kormánypártnak többséget szerezzen a tisztújításokon és követválasztásokon.

A főispánok fizetését fölemelték és az állampénztárból folyósították. Az ú. n. örökös főispánságok megszűntek. Azokba a megyékbe, ahol az eddigi főispán az ellenzékhez húzott, adminisztrátorokat küldtek. A régi főispán csak a címet viselte, a kormánytól ki-nevezett adminisztrátor pedig a hivatalos teendőket végezte.

Mindezek tetejére az ellenzék, amelyet Deák a múltban egységes akaratra vezetett és céltudatos erővé alakított, éppen a válságos pillanatokban szakadt pártokra.

A vizályt Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája okozta.

Széchenyi, aki fellépésével megváltoztatta az ország arculatát, aki anyagi áldozatot hozott a nemzet felvirágzásáért, természetesnek vélte, hogy ő mutassa az utat, amelyen a jövőben haladnia kell a magyarságnak. Saját állításait és meglátásait — ez közös hibája vagy erénye minden lángelmének — a föltétlen igazsággal azonosította.

Uralkodásra termett és hatalomra vágyó egyénisége nem tudta elviselni, az ismeretlenség homályából alig előbukkanó újságíró — Kossuth — egyre fokozódó népszerűségét. Az Országgyűlési Tudósítások fiatal elindítója, aki bebörtönöz telet szenvedett a haladás eszméi miatt, pompás megjelenésével, különleges szónoki képességével és erőteljes írói stílusával mindinkább előtérbe került a nép tudatában. A Pesti Hírlap, amelyet kiszabadulása után alapított, sok példányban fogyott el naponta. Sem előtte, sem hamarosan utána egyetlen újság sem tett szert máról-holnapra ekkora olvasótáborra.

Kapkodták az emberek, mert mindenki azt találta benne kifejezve, ami saját lelkében égett. A nép örömmel olvasta a zsarnok földesurak bűneinek nyilvánosságra hozását és a vármegyék visszaéléseit. A szabadelvű földbirtokosok is szívesen hallgatták a kormányrendszer hibáiról szóló frappáns észrevételeket.

Széchenyi túlzónak, lázítónak találta Kossuth hangját és felháborodásának egész könyv, a Kelet Népe formájában adott kifejezést. Kossuth is könyvvel válaszolt Széchenyinek.

A tollharc kettéosztotta az ellenzékot.

Hiába emelte föl békítő és közvetítő szavát Deák, hiába kérte a két ellenfelet, hogy erejüket és tudásukat inkább egymás mellett érvényesítsék a haza javára, semhogy egymás ellen törjenek. Hiszen a pártoskodással most nemcsak egymásnak ártanak, hanem az ország érdekeinek is.

A két ellenfél nem értette meg a higgadt, okos szavakat. Egyéniségük egészen más volt, mint a Deáké. Mindkettőjükben a haza boldogítását célzó

eszmei héven kívül személyes becsvágy is lakozott. Szenvedélyes vérmérsékletük nem engedte, hogy kövessék a józan és bölcs felszólítást.

Az ellenzék egysége a vezetők hadakozása miatt mindjobban lazult. Voltak, akik Kossuth mellé álltak, de számos híve akadt Széchenyinek is. Sőt újabb kis csoportok is alakultak az egy-egy pontban eltérő felfogások védelmére.

A különféle irányból és időben ható erők sohasem képesek olyan működést kifejtteni, mint az egyetlen vonalba tömörült energia. Semmit sem ért többé az ellenállás, mert az ellenzék nem működött együtt, egységes terv szerint, zárt szervezetben, mint a csatarendbe állított katonák.

Az 1839-es országgyűlés fegyelmezett hadseregéből, laza csoportokba verődött tömeg lett.

Mélyenszántóan jellemezte a helyzetet Deák Wesselényihez írott levele:

„Közdolgaink fájdalom, rosszul állanak'. Politikai irodalmunk jelen állapotával megelegedve én sem nagyok. Keserűség és untató személyeskedések a vita tárgyai.

Széchenyi lelkiállapotát sajnálom. Keblében iszonyú indulatoknak kell háborogni, mert higgadt érzelmekkel nem tehetné, amit tesz. ő, széttörte a barátságos egyetértés kapcsait, csaknem minden emberrel. Széttörte, pedig alkalmat és ürügyet keresve, csaknem erőszakosan. Klauzál, Eötvös, Pulszky, sőt Bezerédj is, szembetűnően hidegek iránta.

A Jelenkorban megjelent cikkei habozok, indulatosak; feldúlt, önmagával egyenetlen, fellázadt kebelre mutatnak.

És mi ezen haragnak a vége? Ha Kossuthot és minden elleneit leverné is, ha megmutatná is, hogy ő, csak ő az, aki a hont igazán szereti, ha meggyőzne is minden magyart arról, hogy mások hibáztak és csak neki, van tapintata, csak ő bírja boldogítani a hazát, még ezek után közdolgaink csak ott állanak, ahol most állnak, ha rosszabbul nem, mert pártokra szakadva a vélemények a személyes harcok miatt alig volnának többé egyesíthetők.

Isten bocsássa meg neki azt, amit cselekszik, de nekem fáj, hogy ilyen magas, ilyen fényes egyéniség ily nyomorult csekélységekben veszi el magát.. ”

Deák túlságosan felülről nézte az embereket. Nem tudta megérteni, hogy a népszerűség, a hatalom, a külső dicsőség, amelyért Széchenyi és Kossuth között folyt a harc, cél, élettartalom és boldogság is lehet valakinek. Az ő számára csak a „untató személyeskedés, nyomorult csekélység”, volt az, hogy ki legyen az első az ország népe szemében, kit ismerjenek el, mint a haladás igazi prófétáját.

Éles szeme rögtön meglátta ebben a vitában is a lényegét. Rámutatott, hogy nem az a fontos az ország számára, *ki* csinál valamit, hanem, hogy végre történjék valami változás. Nem a személy a fontos, hanem a teljesítmény.

Deák elérte azt a filozófiai magaslatot, amelyre csak nagyon kevesen jutottak fel a világon. Minden irigység nélkül át tudta volna adni helyét más valakinek, olyannak, aki nálánál többre, nagyobbra képes.

Tudta, hogy az ember csak eszköz, az eszmék győzelme a cél!

Hogy a vitában Kossuth mellé állott, részben annak tulajdonítható, hogy Széchenyi volt az, aki megkezdte az ellenségeskedést. Kossuth csak védekezett, még pedig igen mérsékelt és tiszteletteljes hangon.

Másrészt Deák jó pszichológus volt. Tudta, hogy nem Kossuth lázította fel a közvéleményt, hanem fordítva: csupán szócsöve, világos kifejezője lett a nép lelkében háborgó indulatoknak. Mert addig, amíg a közvélemény nem rezonál, a legvadabb forradalmi röpirat sem képes visszhangra találni. Példa erre, a Martinovics-féle összeesküvés, amikor csak néhány író és politikus csatlakozott a francia forradalom eszméjéhez. A tömeg nem is tudta, hogy létezik a titkos társulat. A lázi ló iratokat jóformán senkisé is olvasta el. Nem volt még megmunkálva a talaj.

Metternich természetesen rögtön észrevette a helyzet előnyös fordulatát. Meghagyta a „Pesti Hírlap” szabad véleménynyilvánítási jogát. Tudta, hogy az ellenzék lazán összefüggő, vagy egymással harcban álló csoportjai nem veszélyesek a kormányra nézve. Részletenkint könnyű munka elintézni a liberálisokat, hol egyik, hol másik csoportnak adva egy-egy oldalvágást.

A magyar ellenzékét tehát, amely Deák vezetésével dicsőségesen megvívta a harcot a szó és a meggyőzés szabadságáért, megfogta ismét a „turáni átok” a pártoskodás.

*Legtöbb bű a legjobbakra zúdul.
Michelangelo.*

XI.

A zalai követválasztás.

Az átlagember élete ösztöneinek és foglalkozásának szűk körében mozog. Csak kivételes értelmi képességgel jár együtt a kíváncsiság, megtudni a dolgokról *miért* vannak.

Az átlagos szellemi színvonalú ember csak akkor lázadozik a társadalom és a kormány ellen, ha kizavarják élete megszokott rendjéből. Egyébként változtatás igénye nélkül elfogadja az életformát és környezetet, amelybe beleszületett.

A jobbágyok életszínvonala a legvégsőkig le volt szorítva. A számukra kiosztott csekély föld terméséből kilencedet kellett adniok a földesúrnak, tizedet az egyháznak, fizetni az államháztartás költségeit, katonászkodniuk és viselni a katonatartás egész terhét. Ha szűknek bizonyult a kaszárnya, vagy valahol átvonultak a csapatok, a jobbágyok kunyhójába szállásolták be éjszakára a katonákat. Nekik kellett ellátniok az átvonuló sereget élelemmel is.

Az a kevés, ami mindezek után megmaradt a job-

bágyoknak, arra is alig volt elég, hogy a legnyomorultabb módon tengessék életüket.

Minden pillanatban, akár éjjel, akár nappal megjelenhetett portájukon a megye hajdúja és robotba vihette őket jószágostól a vármegye részére. Posztóruha viselése szigorúan tilos volt számukra. Ha megszólalt a verbunkosok zenéje, minden épkézláb legény űzött vad módjára bujdosott el otthonról, nehogy elfogdossák karhatalommal tíz esztendőös katonai szolgálatra. A jobbáglányok és asszonyok szabad prédái voltak a földesurak kényének.

A jobbágyság fölött közvetlenül a kisnemesek osztálya következett, akiknek volt egy darabka földjük, amelyet maguk műveltek. Adót nem fizettek, katonát nem tartottak. Élelmük, ruházatuk, műveltségük alig volt valamivel különb a jobbágyokénál. Csupán az emberi méltóságuk volt nagyobb, hiszen a szavazati jog a megyegyűléseken éppúgy megillette őket, mint akármelyik többezerholdas birtokost.

A következő réteg, a középnemesség, volt a magyarság legértékesebb része. Annyi vagyona nem volt, hogy a fényűzés elpuhítsa és vakká, süketté tegye a mások szenvedésével szemben. Anyagi eszközei azonban megengedték, hogy fiait jó iskolába járassa és élénk részt vegyen a kor minden szellemi és társadalmi életmegnyilvánulásában. Műveltségénél és látókörénél fogva, termékeny talajra talált nála a haladás minden jó és nemes eszméje. Ez a réteg termelte ki Deákot is és az ellenzék csaknem minden vezéregyéniségét.

Ez a társadalmi osztály volt az, amely leggerincebben kapaszkodott a magyar nyelvhez és a nemzeti

hagyományokhoz, ellentétben a fényűzésben élő, elnémetesedett arisztokráciával.

A szabadelvű párt következő haladási vívmányának a közteherviselést tűzte zászlajára. Ennek első lépéseként azt kívánta az ellenzék, hogy a nemesség önként vállalja el az ország közigazgatási költségeit.

A reformpárti képviselők megyei utasításába mindenütt pártolólág került bele a háziadó elvállalása.

Ez volt az a pont, amely veszélyeztette a kisnemesség eddig megszokott életmódját. Ez volt az a pont, amelyre a jövőtől rettegő, egyéni kiváltságait és hasznát féltő reakciós irány felépíthette haditervét. Ez volt a fogantyú, amelybe belekapaszkodva, Metternich remélte, hogy Magyarországon visszafordíthatja az idő kerekét.

A kormány vazallusai, pecsenyével, borral bekorteskodták a legtávolabbi falvakból is a köznemeseket a megyegyűlésekre, akik ólmos botokat is hoztak magukkal „ősi jussaik védelmére”.

Zala megyében, Deák megyéjében hatezer köznemes élt. Ezek, egy Forintos György nevű táblabíró vezetésével valósággal tábort ütöttek Zalaegerszegen, a megyeháza körül.

Az 1843 április 4-én tartott zalai közgyűlésen a hidakra, vasutakra, közpénztárakra megajánlandó adót, a becsődített köznemesség féktelen lármája megbuktatta.

A „Világ” 30. száma a következőket írja erről a gyűlésről:

— A gyűlést kinn az utcán a megyeháza előtt szabad ég alatt tartották, hol a nyers tömeget, mely a zöld asztalt eleve körül állta, alig lehetett arra bírni, hogy a

tisztviselői karnak helyet engedjen. Bajos volt szólni, mert valahányszor fizetésről történt szó, a nyers erő vezére és a kortestömegben elszórt izgatók által tett jeladásokra a szónokokat félbeszakították.

A vakon engedelmeskedő néptömeg megyénk gyalázatára s utódaik boldogtalanságára kimondotta a „nem fizetést”. —

Zala megye követi utasítása tehát a közteher viselés ellen szólott. Annak idején Deák vetette föl azt az elvet, hogy ha az utasítás nem egyezik a követ személyes meggyőződésével az illetőnek erkölcsi kötelessége leköszönni hivatásáról. Ilyen körülmények között Deák természetesen nem vállalta a képviselőiséget.

A gyűlés napjáról a következőket írta Kossuthnak:

„Kedves Barátom! E pillanatban végződött az ülés, melyben közel 1600 köznemes mind a házi adót, mind az országos közkasszába, utakra, hidakra elvállalendő költségeket közfelkiáltás útján megbuktatta. Fenyegetések az ülés előtt számosak voltak és gyalázó kifakadások a kortesek között, személyem ellen.

A szólás teljesen sikertelen volt, mert a tömeg igen fel volt izgatva. Forintos György táblabíró, Horváth Pál táblabíró, két egykor megbukott tisztviselő voltak a pártnak látható fejei, a láthatatlanok tudja Isten kik...

Megbukott nálunk is ez a szent ügy s én a jövő országgyűlésre nem megyek.”

A további események még inkább megacélozták Deák ellenállását a követség elvállalásával szemben. A gyűlésről hazatérő csöcselék a kehidai kastély egyik melléképületét felgyújtotta. Az udvaron több lövést adtak le és az urasági lak védelmére elősiető cseléd-

ség s jobbágy nép közül, egy Mészáros József nevűt agyonlőtték. A fejszés, botos verekedésnek több súlyos sebesültje is volt.

A zalai események Deák tekintélyénél fogva országszerte visszhangot keltettek. Az összes megjelenő lapok egyhangúan súlyos váddal illették Zala megye vezetőségét és erkölcsi, hazafiúi kötelességként kívánják, hogy Deák Ferenc jelen legyen az országgyűlésen.

Először azt a megoldást próbálták, hogy Pest megye válassza követül Deákot. A két megválasztott követ Szentkirályi és gróf Ráday egymással versenyeztek, hogy melyikük adja át a helyét.

Deák Ferenc visszautasította Pest megbízólevelét.

Zala megye vezetősége az országos felhördülés hatása alatt új módot próbált. Bizottságot választottak a megye szabadelvű előkelőségeiből, akik „hivatva voltak az adó dolgában a félrevezetett népet felvilágosítani.” Vagyis más szóval Deák mellett korteskedni, annak tudta és beleegyezése nélkül. A „bizottság” emberei zászlókkal járták a falvakat, etették, itatták, vesztegették a nemeseket, hogy az adó pártolását megszavazzák és Deák Ferenc akadálytalanul résztvehessen az országgyűlésen.

Az „adózó” és „nem adózó” között ismét verekedésre került a sor. Ekkor 6—8 halott maradt a helyszínen.

Végül is az adózók győzelmével végződött a vetélkedés. Zala megye közgyűlése 1843 augusztus 31-én elfogadta a háziadót és pártolólag iktatta be a megválasztandó követ utasításába.

Deák az elért eredmény ellenére is visszautasította a választást, pedig a közbizalom mindkét részéről őt

kívánta. Az „adózők” kortesnótája ez volt: „Közérdekért fizetünk, Deák Ferenc követünk.” A „nem adózők” így énekeltek: „Deák Ferenc a követünk, de porciót nem fizetünk”.

Mikor Deák lemondó levelét a közgyűlésen felolvasták, általános elkeseredés, felháborodás tört ki. A zaj csillapultával egymásután kiáltották ki követnek Gsányi Lászlót, Hertelendy Györgyöt, Horváth Vilmost stb.... de egy sem vállalta el a megbízást, mert, amint Csányi kifejtette:

— Egyikük sem érezte magát méltónak, Pozsonyban Deák helyét betölteni.

A korteskedés 30.000 forintjába került Deák barátainak. Érthető volt a csalódás, felháborodás, hogy annyi fáradozás és költség hiábavalónak bizonyult. Deák megmaradt álláspontja mellett Változatlan elhatározással visszautasította a követséget, hiába kérlelték, vádolták barátai, hiába fordult el haragosan tőle, minden megyei jóakarója.

A megye rendéi nem álltak el szándékuktól. Kerkápoly a második követ egyedül képviselte megyéjét az országgyűlésen.

Deák lelkiállapotát legjobban mutatja az a levél, amelyet Klauzál Gábornak írt erről az ügyről.

„Gyűlésileg elhatározott, hogy a köznemességnek felvilágosítására több megyei tagok menjenek el a községekbe, választmányilag felszólítás dolgoztatott ki, ívek hordattak szét, amelyeket aláírjanak az adózni akarók.

... előttem kit az izgatás főnökei Csányi és Horváth minden tanácskozásaikból kizártak, ki előtt, mint

később megtudtam, sok lépéseiket eltitkolták, sőt amint hallom másokat is megkértek, hogy ezt és azt nekem el ne mondják, előttem mondom, mindig úgy volt előadva a dolog, hogy nem személyemért s nem az én nevemmel, hanem az ügyért magáért és az adó elvállalása mellett történnek minden izgatások.

Ekkor hallottam, hogy azon nemesség, mely az én személyemért s tudtom s akaratom nélkül az én nevemmel, azon zászlók alatt, melyekre tudtom s meggyezésem nélkül az én nevem tüzetett, a korteskedés szokott útján becsődítettek, midőn választás után hazatért, Forintos embereivel közel Egerszeghez az úton összeveszett, szomorú következés, hogy 6 ember agyonveretett, 8 halálra lőn sebesítve, soknak kezét lábát törték ki, szemét ütötték ki, sok mások kisebb nagyobb sebeket kaptak.

Zalában ezt a szomorú epochát azzal fogják bélyegezni, hogy akkor történt először, mikor Deák Ferenc követté választatott. Majd ha az özvegyet, vagy árvát, kinek férje, vagy atyja most megöletett, kérdezni fogják, hogy férjét, vagy atyját mikor vesztette el, ezek azt fogják felelni, hogy akkor, mikor Deák Ferenc követté választatott és pedig Deák Ferenc miatt vagy azok által, kik Deák Ferencet követnek választották. S így önvétkem nélkül átok lesz csatolva nevemhez, árvák s özvegyek átka! Barátom, én a creditionálison (megbízólevélen) melyet Zalának rendjei ily módon történt választás után nekem kiadnának, vérfoltokat látnék; én ezen országgyűlésen a választásokbeli kihágások korlátozása fölött szívem érzése szerint szólani sem mernék, mert minden arcon olvasnám azt a szemrehányást, hogy én is a korteskedés sok-

oldalú mesterkedéseinek köszönhetem jelen állásomat, én is hordókban s barátaim erszényében leltem fel a közbizodalmat, az én választásom is 30.000 forintba került s áldozatul választásom előtt és utána 6 vagy 7 embernek, sőt fájdalom! talán még többnek is el kellett esni s hogy az ember százankint el nem hullott, csak a katonaság közbenjöttének köszönhető!

Istenem! ha én ily körülmények után a követséget elvállalnám, összeroskadnék az első ülésben a szégyen és fájdalom súlya alatt s érzem, hogy eszem kifordulna sarkából s ezt, lelkemre mondom, betű szerint érzem, mert még a gondolatnál is, most, midőn ezeket írom, szívem sebesen dobban s agyam ég.

Bementem a közgyűlésre s előadtam, hogy a követséget elvállalnom lehetetlen és előadtam okaimat, úgy mint neked e levélben írom.

Felszólalt utánam Csányi László, utána nem-sokára Horváth János, kik a korteskedés főnökei voltak s elmondták, hogy nekem ezen országgyűlésre okvetlenül fel kell mennem, csak bennem van a megye rendéinek bizalma, én ezzel tartozom a hazának és több efféléket; de mindezeket oly indulatos kifakadásokkal tevék személyem ellen, hogy szívem vérzett, látván mikép bánnak énvelem azok, kik magokat legjobb barátaimnak nevezték. Én érzem, hogy az iránt, ki egykor barátom volt, nyilván, a közgyűlésen még akkor sem tudnék ily hangon szólani, midőn az legundokabb vétkei miatt barátságomat elvesztette s nem tudnék ily hangon szólani legalább a régi barátság emlékéért. Csányi nyilván és szemembe kinyilatkozta, hogy tisztelete irántam megcsökkent. Horváth. Isten elleni vétekkel vádolt s a haza iránt hűtlennek,

Zala megye iránt hálátlannak nevezett, sőt a főispán törvényes büntetést is emlegetett.

Tudtam, hogy kevesen fognak engemet érteni, sokan érteni nem akarnak, sokan félreértenek.

Az Istenre s barátságunk szentségére kérlek beneteket, hogy ne tegyetek e dologban semmi lépést, sem nyilván, sem magányosan, hiszen tudjátok és értitek, hogy elhatározásomat a ti szíves barátságtok sem változtatja meg. Ne tetézzétek legalább ti súlyos fájdalmamat azon újabb keserőséggel, hogy a ti kívánságokra is tagadólag legyek kénytelen válaszolni; ne tegyétek, hogy fájdalom súlya alatt végleg megátkozom azt a pillanatot, melyben politikai pályára léptem/'

Deák magatartása világos és egyértelmű volt. A szabad szellem tiltakozása a mások és önmaga meggyőzésén és viselkedésén elkövetett erőszak ellen. Nem tartozott azok közé a pártemberek közé, akiknek nem az igazság a fontos, hanem a győzelem akármilyen áron. Világosan felismerte, hogy a botos, fejszés erőszak véres harcok előhírnöke és mindent elkövetett, hogy erről a veszedelmes útról elkerüljön. Határozottan visszautasított egész életében mindent, ami erőszakra támaszkodott. Inkább hajlandó volt elviselni egy általa sokszor bírált és szavakkal támadott intézményt, semhogy a kívánt változást vérontás útján vásárolja meg.

Szíve sokkal inkább sejtette, mint agya előre tudhatta, hogy Magyarországon a feudalizmus maradványainak eltörlése, az új szabad kereskedelem és iparosítás bevezetése gyilkos harc nélkül nem mehet végbe.

Olyan hatalmas történelmi feladatot próbált eleinte megoldani, ami túlhaladja egyetlen ember erejét.

A túlfeszített indulatok közepette a józan, mérték-tartó észszerűséget kellett volna képviselnie.

Deák viselkedése emberileg a zalai dolgokban nemcsak bátor és heroikus, hanem egyúttal végtelenül becsületes is. A közérdek és emberi haladás szemszögéből vizsgálva a dolgot, azonban be kell ismernünk, hogy ez a visszavonulás — törés.

Az első rés a reformátor eddig hibátlan páncélján, aki szilárdan állta a harcot az elnyomottak jogaiért.

Deák most volt először önző és kényelmes ember, aki félti nyugalma és családja érdekeit.

Megérezte, hogy a jövőben esetleg kaszák és vasvillák, katonák és ágyúk fognak dönteni azokban a kérdésekben, amelyeknek igazsága mellett ő csupán szócsatákat vívott.

Mivel mindennapi kenyerre és kényelme egész életében biztosítva volt, nem kívánta a felfordulást és gyöngének érezte magát az elkövetkező erőpróbához. Hiányzott belőle a mártírok önfeláldozása, akik a közösség sorsának jobbrafordulásáért és eszméik győzelméért oda tudják dobni saját életüket.

Deák nem volt próféta. Mindig csak egyszerű, csöndes ember maradt, akinek elég egy pár részeg duhajkodó és megvesztegetett, söpredék bevert feje, hogy megijedjen és elvonuljon a küzdőtérrel.

Békeszerető, józan, egyenes lény nem érezte át és nem értette meg a viharok tisztító szerepét a természetben és a történelemben. Nem figyelte meg, hogy

az égháború után a felfrissült légben százszoros erővel ébred az energiáit megújított élet.

Bár vagyoni helyzeténél és öröklött tulajdonságainál fogva sohasem volt fürge, hevülékeny természetű, fanatikusan odaadó és lelkesedő ifjú, ez a visszavonulás mégis a fiatalság végét jelentette életében.

Deák elfáradt. Lelki letöréséhez nagymértékben hozzájárult Antal bátyja halála is. A családjában több ízben előforduló búskomorság jelei hamarosan mutatkoztak rajta. Negyven éves¹ lett és elérkezett ahhoz a ponthoz, mikor a szervezet rugalmassága kissé csökkenni kezd. Az érzékek már nem tudnak olyan erővel behatolni a környező világ dolgaiba, a benyomások ereje csökken, a testi örömök intenzitása veszít hevesességéből.

A szervezet ezt az eddig ismeretlen elfáradást nem tudja azonnal kiküszöbölni. Az ember megreszket egy idegen veszedelem nyugtalanító megérezésétől. A lélek csak lassan kap új szellemi védőruhát.

Deákkal negyvenéves korában nem történt más, mint ami legtöbb embernél a korrallal jár. De az ő érzékenysége az életerő legcsekélyebb csökkenését is végzetnek, megsemmisülésnek érezte.

A túlóvatos, érzékeny és félénk ember az első őszi fuvalomra fonnyadtnak és halálra érettnak tartotta magát. Szívműködése születése óta nem volt rendben. Valami belső, elválasztó mirigy is rosszul működhetett a szervezetében, mert bár naponta csak egyszer evett és rengeteget sétált, testsúlya folytonosan növekedett.

Egy Attomyr nevű pozsonyi orvos gyógykezelt, de nem sok eredménnyel.

„Az én egészségem — írja Wesselényinek — most is olyan, mint volt. Egy pár hét óta Attomyr orvoslása alatt vagyok, ki amellet, hogy erős testmozgást ajánlott, megtiltott minden fejbeli munkát, minden írást, még a komolyabb olvasást is. Tavaszra utazást ajánlott Attomyr.”

Teleki László is igen rossz bőrben találta Deákat egyik látogatása alkalmával.

— Deákat igen lehangolódva és elgyengülve találtuk. Komoly tárgyakkal nem foglalatoskodhatik s ha ilyesmiről csak egy félóráig is beszélget, tüstént növekednek a szenvedései — írta Wesselényinek.

Csapody Pál tudósítása is igen elszomorító volt.

— Nemkevés aggodással írhatom, hogy Deákat borotvátlan, elhanyagolt állapotban, döbbenetesen rossz színben találtam. A betegségéről szárnyaló hírek de facto fülébe mentek és őt pozitív hypokonderré teszik. Reggel mindennap izzadtig járkál, délben rosszul eszik, este csokoládéz. Az utóbbit szeretném, ha abba hagyná — mondja a levél.

Deák megfogadta orvosa tanácsát. Attomyr társágában hosszabb külföldi útra indult.

Bejárta egész Svájcot és Németország nyugati városait.

Hazajöve visszavonult a birtokára, nyugalmat, békességet keresve. Mint a ragály elől, úgy zárkózott el a felgyülemlett indulatok elől.

Azonban az erőszakellenesség embere, éppen visszavonulása miatt, a legelkeseredettebb veszekedések középpontjába került.

Mikor nyilvánvalóvá vált, hogy nem vesz részt az országgyűlésen, megindult az ellenzék soraiban a leg-

személyeskedőbb, felháborodott hírlapi csata. A cikkek mindegyike olyan volt, mint egy gyászjelentés. Indulatos, fájdalmas szavakkal rajzolták a pótolhatatlan veszteséget, amelyet Deák távolmaradása jelentett.

Az ellenzék konzervatívabb csoportjai egyenesen Kossuthot vádolták, mint aki meg nem fontolt izgatóssal az adóügyben, ilyen véresen robbantotta ki a feszültséget. Széchenyi is Kossuth szerepének tulajdonította Deák leköszönését a politikai pályáról.

De a Pesti Hírlapot és Kossuthot maga Deák védte meg, világos, szinte szenvedélyes szavakkal.

„Kossuth irigyei, kik őtet gyűlölik, néki szeretnék tulajdonítani a háziadó bukását; de logikájukat senki nem érti s úgy hiszem ők maguk sem.”

Igen jellemzők a minden oldalról elhangzó nyilatkozatok, melyek Deák távolmaradását fájalták.

Kossuth azt írta május 21-én Wesselényinek:

„Izraelben nagy zavar ódás van. Nagynak képzeltem a hiányt, amelyet Deák távolléte okoz, de ilyen nagynak mégsem képzeltem.”

Szemére Bertalan így nyilatkozott:

„A diéta megnyílt. Deák nincs. Ezt a pótolhatatlan hiányt érzi az egész. Pedig munka és tárgyismeret most kell igazán.”

Gróf Ráday Gedeon levelében ez olvasható:

„Írnék országgyűlési újságokat, de örvendetést nem sokat tudok, mert bármi jó történik is itt, lehetetlen, hogy minduntalan eszünkbe ne jöjjön, Deák Ferencet nélkülözzük.”

Kossuth sorai a legmélyebben rámutatnak pótolhatatlanságára.

„Az ifjú jóakaró sereg, amelynek legkitűnőbbjei Perczel Móricz, Fejérváry, Ráday, Vukovics, Zakó, Karácsonyi, aztán Kállay, Lónyay Menyhért stb. kétkedve tapintgatnak szét, ki az, ki nekik irányt adni elég hatalmas; és nem találják, akit keresnek; mert vakon nem adják meg magokat senkinek még Deáknak sem, ha tán feljöne; de hiszen épp ez az mit csak Deák tud, nem kívánni vak követőt s mégis vezetni. — Innen van aztán, hogy a jóakaratú vezérletlen had néha kitör s ma a vezérek őket, holnap ők a vezéreket kompromitálják.”

A szokásos komédia ismét megindult. Az országgyűlés egyetlen beterjesztett javaslatából sem lett törvény. Megbukott a büntetőtörvényjavaslat is, amely az esküdtszékek felállítását sürgette.

— Paraszt nem bíraskodhatik nemes fölött! — ezzel az indokolással vetették el.

Az ősiség eltörléséből, a jobbágyság felszabadításából, amelyek egy iparilag és kereskedelmileg versenyképes, szabad, virágzó ország létrejötteinek útjában állottak, 1843-ban sem lett semmi. Sőt 1847-ben sem.

A nyomorral, elnyomatással, megaláztatásokkal forráspontig fűtött kazán egyetlen szelepét sem nyitotta meg Metternich rendszere.

Mindenki aggódva, szorongva, reménykedve várta a robbanást.

*Amikor egy társadalmi rendszer
túlnövi a kereteit, azok önmaguktól
lehullanak.*

Spencer.

XII.

Deák és az 1848-as forradalom.

Deák nem lehetett csupán nézője a világeseményeknek, amint azt lelke mélyén szeretete volna. Ilyen válságos időkben a hírnév kötelezettséggé válik. Deák nagyon magas helyen állt az ország érdeklődésének középpontjában. Az újonnan hatalomra jutott politikusok nem mondhattak le arról, hogy oldaluk mellé állítsák.

A döntő politikai korszakban nem lehetett kívülálló ő, akit elsők között emlegettek a szabadságeszméért folytatott harc megindítói között.

Deák alapította meg a kormányrendszer reformáló bírálataát. Akár akarta, akár nem, a közvélemény felelőssé tette, mint a forradalmi törekvések úttörőjét. Hiába próbált hivatkozni arra, hogy ő csak óvatosan lenyomta annak az ajtónak a kilincsét, melyet az események sarkaiból fordítottak ki.

Gróf Batthyány Lajos, az első felelős, magyar minisztérium miniszterelnöke a következő levelet

küldte báró Wenckheim Bélával és Tolnay Károllyal a kehidai magányba, ahová Deák visszavonult a világ tülekedése elől.

„Kedves Barátunk! Bécsben uz alkotmányért a polgárok vére folyt. Metternich abszolutisztikus irányú kormánya megbukott. Apponyi leköszönt. Ily roppant fontosságú körülmények között alkotmányunkat és a trónt a nép fölkarolása által szilárdítani elhatározott, komoly szándékunk. Szükségünk van azért rád s biztosan várjuk mielőbbi jelenlétedet.”

A levelet a miniszterelnökkel az élén, számi alán főrendiházi tag és követ aláírta.

Deák hiába hivatkozott roncsolt egészségi állapotára, lehetetlen volt nemet mondania. Kénytelen-kelletlen elvállalta tehát a két eddigi követ lemondása után Zala képviselőt az országgyűlésen.

Egyedül önmaga volt, aki érezte, hogy neki, a békés kiegyenlítés emberének, ebben a haragosan tomboló korszakban nem juthat szerep.

Rosszkedvűen tette meg a hosszú kocsitát Kehidától Pozsonyig. Miért törje vértódulásokkal, nehéz lélegzéssel küzködő testét, amikor a világ körülötte minden békességes gondolattól elrugaszkodott?

Mikor 1848 március 29-én Pozsonyba érkezett, a király már aláírta a jobbágyság felszabadítására és az ösiség, eltörlésére vonatkozó törvényjavaslatokat.

Végszavához, eredményéhez szólhatott hozzá csupán, a lázas gyorsasággal lepergő eseményeknek. A kezdet ismét Franciaországban indult el, ahol kikiáltották a második köztársaságot. A folytatás Bécsben hömpölygött, ahol végre kipattanhatott a besúgókkal,

rendőrökkel eddig nagynehezen lefékezett forradalmi láz. A záróakkord a pesti diákság és a nép felkelése és a magyar kívánságok tizenkét pontja volt. Az országgyűlés és a főrendi tábla mindent megszavazott és a császár ijedtében mindent aláírt, amit eléje tettek.

A forradalom, amelyet Napoleon fellépése ideig-óráig háttérbe szorított, végigégette jóformán egész Európát. Róma republikánusai elől még a pápa is menekülni volt kénytelen.

„Az ország állapota nyugtalanító. Ott fenn nem tudják megszokni a dolgok új rendjét s minden több nehézségre talál, mint amennyi e pillanatban tanácsos. Pesten minden órában lehet tartani valami erőszakos, meg nem fontolt, a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől. Ebben a pillanatban senkisé is képes a legközelebbi jövőt még csak sejteni sem. Oroszok nyomnak-e el bennünket, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy a legborzasztóbb anarchia, csak a jó Isten tudja. Minden pillanatunk bizonytalan!” — írta Deák röviddel Pozsonyba érkezése után a sógorának.

Az országgyűlési követek sorában ott volt a reformkorszak mindhárom vezetője: Széchenyi, Deák és Kossuth.

Széchenyi szörnyű válságban volt. Megrémült az eseményektől, amelyeknek eszmei magvát ő is segített elhinteni. Tetteiből és szavaiból egészen másforma vetés sarjadt ki, mint amilyent ő szeretett volna learatni. Tragikus tévedése abban volt, hogy nem látta át az általa javasolt gazdasági reformok keresztülvihetlenségét a régi társadalmi rend felbontása nél-

Amint nemrégiben ő támadta éles szavakkal a mágnásokat lanyhaságukért, önző nemtörődömségükért, úgy becsmérelték most őt az ellenzéki tömege: „pecsovics”-nak, „bécsi lakáj”-nak. A kormánykörök részéről pedig az volt a feléje hangzó ítélet, hogy az ő könyvei adták még a kezdő lökését ennek a forradalmi szerencsétlenségnek.

Öntudata számára elviselhetetlen volt a véres eseménysorozat, amelynek bekövetkezését megsejtette. Rövidesen a döblingi tébolyda lakója lett.

Deák is napról-napra idegesebb lett a parlamenti viszályok közepette. Az elhangzó beszédek és javaslatok mindegyikéből kitetszett, hogy sem a bécsi udvar, sem az országgyűlés nem akarja többé a békés meg egyezést.

Deák szívéből már kihunyt a fiatalos, reformátori láz utolsó szikrája is. Egyetlen hit, amely benne élt még s amelynek nevében hatni próbált, hazafiúi és emberi becsület kötelezettsége volt.

Azonban tisztában volt annak hiábavalóságával, hogy a felfokozott indulatokat megpróbálja lecsillapítani. A követek közül senkisé is volt már kíváncsi az ő gondosan mérlegelt szavaira a benyújtott javaslatok törvényességét illetően. Az emberek az extázis óráiban csak a hatalommal való indulatos felelőst hallgatták meg. Senkisé is gondolkodott többé, hanem zárt egységként csatarendbe tömörült. A vita, a haladás eszméiről már nem a kulturált emberek csiszolt stílusú leveleiben folyt, hanem az utcákon, piacokon szidalmakkal zsúfolt nyelven.

A magyar országgyűlés a világesemények bátorító hatása alatt, nem meggyőzni akarta már Ausztriát a

magyar követelések jogosságáról, hanem, ha kell, erő-

szakosan is rákényszeríteni a meghátrálásra.

Eszmék helyett jelszavak, szellemi érvek helyett puska, ágyú és bitó állottak szemben egymással.

A császár és a köréje csoportosuló főurak még mindig nem ismerték fel a gazdasági és társadalmi átalakulás kényszerítő erejét. Végéig ragaszkodtak „Istentől nyert jogaikhoz és tekintélyükhöz”, amelynek árnyékában eddig korlátlan hatalmat és jólétet élveztek. A jobbagység felszabadításában és az „egyenlő emberi jogok eszméjében uralmuk végveszélyét látták”. Minden eszközzel küzdöttek a változás ellen.

Mikor látták, hogy szellemi elnyomatással, terrorral, ravasz cselvetésekkel nem tudják meggátolni a korszerű törvények létrejöttét, kijátszották az utolsó ütőkártyát, a haladásnak fegyverrel, háborúval való meggátolását. Tudták, hogy hatalmas szövetségesre számíthatnak, a „Szent Szövetség” harmadik tagjára, az orosz cárra.

V. Ferdinánd az események kényszere alatt lemondott. A fiatal császár, I. Ferenc József kinevezte Windischgrätz herceget az ausztriai hadsereg főparancsnokává. Az új főparancsnok azonnal Bécs ellen vonult, ahol a nép háromszor lázadt fel, követelve a korszerű, alkotmányos kormányzást.

Magyarország ellen Jellasich horvát bánt fegyverezte fel a bécsi udvar, hogy „Kossuthot és lázadó társait, akik pártütéssel és hazaárulással megcsorbították a királyi tekintélyt s a bécsi eseményeket a birodalom kárára kihasználták” megfenyítse.

Magyarország előtt két út állott: vagy feltétel nélkül átgázolni engedi Jellasich horvátjait, feladva al-

kormányát, nagynehezen kivívott új törvényeit és. visszasüllyedve a középkori állapotba Ausztria egyik tartománya lesz, vagy pedig ellentáll a fegyveres erőnek.

* * *

A feudalizmus hatalma végetért, mert többet fogyasztott, mint amennyit termelni tudott. Az alsó néprétegek elviselhetetlen nélkülözése miatt az adót rendszeresen behajtani lehetetlen volt. A honvédelmi bizottmány jóformán teljesen üres pénztárt talált, amikor az első, független, felelős minisztérium lemondása után, Kossuth elnöklésével átvette az ország kormányzását.

Kossuth, a reformkornak utolsó éveiben élrejutott politikus, diktátori hatalommal vette kezébe az ország ügyeit.

Az ő szavára ajánlotta meg az országgyűlés a négyszázezer újoncot Windischgrätz és Jellasich ellen. Az országban tett szónokló körútja után ezrével álltak a felkelés zászlója alá a honvédönkéntesek.

Kossuth ekkor már az egész nép ismert bálványa volt. Megtanulhatatlan zsenialitással megérezte, hogyan kell a kor eszméit a tömeg, a nép számára érthetően szavakba foglalni.

Ahol Széchenyi és Deák s az ellenzék megelőző vezetői könyvekkel, szónoklatokkal, bírálatokkal csupán műveltebbek figyelmét keltették föl, anélkül, hogy érintették volna a tömegszennvedély határait, ott Kossuth egyetlen lépéssel egész nemzet, úr és paraszt közös fájdalmává tette a sérelmeket.

Rövid pár év alatt az ország testetöltött szabadságeszményképe, csodált, diadalmas néptribunja s az egységes ellenállás vezére lett az egykori újságíróból.

Kossuth fellépésének első idejében Deák örült, hogy a haladás eszméiért folytatott harcban ilyen alkalmas fegyvertársra akadt. Széchenyivel ellentétben, egyetlen kifogásoló szava sem volt a harsány hang eien, amely orcheszter módjára belezúgta mindenki fülébe Ausztria törvénytelenégeit, a nép elviselhetetlen sorsát s íz uralkodó rendszer igazságtalanságait.

Deák jóakarátúan nyilatkozott leveleiben, szónoklataiban és újságcikkeiben Kossuth működéséről. Akkor sem érzett megbántódást, amikor az országgyűlésen fokozatosan Kossuth kezébe került a politikai vezetőszerp. Deáknak nem hiányzott a fáklyászene, a tisztelettől s csodálattól áradozó levelek s ajándékok tömege, amellyel előzőleg elárasztották a hódolók. Az okos, hűvös, kétkedő agyú politikus, mindenkor kényelmetlen érzéssel és kényszeredett udvariasággal fogadta a megtiszteltetéseket. .

Deák sokoldalú kezdeményező képességgel rendelkezett, humánusan együttérző lélek volt, de nélkülözte a szuggesztív, világalakító erőt. Kezdetben, amikor az ország első lépéseit tette a megújulás felé, azért választotta őt eszményképének a közvélemény, hogy érzékelhetően lássa önmagát.

Az új érzések és gondolatok elvontsága csak néhány kiválasztott ember számára érhető. A széles néptömeg nehezen fogja föl az elvont formákat. Ezért helyeznek mindenkor a gondolatok helyére egy embert, egy érzékelhető példaképet, akinek a nép enge-

delmeskedik, akihez alakulni akar. Ezt a gyakran csak véletlenül kiválasztott embert, akire a megújulás után vágyódó korszak kivetítette eszméit, a tömeg bálvány gyanánt tiszteli és lelkesedik érte, hogy saját forrongó erőit levezesse.

Deák vezérsége és szellemének osztatlan csodálata tulajdonképpen a gondolkodási szabadság ünneplése volt. A magyar történelem kezdete óta először dicsőítették meg alakjában a szellem erejét, szemben a vagyonnal s az átöröklött, vagy szerzett hatalommal. Világos, gyakran túlátlátszó értelmessége, kiegyenlítő, békés, polgárias lényé emelték annakidején vezető szerepre.

Minden alapvető változás először mérsékelt reformátorokkal kísérletezik. Deákban a csendesen, de feltartóztatathatianul hatnitudó ésszerűséget tisztelték kortársai, akik eleinte hittek abban, hogy az országot csupán a szellemi teljesítmények meggyőző és toborzó erejével is át lehet alakítani.

De amikor a hatalmi önzés egyre halogatta a változások létrejöttét s végül hadseregeket, vérpadot, bitót szegezett szembe a szónoklatokkal és érvekkkel, a polgárok békés megegyezés utáni vágya, a tömegek nyomorának halogatást nem tűrő sürgetése miatt, átalakult kaszával, kapával felfegyverzett forradalmi lázzá. Ez a láz másfajta vezért követelt. Olyan vezért, aki nemcsak tollal és szóval vállalja a küzdelmet, hanem tüzzel, vérrel és vassal is.

Kossuth volt az a férfi, akiben a tömegek a maguk akaratát tettéválva látták. Kossuth, aki már fellépése elején odakiáltotta hatalmukat és vagyonukat féltő mágánásoknak:

— Veletek és általatok, ha akarjátok, nélkületek, sőt ellenetek, ha kell!

Deák nem hitt a forradalomban, sőt az általa kivívott új rend véglegességében sem. Számára az élet legszebb és legboldogítóbb tartalma mindennek ellenére mégis a békesség maradt. Természete ösztönszerűen irtózott az erőszaktól, még akkor is, ha a vérontást az igazság nevében követik el.

Deák ebben az esetben nem tudott a saját énjének zárt kereteiből kikapaszkodni. Az úrbéri törvényjavaslatok sorozatos kudarca nem győzte meg a pusztán eszmei harc hiábavalóságáról.

Mindenkor a legtisztánlátóbb elmék egyike volt, de sohasem emelkedett látnoki magasságokba. Agyát csupán a valóság kézzelfogható tényei mozgatták meg. Mint a szobrász, csak kőből, fából, érzékelhető anyagokból tudott eszméket faragni, de sohasem költő, vagy muzsikus módjára a szárnyaló levegőből. Ezért nem látott bele az emberiség távoli jövőjébe és éppen ezért nem tudta észrevenni, hogy minden látszólagos és pillanatnyi kudarc ellenére is kétségtelenül van emberi haladás.

Legnagyobb baja volt, hogy a testi és szellemi nyugalmat mindennél többre becsülte, még saját elvei győzelemre jutásánál is. Féltette énjét a forradalmárok örök sorsától. Tudta, hogy forradalmárnak lenni annyi, mint valamely kiszámíthatatlan adósságért kezkeskedni.

Deák élete első pillanatától haláláig szenvedélyleien maradt, hűvös, józan természetű, aki az élet legnagyobb boldogságát, a teljes odaadást, a szentséges önmaga elpazarlását sohasem ismerte.

Egyik leveléből sejthetjük, hogy néha szenvedett okossága és hűvös vérmérséklete miatt. Dőry Fanninak, a keresztleányának írta ezeket a sorokat:

„Az elhagyatottság édes lányom keserű állapot, mely a korral nem fogy, hanem súlyosbodik. Ha nincs, akit az ember egész szívéből szeressen, akinek életét, érzelmeit szentelje, ha nincs életcélja, amelynek munkásságát teljes odaadással szolgálatába állítsa, rideg az élet, megdermed a szív. A gond, amelyet megosztani nem lehet, kétszeresen súlyos.

Deák nem adta át énjét soha teljesen sem a szerelemnek, sem a bornak, sem az eszmékért való lelkesedésnek. Csak a tények uralkodtak egyéni világában, amelyeket világos logikával át tudott tekinteni. Csupán a rendeset értette és tűrte. Elvetette és kerülte a rendkívülit.

Ahogy a vér néha vadabbul kíván buzogni, a szív hevesebben dobogni, az izmok működni akarnak, az energia fecsérelődni szeretne, úgy a szellemi életakarát is megkívánja a nekibuzdulást, az érzelmek túltengését, a látszólag vak, szertelen, hősies cselekvést.

Deák zsarnoki józansága az 1843-as zalai, követválasztás alkalmával vett legelőször erőszakot a természetes lelkesedésen és önzetlen odaadáson. Az idegzet akkor is megbosszulta magát. A szervezet fellázadt az értelem elnyomó önkénye ellen. A forradalom napjaiban is, bár agya megdöbbenően pesszimiztikus előrelátással tárta eléje a harc szomorú végét és sógorának napról-napra írta a menekülést kutató, reménytelen lemondást árasztó leveleket, sokat szenvedett ösztönyszerű eszmei hevülésének elnyomása miatt.

Állandóan fejfájás, vértódulás gyötörte.

Batthyány gróf csak azzal a föltétellel volt hajlandó kormányt alakítani, ha Deák is tárcát vállal a minisztériumban.

„Elgondolhatod — írta a sógorának, — hogy mennyire keserű volt nekem az az elhatározás, hogy résztvegyek abban a minisztériumban, amely az országnak ilyen viszonyai között alakult. De kényszerített a becsület és kötelesség, mert Batthyány kijelentette, hogy nélkülem kormányt nem alakít s ha ő akkor visszalép, aligha lett volna valaki, aki helyette a minisztérium alakítását elvállalja. így engem vádoltak volna, hogy miattam, gyáva vonakodásom miatt vált lehetetlenné az első felelős magyar minisztérium alakítása. ígértem tehát Batthyáynak néhány hetet és a nevemet és közreműködésemet, amíg egészségem engedi, örömetst menekülnék most is, de dolgaink mindinkább bonyolódnak.”

Képzelheted helyzetemet roncsolt egészségemmel s azzal a maró, fájdalmas aggodalommal, hogyha nem több, legalább nemzetiségünk végveszélyben forog.

Deák irtózott a vértől, borzadt az erőszakos cselekedetek látásától, de mégis a helyén maradt.

De egy pillanatra sem tudott a lelkesedéstől elvakulni és hinni a győzelemben. Agya könyörtelen józansággal mérlegelte a körülményeket és tudta, hogy tehetetlen a vállalkozás, amelybe Kossuth belefogott. Pénz nélkül, ellenségekkel körülvéve a magyar szabadságharc nem számíthat a végső diadalra. A vereség pedig biztos halált jelent a vezetők számára.

Mártírságra készülni egy szent ügyért, bízva a diadalban, szinte boldogságnak mondható érzés. De köze-

ledni látni a vértanúságot akkor, mikor az eszme és az ügy győzelmének legcsekélyebb lehetőségében sem bízunk, ehhez emberfeletti akaraterő és lelki nagyság szükséges.

Közvetlenül a szabadságharc kitörése idején írott levele mutatja, hogy milyen mélységekig gyötörte magát Deák ezekben a napokban.

„Mit teszünk, mit tehetünk? Fegyver és pénz nékül mire mehetünk? S még ezenfelül a minden oldalról szórt Szemrehányások, keserőségek, vádak, kárhatalások, hogy miért nem tettünk többet? örömet engednők át helyünket másoknak, ügyesebbeknek, de minden megmozdulásunk csak sietteti a közelgő anarchiát. Ezt pedig a lelkünkre nem vehetjük.

Mindez, barátom, pokol a földön. Látni a harc közelgő veszélyét, ott állani a dolgok élén hatalom nélkül, nem bízhatni senkiben és semmiben. Érezni azt, hogy életünk s becsületünk hihetőleg siker nélkül kockáztatva lesz s még le sem léphetni erről a helyről a haza miatt: ez iszonyúan kínos érzés.”

A sors nemsokára mégis megmutatta neki a menekülés útját.

A honvédelmi bizottmány elküldte Majláth Antal és György grófokat, Batthyányt, Lonovics érseket és Deákot, hogy törekedjenek Windischgratztól fegyverszünetet és békét kieszközölni.

A békekísérlet nem sikerült. Windischgrätz előbb Bicskén tartóztatta a küldöttséget és csak akkor engedte őket Budára húsz dsidás kíséretében, amikor a főváros már az osztrákok hatalmában volt és Kossuth ók Debrecenbe menekültek.

Windischgrätz csak akkor volt hajlandó Deáknak

útlevelet adni, hogy kötelességéhez híven Debrecenbe menjen jelentést tenni a békeküldöttség kudarcáról, ha becsületszavát adja, hogy az országgyűlést feltétlen megadásra bírja.

Erre Deák nem vállalkozhatott.

— Volt eszem, — jellemezte később a helyzetet, — hogy senkit se beszéljek rá, hogy akasztassa föl magát.

Ezzel szerepe véget ért a szabadságharcban. Hazautazott Kehidára.

Néhányszor megpróbált Debrecenbe menni, de az osztrák katonaság megakadályozta. Kehidán érte meg a világosi fegyverletételt és az utána következő eseményeket.

Mint volt miniszter, ő sem érezte magát biztonságban. Felsőnyékre szökött Komáromy István plébánoshoz, ahol néhány hétig rejtőzködött. Később megidéztek a pécsi hadbírótság elé. A jegyzőkönyv szerint megszüntették ellene a vizsgálatot, minthogy nem jelent meg Debrecenben a „rebellisek conventjének” ülésein.

Visszavonulva élt Kehidán. Első időben a titkosrendőrség figyelte. De ő nem elegyedett semmiféle politikai tervezgetésbe, vagy szövetkezésbe. Egyéniségéhez annyira illő, remetei passzivitásban várta a jövődőt, amikor a megértésnek és emberiségnek egy szikrája mégis fellobban az önző és mulandó szenvedélyek fölött.

A szabadságharc orosz segítséggel történt leverése után megvalósultnak látszott az egységes ausztriai császárság, bécsi diplomaták és bürokraták régi álma.

Az osztrák hadsereg diadalmasan állt Anconától Holsteinig. A birodalom bensejében megszűnt minden ellenállás és ellentmondás. A lezajlott események jogosnak mutatták, hogy a császár az osztrák tartományokból is visszavonja a márciusi alkotmányt és visszaállítsa az önkényuralmat.

A belső zavarok és külső veszélyek kiállása után egyszerre legmagasabb polcra látszott emelkedni az osztrák császárság.

Szövetségben az ismét trónra jutott Bourbonokkal és a pápasággal, féken tartotta az olasz tartományokat. A német fejedelemségek egyrészevel leverte a német forradalmat és látszólag Poroszország ambícióinak is határt szabott. Szövetségben Oroszországgal dacolhatott Anglia rosszakaratával is.

Schwarzenberg herceg gazdasági és politikai tekintetben egyöntetű, 70 milliós lélekszámú birodalmat vélt alkotni Európa közepén.

Külső bonyodalom egyelőre nem fenyegette a nagy tervet és a jól megkötött szövetségek védelme alatt hozzá lehetett fogni a „birodalom” belső megszervezéséhez.

Az új „egységes” Ausztria természetesen nem a haladással állott szövetségben, hanem a visszahatással és nem előbbre vinni, felszabadítani készült országainak lakóit, hanem visszaszorítani arra a fokra, amelyben a felvilágosodás előtt voltak.

A haladás törvénye azonban nem engedi meg a hátralépést. Ideig-óráig úgy látszik, mintha sikerülne visszafordítani a világ kerekeit, de a megakadás csak azért történik, hogy annál nagyobb legyen a lendület: *előre!*

És legyen bár prófétáló tehetségem és ismerjem bár az összes titkokat és tudományokat, ha szeretetem nincs, semmi sem vagyok.

Pál apostol.

XIII.

Deák falusi élete az abszolút uralom alatt.

A forradalom összeroppanásának lesújtó hónapjaiban Deák szellemileg jóformán teljesen vaknak érezte magát. Úgy látta, nincs körülötte más csak káosz és úttalan éjszaka. Gondolatai kétségbeesetten tapogatták végig az elsötétült horizontot. Kijárást keresett valahol, menekülést, egy szikrányi reménységet önmaga és a tanácsért hozzáfordulók számára.

Lassankint belátta, hogy kívülről nem jöhet segítség, megmentés és fölvilágosítás. Az ember csak önmagában bízhatik. Rendszerető szelleme fokról-fokra kiépített magának egy alagutat, amelybe eszmeileg bemenekült. A menekülés alapköve szerinte ez a szó volt: várni.

„A siker a jóban el nem marad, csak kitűrni tudás kísérfje. Aki elcsügged, mert erejét a tennivalók nagy tömegéhez mérve nem lát reményt, hogy célt érhessen, tekintsen vissza honunk egykori állapotára

s a legközelebb lefolyt huszonöt évre s látni fogja, hogy mégis haladtunk.

A sikert nem biztosítja más, csak a ki tűrni tudás, amelynek minden bukásnál jelszava: csak újra és ismét újra.”

Ez a pár egyszerű, de annál súlyosabb szó, mely Deák egyik beszédéből való, legjobban jellemzi Deák magatartását a Bach-korszak tíz esztendeje alatt.

A kehidai udvarház ámbitusán ott állott a gyalupad. Deák egész nap fűrt-faragott.

— Nekem ez az orvosságom, — mondta Nyáry Pálnak, — a fűrés, faragás, kerekítés megnyugtatja, lecsillapítja a lelket.

Egymásután készültek a faragványok. Orsó, rokokokerék az idősebb asszonyoknak, Bot, pipaszár a férfiaknak. Papírvágó, levélnyomó, amelyre körtét, fűrtös berkenyét, kinyitott mandulaszemet faragott Deák. A fiatal lányokat, menyecskéket tréfás csecsebecsékkal ajándékozta meg. Kisujjnyi síróbabát, icipici falakatot és más efféléket készített számukra.

Végre volt ideje, hogy mindentől függetlenül azok között éljen, akiket legjobban szeretett.

Ha a gazdasága megengedte, azonnal befogatott és áthajtatott Pusztá-Szent-Lászlóra, Klára néjéhez. A nagyobb ünnepeket, húsvétot, karácsonyt mindig itt töltötte. Ilyenkor mintha elfelejtette volna a bajokat és a rászúlyosodó gondokat. Csak kedélyes vendég és figyelmes, jó testvér akart lenni.

Klára néjének volt egy fehér vesszőkosara. Belefért vagy harminc tojás. Húsvét előtt egy-két nappal megkezdődött a nagy munka. Legtöbbször a zala-tárnoki Deákok, Lajos és György is átjöttek ünne-

pelni. Ezek is ügyesen bántak a faragó késsel és a rajzoló szerszámokkal. Hármásban Ferencsel, nekiláttak a tojások kicifrázásának. Tudták, hogy kik lesznek a vendégek húsvétra. Ismerték mindenki jellemző tulajdonságát és családi ügyeit. Humoros torzképek karcolódtak a tojásokra.

Egyik leány, akiért két gavallér viaskodott, olyan tojást kapott, amelyre két berzenkedő kakas volt rárajzolva. Másik rokon-menyecske, akihez csaknem minden esztendőben ellátogatott a gólya, gyerek és kiscica-fejekkel koszorúzott piros tojást talált a tányérján. Valakinek, aki arról volt híres, hogy szeretett nagyokat inni a tisztújításokon és egyéb politikai összejöveteleken, nemzeti címeres kancsót karcoltak a húsvéti tojásra a díszítők.

A fiatal lányok társaságát különösen szerette Deák. A távoli rokonok, jó ismerősök gyerekei közül mindig szívesen tartott kettőt-hármat, olykor négyet is maga mellett a gyermektelen Deák Klára. Jóformán sohasem volt vendég nélkül a ház.

»Ezekkel a lányokkal tréfálkozott naphosszat Deák.

Egyízben öt fiatal lánnyal üldögélt a kastély előtti négy, hatalmas gesztenyefa árnyékában. Nemsokára ostorpattogás és kocsizörgés hallatszott. A könnyű vadász kocsi két fiatalember ugrott le. Környékbeli birtokos fiúk. A hölgykoszorú közepén ülő Deákat észre sem vették, annyira meglepte őket a látvány, öt szép lány egy csomóban.

— De szépek erre a ... — kiáltott fel az egyik. Mielőtt azonban szavát befejezte volna, meglátta Deák-

kot. Hirtelen fordított a szón és így végezte a mondatot:

— ... a gabonák!

Amíg a két vendég a kastélyban üdvözölte a házi-gazdát, Deák összebeszélte a lányokkal.

— Minden lány valamilyen szemes eleség lesz! Egyik legyen árpa, a másik zab, a harmadik rozs, a negyedik búza, az ötödik bükköny. Ha kijönnek az úrfiak, megkérdezzük őket, feljüket milyen a vetés.

A lányok sikongva örültek a tréfának. Kijött a két fiatalember, Deák megszólította őket:

— Öcsém, felétek milyen a rozs?

— A szalmája megnőtt, de a feje nagyon kicsi, kevés van benne!

A lányok alig tudták lenyelni a nevetést. A rozs-nak kinevezett hölgyecske, magas, barna lány volt.

Deák tovább folytatta a játékot.

— Hát az árpa?

— Keresett lesz az idén. Kevés van és elég szép!

A lányok vonaglottak a visszafojtott kacagástól.

A felelet véletlenül ismét találó volt. Az a lány, aki az árpa nevét választotta, százezer forint hozománnyal rendelkezett s emellett csinos, szőke teremtés volt. Tucatjával hemzsegték körülötte a gavallérok.

— Bükköny van-e?

— Volna, volna, de penészes.

Erre a mondásra majd felfordult egyik lánnyal a szék. Deák is térdét verve kacagott. A két fiatalember zavart csodálkozással bámult a nekividámodott társaságra. Igazgatták a bajuszukat, kapkodtak a kabátjukhoz. Hátha a külsejükön találtak a huncut lányok valami kikacagni valót?

Deák megsajnálta őket és pár szóval megmagyarázta a tréfát.

Pusztá-Szent-Lászlóról, vagy Kehidáról igen ritkán mozdult ki. Nem szeretett látogatóba járni. Legfeljebb Balatonfüredre rándult át két-három hétre évenként. Ritkaság volt, hogy elkocsizott Tolna megyébe, Paksra, Jozefa nénijét meglátogatni, vagy Söjtörrre a birtoka után nézni.

Söjtörön kastélya és földje volt a gróf Festetich-családnak is, akik az esztendő néhány hónapját ott töltötték. Festetichékkel igen szíves baráti viszonyban volt Deák. A többi, környékbeli úri családotól is elvárta, hogy fiaikkal, lányaikkal együtt fölkeressék, bár ő maga nem igen viszonzta a látogatásokat.

Festetich grófnéknál három szép lány volt. Ezek közül a legkisebb, Mária grófnő, komornája kíséretében, egyik leggyakoribb vendége volt a kehidai kastélynak.

Fiatal lányok szeretik az ábrándozó rajongást. Világhírű művészek, hadvezérek, politikusok iránt, ha idősebbek is, gyakran gyökeret ver a fiatal lányszívekben a vonzódás, amely néha szerelemmé is fokozódik.

Deák életében is előfordult néhányszor ilyesmi, de ő szelíden, kedvesen! vagy egy-két tréfás szó segítségével kitért az asszonyi bámulat elől.

Mária grófnőt is megtréfálta. Egyszer, mikor Festetleneknél volt látogatóban, kerekas rokkát látott a nagy társalgóban. Megkérdezte, hogy ki font a hölgyek közül. Mária jelentkezett, hogy ő szorgalmaskodott Deák megdicsérte.

Kerültek-fordultak a házban. Deák titokban elcsente az éléskamra kulcsát és bedugta a szösz közé.

Egy hét múlva újra átrándult Söjtörrre. Figyelte az arcokat, vájjon kitudódott-e a tréfa. Végre megszólalt a legidősebb lány, Adél grófnő.

— Képzeld Deák, azon a napon, amikor utoljára itt járt, elveszett az éléskamra kulcsa.

Deák odafordult Máriához.

— Mennyit font azóta grófnő?

— Vagy három gombolyaggal — felelt pirulva a kislány.

— Akkor meg is lett volna a kulcs!

Ezzel odament a rokkához és kiszedte a szösz közül az elveszett jószágot.

Volt nagy nevetés, pirulás, ugrándozás a lányok között.

Mint egy hasonló korú testvér, úgy játszadozott Deák a grófkisasszonyokkal. Megdobálta őket hógolyóval télen. Nyáron lapdázott velük.

A fiatal lányok között elfelejtette korál, betegségét, teste nehézkességét, politikai szerepének roppant felelősségét, sőt az ország súlyos helyzetét is. Nem volt szüksége nagyképű komolyságra, pózokra, hogy tekintélyét megőrizze. Bölcsességének főforrása a szeretet volt. A szeretet parancsa pedig az, hogy amikor valaki a családja, vagy vendégei között van, igyekezzék körülötte levőknek minél több kedélyes órát szerezni.

Az igazi nagy szellemek késő aggkorukig megőriznek valamit a gyermek játékos kedvéből és örökké éber kíváncsiságából. A nagy tudósok, filozófusok kutatási vágya tulajdonképpen azonos a gyermek érdeklődésével a környező világ iránt.

— Mi ez? Miért van ez így?

Az átlagember kíváncsisága bizonyos ponton betelik. Csak a lángészt kínozza haláláig az örök „miért?”

Akiben nincs annyi szellemi rugalmasság, hogy gyermekké tudjon egy-egy pillanatra válni, akár nyolcvan esztendő korában is, aki állandó pózzal őrzi a tekintélyét, sohasem igazán okos ember.

— Ha zörög a patkó, hiányzik egy szöge — mondja a spanyol közmondás.

Aki mereven megkívánja, hogy őt mindenki tisztelje, akitől távol áll a gyermekes vidámság, az nem okos ember, legfeljebb annak szeretne látszani. Mert, aki valójában magasabbrendű szellemi képességgel rendelkezik, természetesnek találja, hogy van esze. Nem érzi szükségét, hogy okosságát önmaga és mások előtt folyton bizonyítgassa.

Van egy falusi multság, amelyről sohasem hiányzott Deák. Soha szüret előtt nem ment vissza Pestre, még akkor sem, mikor már eladta a birtokát. Oszterhuberéknek volt három nagy szőlőjük, Pusztaszent-Lászlón, Söjtörön és Magyaródon.

Mindig Deák gyújtotta meg a szüreti tüzet. A munkások valóságos máglyát hordtak össze száraz venyigéből, fagallyakból. Erdő több ezer holdnyi volt a közelben.

A méteres láncokat vidáman táncolták körül a fiatalok, tapsolva ugrándoztak a szőlőtől maszatos gyerekek. Harsogott a hegy a daltól, vidám kiáltásoktól.

Deák hosszú póznával a kezében, igazgatta a tüzet. Órákig el tudott üldögelni a szüreti máglya, vagy

az otthoni kandalló mellett szótlanul, mozdulatlanul nézve a lángok váltakozó színeit.

Érthetetlen, felfoghatatlan titkokra próbált választ¹ keresni a tűznyelvek pattogó szavában. Tűnődés, me-rengés, néma elmélkedés volt számára a tűz mellett eltöltött idő.

Hiszen az égő tűz hű képe az életnek, az erők játékának és a mozgás végtelenségének.

Tíz esztendő telt el anélkül, hogy Deák beleszólt volna az országos ügyekbe. Senkisémet hitte, hogy valaha újra hatalma legyen és résztvegyen a törvényho-zásban. Legtöbben elfelejtették, vagy úgy gondoltak rá, mint a letűnt idők tiszteletreméltó emlékére.

A politikai életben látszólag nem volt helye többé a szabadon gondolkodóknak. A megértés és az enged-kenység eszméje nem élhetett tovább az erőszakkal el-tiport országban, ahol hajtóvadászatot rendeztek mindenkire, aki a „szabadság” nevét ki merte ejteni. ..

A szabadságharc vezérei, bitón, börtönben, szám-űzetésben végezték. Kíméletlen sarc alá vetették a vá-rosokat, falvakat, amelyekről bebizonyosodott, hogy a forradalmat elősegítették.

Magyarország elvesztette minden önállóságát. Az alkotmányt Ausztriában is felfüggesztették. Az 1848-as törvényekből mégis meghagyták a legfontosabbakat, a jobbágyság felszabadítását és a törvény előtti egyenlő-séget. Ezeket újabb véres lázadás veszedelme nélkül nem lehetett visszavonni. A megyék önkormányzatát megszüntették. A régi, választott tisztviselők helyébe, német és cseh hivatalnokok kerültek, akiket a kormány nevezett ki. A bírászkodás és közigazgatás nyelve né-met volt. Az iskolákban németül tanítottak.

A nagyszámú katonaság, csendőrség és hivatalnoksereg eltartása tömérdek pénzébe került az országnak. Az adót parancs útján fölemelték. Sőt mindenféle új adófajtákat eszeltek ki. A dohány, szesz, stb. . . . monopolizálása után ellepték az országot a gyűlölt fináncok. Az adó annál súlyosabban nyomta a népet, mert a Kossuth-bankók elértéktelenedése miatt sokan károsodtak. Ausztria államadóssága napról-napra növekedett. Az ércpénz szinte teljesen kiment a forgalomból, a pénz újabb és újabb hígítása miatt.

Az ország lakossága, úr, paraszt, kézműves, egyformán gyűlölték az idegen uralmat s egyformán sóvárogtak a szabadulás után.

Az abszolút uralom kíméletlen türelmetlenséggel üldözte azokat, kik magyaroknak és szabadelvűeknek vallották magukat. Titkos rendőrök, besúgók egész légiója lepte el ismét az országot.

A zsarnokok örök tragikumuk, hogy a független emberektől még akkor is félnek, ha némává és tehetetlenné tették őket. Nem elég nekik, hogy hallgatnak, mert hallgatni kényszerülnek. Az, hogy nem szolgálnak nekik, nem hajlonganak előttük, nem igyekeznek hízelgőik sorába lépni, adományukért nem kapkodnak, bántóvá teszi a zsarnokok részére a független emberek létezését.

Deák szívét nagy fájdalommal hasogatta a szabadságharc szomorú vége. De a sorsnak és a körülményeknek ő sem volt ura. A kor iránya egyelőre ismét ellene fordult a szabad szónak. Rövid időre ismét győzött az erőszak.

Franciaországban, amelyen biztatást, segítséget várva csüggött eddig a szabadelvűek tekintete, Bona-

parte Lajos, Napoleon unokaöccse államcsínnel megalapította a második császárságot. Az új államforma annyira hajlott a reakció felé, hogy a római forradalom, Garibaldi leverésére francia csapatokat küldtek. Radetzky győzelmei Ausztria részére is visszaszerezték Olaszországban a hatalmat. Anglia teljesen áttért a gyarmatosító, imperialista politikára és látszólag nem igen foglalkozott a szárazföldi Európa ügyeivel. Kossuthot ugyan nagy lelkesedéssel fogadták Angliában, Palmerston a külügyminiszter, nem akadályozta meg a nép százezreinek ovációját, a városok szózatait és feliratait. Hiába vette ezeket zokon az osztrák udvar. Annak sem lett diplomáciai következménye, hogy Haynaut egyik londoni sörgyár munkásai felismerték és félholtra verték. A német tartományok is legjobb úton voltak az egység felé, Poroszország diktatórikus hatalma alatt.

A forradalmak tehát csaknem az egész kontinensen elvesztették egyelőre a játszmát. Vívmányaikból ugyan törvénybe iktatott egyet-mást az államok szervezete, de nagyobbára ismét helyreállt mindenfelé a legitimizmus elvére támaszkodó, abszolutisztikus rendszer.

Deák tehát hallgatott, mert hallgatnia kellett, míg az idők teljessége újból nem hívta. Tudta, hogy az ország helyzete szerves része a világhelyzetnek. Amíg körülöttünk nem változnak a körülmények, addig a haza sorsa sem változhatik.

A Bach- és Schmerling-korszak idején pusztaság volt számára a kormányzás és törvényhozás birodalma, ahová céltalan jó magot vetni. Nem akadémikus

kodott. Tudta, hogy se meg nem kérdi, se meg nem hallgatja senki.

Öreg, fáradt ember lett belőle, akit legtöbben hasznavehetetlennek is tartottak.

1859-ben Ausztriát súlyos vereségek érték. Lombardia és Velence fellázadt a Habsburg-uralom ellen. Garibaldi zászlója alá tömörültek az olasz felkelők. A harc a villafrancai békével fejeződött be, amelynek értelmében Ausztria kénytelen volt lemondani Lombardiáról, 1861-ben Viktor Emanuel Szardínia királya, felvette az egységes Itália uralkodója címét. Csak Velence maradt még ideig-óráig osztrák kézen.

Az abszolutizmus helyzete tarthatatlanná vált. Ferenc József kénytelen volt, ha nem is rendszert, de legalább kormányt változtatni. Bachot lemondatták és követték nevezték ki a pápai udvarhoz. A császári kormányba új nevek kerültek.

Az új kormány első ténykedése Magyarországon, a protestánsok részére kiadott pátens volt. Tartalma sérelmes volt a. protestáns egyház önkormányzatára, de más időben és más körülmények között egyáltalában nem keltett volna visszhangot a közvéleményben. Most azonban alkalmat adott az országnak, hogy megmutassa gyűlöletét és ellenállását Béccsel szemben.

A katolikusok is állást foglaltak a protestánsok önállósága mellett. Valóságos nemzeti ügy lett a dologból. Az ország több részében elégették a pátent, a Himnusz és a Szózat hangjai mellett.

A nemzet izgatott hangulatát híven vázolja Lónyay Menyhért naplója:

„ ... a paraszt, bár felszedte magát az egész Tisza mentében csak egy nevet ismer, a Kossuthét és átkozza a németet, vár a felszabadulásra és kész az áldozatra. A középbirtokos jobban gazdálkodik, mint azelőtt. A nagyurak, kivéve, akik Bécsben élnek, megmagyarosodtak. Midőn a francia a tengerparthoz közeledett, mindenki kész volt a tizenöt éves gyerektől a hatvan éves öregig fegyvert fogni. Az osztrák elleni gyűlölet a városokban találja tetőpontját. Pesten az osztrák tiszt nem kap a bálban táncosnőt. A vén polgárok panaszkodnak, hogy fiaik elfelejtik a német szót, bár az iskolában németül tanítják őket, mert a fiúk testületi szelleme száműzte ezt a nyelvet maguk közül.

A kedélyeket az a kísérlet sem csillapította le, hogy a császár hét magyar főurat meghívott a birodalmi tanácsba. Vay Miklós báró, Somssich Pál és Eötvös József báró nem fogadták el a kinevezést.

Az elégedetlenséget nem szüntette meg a magyar nyelv visszahozatala sem, a közéletbe és az iskolákba.

Az összeütközések a hatalom embereivel napirenden voltak országszerte. A katonaság közéje lőtt a március tizenötödikét ünneplő egyetemi ifjúságnak.

Ezekben a papokban az államügyek vezetői valóságos vendégfogadónak tekintették a kehidai udvarházat. Egyik kéz a másiknak adta a kilincset.

Deák szobái úgy tömve voltak emberekkel, mint-ha hivatalos helyiségek lettek volna.

Deák, aki békét, csöndet és félrevonulást kívánt élete hátralevő részében, ismét izgatott érdeklődés középpontjába került.

Kehida és Pusztá-Szent-László valóságos búcsújáróhellyé lettek. Úgy a bécsi udvar emberei, mint az

új forradalomra várakozók felkeresték. Puhatolták, kutatták a véleményét, várták, hogy megjelölje a kibontakozás útját.

Becsületes, jellemes, okos ember már pusztá létével is hat. Deák látszólag szűk határok között mozgott. Egyéniségének belső hatása azonban mind megszébbre terjedt az országban, mint a vízben a hullámzás. Szavai, itt-ott elejtett bírálatai a kormányról, valószínű körutat tettek. Gyakran a hatodik faluból is fölkeresték azt, aki nála volt látogatóban, vagy megtudott róla valamit. Így terjedtek el nézetei, amelyekel a cenzúra és kémkedés miatt szónoklat vagy újságcikk formájában el nem mondhatott.

Deák nem bízott az újabb forradalom sikerében, hiszen még ki sem heverte az ország a vér- és pénzáldozatot.

Viszont a bécsi udvarral sem akart kezet fogni. Tudta, hogy Ausztriának, ha tovább akar létezni, okvetlenül szüksége van a Magyarországgal való kibékülésre.

Tíz esztendeig várt és túrt a nemzet. Várakozhat az alkura még néhány hónapig. Kiszámította, hogy Bécsben kénytelenek lesznek engedni.

, Számítása helyesnek bizonyult. Az osztrák kormány ismét tovább ment egy lépéssel. A császár alkotmányt adott az öszsbirodalomnak. Az októberi dipJJoma visszaállította a magyar és erdélyi királyi kancelláriát és birodalmi minisztériumot nevezett ki, amelyben képvisellet kapott Magyarország.

Pesten néhány ház ablakát kivilágították a hírre és valamennyi templomban istentiszteletet tartottak.

A diákság azonban betörte a ragyogó ablakokat és zajos tüntetéssel adott kifejezést elégedetlenségének. A tüntetőkhöz a polgárság is csatlakozott.

Deák ekkor nyilatkozott legelőszőr, ő sem fogadta el jogalapnak az októberi diplomát, hanem kijelentette, hogy a kiegyezés egyetlen módja az 1848-as törvények maradéktalan elismerése Ausztria részéről.

Ettől az időtől kezdve, a nemzet ismét őt tekintette vezérének. A meggyötört nép nem kívánta már a harcot. Békés, csöndes gyarapodásra vágyott mindenki. A forradalom és az utána következő reakció borzalmas emlékei még túlságosan benne éltek a tömeg tudatában. Egyiknek megismétlődését sem kívánták az emberek. A harcban elfáradt korszak szerette volna már gazdasági gyarapodásra felhasználni a küzdelem megmaradt eredményeit, az ipar és kereskedelem föllendülését, a születés és rangkülönbség nélküli hivatalképességet, a föld felszabadulását a megkötöttség alul. Az emberek legtöbbször inkább a békés kiegyenlítést tartotta ideáljának.

A magyar nép a béke és a biztonságosabb jövő előhírnökét látta a dereshajú, torzonborz bajuszú, rezignált tekintetű, köpcös Deákban.

A konzervatív mágnások között „vastag úr” volt Deák gúnyneve.

De azért bekanyarodott a kehidai útra, előbb gróf Míló Imre, majd Tisza Kálmán és végül Majláth György gróf, császári kancellár kocsija is.

Nemsokára éjnek idején verte meg egy kéz az ablakot. Pecsétes levelet hozott a császári futár. Ferenc József Bécsbe kérette Deákot.

A jelenet lenyűgözően hatalmas volt. Alig fordult még elő a történelemben, hogy a szellem emberének szaváért, aki önként a magányba vonult, ilyen harcot folytassanak az ország hatalmasságai. A szellemi erő és a becsületes jellem fensőbbisége ritkán ragyogott ilyen diadalmasan a születési kiváltság, vagyon és hatalom fölött.

Deák eleinte túlzott szerénységgel válaszolt a tanácskérőknek. Hogyan? Az ő szegényes személye, gyarló szava volna hivatott, hogy ilyen roppant fontosságú kérdésekben utat mutasson? Az ő ereje gyenge ahhoz, hogy vállalkozzék olyan súlyos feladatra, mint az ellentétek feloldása a fejedelem és a nemzet között. Azt mondta, nem eléggé biztos a dolgában és átengedi a cselekvés terét olyanoknak, akik az övénél nagyobb szellemi kincsekkel rendelkeznek. Neki jobban megfelel a csendes, biztos visszavonultság.

Udvarias, szíves, kedélyes volt a látogatókhoz, de politikai nyilatkozatot hiába vártak tőle.

Scitovszky hercegprímás a 1861-es országgyűlést megelőzően, tanácskozássra hívta a bécsi udvar megbízásából azokat, akik „állásuk és közszolgálatuk, értelem és közbizodalom által kitűnnek.”

Deák nem ment el Esztergomba. Rövid, elutasító levélben egyetlen szóval sem indokolta távolmaradását.

„Főmagasságú Bibornok, Hercegprímás és Érsek, Kegyelmes Uram! Mély tisztelettel mondom köszönetet ^minenciád kegyes meghívásáért, de sajnálattal kell kijelentenem, hogy a kegyes meghívást el nem fogadhatom és az esztergomi értekezleten részt nem vehetek.

A császárt azonban nem utasíthatta el.

— *Kötelességemnek tartom őfelsége parancsának engedelmeskedni s ha valami közbe nem jön, értem egészségem tetemes romlását, szerdán este Bécsben leszek* — írta br. Vay Miklósnak.

A császárral való félórányi beszélgetését többször elmondta barátainak. Pulszky, Csengery Antal és br. Kemény föl is jegyezték.

I. Ferenc József részletesen vázolta a hadi helyzetet. Nem titkolta, hogy az osztrák hadsereg állapota válságos. A villafrancai békét követő hivatalos vizsgálat erkölcsében is meglazultnak mutatja az eddig kormányon levő pártot. Eynatten tábornok a börtönben lett öngyilkos, Bruch, a volt miniszter az abszolutisztikus kormányzás egyik oszlopa szintén véget vetett életének, hogy kibújjon az anyagi felelősség alól.

A császár súlyosan csalódott. Bizalma sok mindenben megrendült.

— A magyar nemzet hűségéhez és erejéhez azonban nagy reménységet fűzök. Biztosíthat-e ön, Deák úr arról, hogyha őszinte, nyílt felhívást intézek a nemzethez, a nemzet époly buzgósággal és lelkesedéssel siet a birodalom védelmére, mint dédanyám, Mária Terézia idejében? — szögezte a kérdést Deák mellé.

Dramai feszültségű pillanat volt. A forradalmat előkészítő idők legtisztább agyú vezére és az elnyomtatás testté vált szimbóluma állottak egymással szemben.

Deák gondolkozott egy pillanatig. Aztán ő is kérdéssel válaszolt a kérdésre.

— Fölséged bocsánatára számítok, ha azt kérdezem, vajjon biztos-e Fölséged, hogy Ausztria, különö-

sen Bécs teljes buzgósággal és lelkesedéssel, utolsó erőfeszítésig kész a birodalom védelmére? A császár izgatottan felelt:

— Éppen erről nem vagyok biztos. A legbotrányosabb jelenetek történtek itt. Rámkiabálnak az utcán.

Deák csendes hangon mondotta:

— Fölséges úr, én a Mária Terézia alatt történt dolgok megismétlődéséről, nem merem és nem tudom biztosítani Fölségedet. Az ország szegény és kimerült. Az idei fagy inséggel fenyeget. A nemzet bizalma elfogyott. Mennyit áldozott Bécsért a birodalom, sőt Magyarország is s íme Bécs mégis szűkkeblű, nem hajlandó semmiféle áldozatra, semmi erőfeszítésre. Hogyan lehessen ezt várni a magyar nemzettől? A nemzet bizalmát kell mielőbb visszaszerezni. Ez csak alkotmányunk és jogaink visszaállításával történhetik.

Deák válasza udvarias és óvatos volt. Nem vágta a császár szemébe, hogy azokat a „lázádo és államfelforgató” egyéneket, akiket az ausztriai hatalom vadállat és rablógyilkos módjára még mindig üldöz, akik börtönben senyvednek, akik meghaltak a szabadságért, az ország minden lakosa hősként emlegeti és mártírként tiszteli. Nem mondta ki nyíltan, hogy minden magyar gyűlöli Bécset, mert benne látja a legboldogítóbb, legmagasztosabb nemzeti és emberi kincs: a szabadság eltipróját.

Nem mondott lázas, tüzes szónoklatot arról, hogy mi magyarok nem akarunk semmit odaadni történeti örökségünkből, anyanyelvünkből, törvényeinkből. Nem akarjuk feláldozni a magyar nemzeti szellem egy szemernyi vívmányát sem az államhatalom maradi és

elnyomó rendjéért, amely pusztaságba és szellemi sötétségbe akar bennünket visszakergetni. Inkább uralkodjék lelkünkben a lázadó, gőgös, néma, fensőbbeséges megvetése, mint a szolgalelkek fejbőlintó korlátolt-sága.

Nem fejtette ki, hogy a reakciós gondolatok, amelyek az emberi haladást igyekeznek meggátolni, még a legfőbb hatalom urának szájából sem bírnak meggyőző és lelkesítő erővel, mert a nép elvesztette bizalmát irántuk s elvesztette azok iránt is, akik hirdetik. Az államhatalom ereje nem a hadseregekben és az ágyúknak van, hanem az alattvalók hitében, hogy a fölöttük rendelkező hatalom törvényes és igazságos.

Ausztria elvesztette hitét az abszolutisztikus kormányban. A katonák kezéből kihullott a fegyver, hiszen nem bíztak többé abban, amiért harcolniok kellett volna.

— A nemzet bizalmát kell minél előbb visszaszerezni!

Rövid, egyszerű, de mindenre rávilágító mondat volt ez.

A császár Deák távozása után így nyilatkozott:

— Micsoda talpig becsületes és erős meggyőződésű ember ez. És milyen a logikája. Csakhogy sokat tart kivihetőnek, ami alig leküzdhető akadályokba ütközik.

Deák bécsi útja izgatott várakozást keltett a magyar közvéleményben. Mindenki az alkotmány visszaállítását és a törvényes kormányzás létrejöttét várta tőle.

Deák sógorának írt levelében szomorúan utasította józan belátásra a túlzottan reménykedő hazafia-

itat, akik az ő személyének és tudásának rendkívüli fontosságot tulajdonítottak.

„Ti, miután most mozgékonyabb és élénkebb napokat élünk, felizgatva reményekre abból a csekély jelentőségű körülményből, hogy a császár engem Bécsbe felrendelt, Isten tudja minő tarka ábrándokat szőttetek magatoknak s azt gondoljátok, minden jól van, minden megvan, amit óhajtottunk.

Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaitokat a rideg valóság képével. eloszlatni.

Sokan azt hiszik, megszűnt a tizenkét évi abszolutizmus, alkotmányosság lépett a helyébe, mostmár jól fog menni minden. De barátom, az a tizenkét évi abszolutizmus megrontotta az ország életének minden műszerét, elköltötte, három, vagy talán több következő generációnak a jövedelmét, kizsarolta az életerőt, földhöz verte az ipart és a kereskedést. Mostmár az alkotmányosság sem képes az elvesztett erőt visszatermenteni.

Hogyan hasson az ember másokra, hogyan mutasson útra, mikor maga sem lát utat, amely a bajok tömegéből kivezessen. Engedni a kiegyenlítés kedvéért époly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot.

Azt írod, az ország rám néz, tőlem vár. Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, mert o. baj súlyosabb, semhogy én vagy más abból megmenthetné a hazát. Én magam is szívesen mennék ez után az ember után, ki erre némi valószínűséggel kecsegtető utat tudna mutatni.”

Ha Deákban egyetlen csöppnyi hiúság, vagy egyéni hatalomra való törekvés volna, ezekben a na-

pókban versenytárs nélkül kerülhetett volna az ország élére.

De lelkének szerénysége és sajátságos óvatossága élete végéig megmaradt. Tudta, hogy a hivatalvállalás annyit jelent, mint fenntartás nélkül felesküdni arra, amit az udvar tesz, vagy a jövőben tenni fog. Deák sohasem volt képes önmagát tökéletesen kiszolgáltatni semmilyen személynek, pártnak, vagy eszmének.

Az öreg ember, aki sajátmagának semmit nem akart, csak nyugalmat és békességet, nehéz szívvel engedett Pest belvárosa felszólításának, hogy vállalja el képviselőt az 1861-es országgyűlésen.

Kedvetlenül, örömtelenül fogadta a rákényszerített szerepet, de visszavonulnia lehetetlen volt.

Deák kedvetlenségének és lelki összetörtségének nemcsak a szabadságharc leverése volt az oka.

A Bach-korszak éveiben veszítette el két legjobb barátját és azt, akit a földön legjobban szeretett: Klára néniéj.

Wesselényi 1844-ben teljesen megvakult. Azóta visszavonult a politikai élettől és Zsibón élt családja körében. A haladás legbátrabb harcosából szánalmat keltő nyomorék lett. Nemsokára megásták számára az elhagyatott sírt.

Deák mindvégig mélységes szeretettel kísérte a korán megöregedett, testben és leiekben megrokkant jóbarát sorsát.

„Leverve a fájdalom sulijától zúzott kebellem állottam gondolat nélkül s eszmélet nélkül egy ideig és nem voltam képes felfogni a dolog valóságát és lehető-

ségét” — írta Wesselényinek, mikor arról értesült, hogy barátja elvesztette a szemevilágát.

Alig hat esztendő múlva ismét részvétlevelet kellett írnia barátja özvegyének.

„A sok súlyos csapás után, a sok lelki szenvedés között, amelyeket a sors ez alatt a pár év alatt ránk mért, alig érhetett engem valami fájdalmasabban, mint szegény Miklós barátom halála.

Szerettem őt a barátságnak és testvéri szeretetnek legforróbb érzelmével. Szegény szenvedő, kit életének utolsó éveiben annyi lelki kín nyomott le, végre összeroskadt szenvedéseinek súlya alatt.”

1805-ben ismét koporsó mellett kellett állnia. Újra eltávozott valaki azok közül, akik legközelebb állottak a szívéhez.

Meghalt Vörösmarty Mihály.

Itthagyt a feleségét és három gyermekét vagyon-talanul, ellátatlanul. Halálos ágyán Deákot kérte, hogy gyámolítsa az árván maradt családot.

Pest díszes temetést rendezett a nemzet nagy költőjének. A gyászünnepegy tulajdonképpen a magyarság tiltakozása volt az önkényuralom ellen.

A ravatal mellett ott sírdogált az özvegy és a három árva, akiknek jóformán a másnapi kenyerek sem volt biztosítva.

Deák kezdeményezésére a Tudományos Akadémia kérelmet intézett az udvarhoz, hogy országos gyűjtést rendezhessenek az árvák számára.

A kormánynak nem adta meg az engedélyt. Sőt a hírlapokat, amelyek a felszólítást közölték, elkoboztatta.

Deák nem tántorodott el a szándékától. Sajátkezűleg írt levelekben szólította fel az ország előkelőségeit az adakozásra. A kényelmes, lassú, betegeskedő ember egy hónap alatt nyolcszáz levelet küldött szét.

„*Most végeztem be a nyolcszázadik levelemet, amelyet a Vörösmarty-árvák érdekében írtam, de azt hiszem, lesz is sikere!*” — írta sógorának.

Ezúttal nem csalódott a nemzetben. Félesztendő alatt körülbelül százezer forint gyűlt össze a Vörösmarty-család részére.

Deák két legjobb barátját rövid egymásutánban elérte a kikerülhetetlen emberi végzet. A könyörtelen Kéz azonban még nem szüntette meg a csapásokat.

A legsúlyosabb fájdalom most következett. Néhány napnyi betegség után, tüdőgyulladásban meghalt Deák Klára.

Nem tudhatjuk, mit érezhetett Deák az édesanyát olyan tökéletesen pótoló nővér elvesztésekor. Naplót nem vezetett. Barátainak nem írt erről a szomorú eseményről.

Csak annyit tudunk a hagyományokból, hogy a haja hirtelen egészen megőszült, mély barázdák szántották át az arcát és homlokát.

Éjjel föl-fölkelt ágyából és nyugtalanul járkált a szobákban. Nappal télen kézzel, merev szemekkel ült íróasztalánál.

A látogatóknak kábultan ismételte, hogy nem örül már semminek, az élettől nem vár semmit.

Naphosszat ült némán, belenézni próbálva abba a az idegen, hidegnek és sötétnek tetsző, megfoghatatlan valamibe, ami a meleg, vérrel és szenvedélyekkel átítatott élet után következik.

Tekintetét soha többé nem tudta egészen elvonni ettől a megmérhetetlen mélységtől.

Kedélyének régi derűje föl-fölvillant ugyan még, de a legvidámabb adoma közben is elkalandozott a pillantása a nevető társaság feje fölé.

Énje és a világ között áthidalhatatlan szakadék tátongott.

Középkorú, életerős férfi hajtattott Pusztá-Szent-Lászlóra nénje betegségének hírére és egy megtört, görnyedt ember utazott vissza a temetés után.

Deák Ferenc öregsége nénje halála napján kezdődött.

* * *

Míg Deák Antal élt, a négy testvér nem osztozott meg a birtokon. Mindnyájan természetesnek tartották, hogy a gazdaságot a legidősebb fivér vezesse és a jövedelemből részt adjon a fiatalabbaknak.

Deák Antal halála után azonban minden megváltozott. Ferenc nyakába szakadt a birtok gondja. 1842-től—54-ig ő vezette a gazdaságot. Jobbágyaival a bátyja halála után azonnal örökváltsági szerződést kötött. Ilyen módon, a tetemes adósságokkal megterhelt birtok kezelése még nehezebbé vált. Több cseléd, iga, napszámos kellett. A jövedelem folyton csökkent. A gondok, kellemetlenségek, terhek napról-napra szaporodtak.

Már 1845 novemberében panaszkodott Kossuthnak a nehézségek miatt, melyet Kehida távolsága a fővárostól neki a közügyek intézésében okoz.

„A drámaíró nem sokat aggódik azon, hogy a személyek, akiket szerepeltet, miképen elégítik ki

az élet mindennapos szükségleteit. Utaztatja hőseit, elküldi őket távoli vidékekre. Hetekig, hónapokig kell esetleg a városokban lakniok. Hogy mindezekre miből kerül elő a szükséges költség, arra az író nem sokat gondol.

De a valóságos életben komoly és untató, prózai mindennapiságok foglalják el időnknek nagyrészét. A legbuzgóbb óhajítás gyakran hajótörést szenved azon a száraz, egyszerű kérdésben, miből kerül ki a szükséges költség, mely a jó szándéknak, buzgó óhajításnak keresztülvitelére elkerülhetetlen.

Örömet lennék én is pesti lakos, örömet töltenem az időt kedves körökben csak volna elegendő pénzem ezt tehetni. De a sors engem annak a földnek göröngyeihez kötött, amely a kenyeremet adja. Függetlenségemet anyagilag csak úgy tarthatom fenn, ha kerülök minden kiadást, amely a tehetségemet meghaladja. Ilyen kiadás pedig heteket, hónapokat Pesten tölteni.”

Kehida Pesthez közel kétszáz kilométernyire vart. Vasút akkoriban még nem volt. Deák saját lovával, kocsijával, cselédjeivel utazott. Ha egy hétre Pestre rándult, két hétig költekezett az útmenti vendégfogadóknak, kocsmákban cselédestől. Amellett otthon gazda nélkül maradt a jószág.

Deák már akkor megállapította, hogy egyszerre jó gazda és jó politikus nem lehet valaki. Olyan politikus, aki az egész ország sorsát szíven viseli és életét a közügyeknek szenteli, nem vesződhetik a napszámokkal. Nem töltheti idejét reggeltől-estig a határban aratáskor, szüretkor, betakarításakor. Nem járhat a vásárookra, nem körmölheti féléjszakákon át a birtokkal járó számadásokat.

Egész ember kell a gazdasághoz is és a politikai szerepléshez is.

Alapos megfontolás után elhatározta, hogy eladja a birtokát. Pénzre, nyugalomra alig számíthatott a gazdálkodás révén. Az adó és a tartozások kamatai csaknem fölemésztették a jószág hasznát. Neki jóformán csak a vesződség és a munka maradt.

Körülbelül tizenötezer forintyi adósság terhelte a birtokot. Ehhez járult még az Oszterhuberéknál levő tizenkétezer forint tartozás is. Igaz, hogy sem a sógora, sem Klára nénye nem sürgették a tőke törlesztését, sem a kamatokat.

Mégis nagy teher, súlyos gond volt ennyi adósság, különösen fagy, vagy szárazság idején. Az 1840-es években pedig többször egymásután volt rossz termés. Ilyenkor nemcsak a saját, gondjai nyomták, hanem a környékbeli szűkölködő zsellérek is segítenie kellett.

Deák úgy vélekedett, hogy az adósság kellemetlen nyűg az ember függetlenségén. A végső elhatározást ahhoz, hogy megváljék attól a helytől, ahol gyermekkorát töltötte, ahol ötven esztendőn keresztül élt és dolgozott, mégsem a hitelezők sürgetése hozta létre.

Deák Jozefa, nemeskéri Kiss Józsefné meghalt és hét árvát hagyott hátra. Az unokahúgok és öccsök türelmetlenül sürgették Deákot, hogy adja ki nekik az örökséget.

Deák Ferenc jogosnak találta a kérésüket. Söjtör, mivel Pusztá-Szent-Lászlóhoz közel volt és terjedelme is egyharmada volt a kehidai földeknek, Deák Kláráé lett. Kehidát kellett volna kétfelé osztani a nagyszámú rokonság és Deák Ferenc között.

A természetben való megosztás szinte lehetetlen volt.

Kehidát évszázadok óta egy uraság bírta. Egyetlen lakóház volt csak és egyetlen malom s gazdasági épületek. A földeket kétfelé lehet osztani, de a házat, malmot, gazdasági épületeket nagyon nehéz.

Deák Jozefa ivadékai unokákkal együtt voltak körülbelül harmincan. Az ötszobás kehidai udvarházból két és fél szoba jutott volna nekik.

Deák szerette a kényelmet, csendet és a nyugodalmat. Ennek pedig vége lett volna azonnal, ha a házban állandóan ott tanyázik tíz-húsz rokon.

Nem volt más lehetőség, mint eladni a birtokot és megosztozni a készpénzbeli vételáron.

Deák 1851-ben áruba bocsátotta Kehidát. Vevő azonban nem könnyen akadt. Nagyobb birtokot jól eladni mindig nehéz. A szabadságharc leverése utáni időkben pedig különösen nehéz volt.

A nemesség a robotmunkával rosszul művelt földekből alig tudta az utóbbi évtizedekben élelmét kicsikarni, nemhogy tőkéje lett volna a birtokvásárláshoz. A jobbágyoknak pedig még kevésbé volt pénzüik, hogy egy nagy uradalmat megvásároljanak.

Megnézték a birtokot hárman is, négyen is, de komoly vevő nem akadt. Nem volt más megoldás, meg kellett történnie a természetbeni osztozásnak.

1854 május havában gyűltek össze az örökösök a kehidai kúrián. Nem volt könnyű feladat igazságos, mindenkit egyformán kielégítő megegyezést létrehozni. Deák, mint a természete és jelleme is parancsolta, mindig engedett a békesség kedvéért és tetemesen károsodott.

A lakóházat, a hozzátartozó kerttel együtt megtartotta. A családé lett a többi belsőség, a cselédlakások, aklok, pajták. A rokonság nem tudott volna hol lakni, Deák pedig nem tudta volna a termését betakarítani. Építkezésre gondolni sem lehetett az adósságokkal terhelt birtokon, számos rossz termésű esztendő után.

Deák helyzete nem volt könnyű. Az elszegényedett rokonság bizony sokszor kíméletlen volt és igazságtalan. A meghasonlott, öregedő embert nagyon megviselte a viszály. A későbbi években, ha valamelyik családról beszéltek előtte, amelynek tagjai példás szeretettel vannak egymás iránt, Deák gúnyos keserűséggel csak ennyit kérdezett.

— Osztokodtak-e már?

Hogy milyen visszasságok, apró-cseprő nézeteltérések fordultak elő, mutatja az a levél, amelyet Deák 1854 május 15-én írt a sógorának.

„Emma felszólított, hogy cselédjeim lakhatják az ő házát, én meg adjak neki az alsó házból egy-két szobát a maga számára. Mert, amint ő mondja, ezentúl gyakrabban fog Kehidára jönni s nekem annyiszor alkalmatlan nem lehet.

Bizonyossá tettein, hogy bármikor jön és bármennyi időre, mindig szívesen látott vendég lesz a házamban. Abban a szobában lakhat, amelyikben akar. De ő és a direktora azt válaszolták, hogy egészen más, mikor az én tiszteletemre jön, akkor az én vendégem lesz. De mikor a gazdasága után jön, akkor nem alkalmatlankodhatik nálam, a lányait otthon nem hagyhatja, azokat is elhozza magával, cselédet is hoz s ilyenkor mindig főzetni fog.

Nem feleltem semmit, de mosolyogva gondoltam el, hogy ha nekem Szent-Lászlón gazdaságom volna s Tőled egy pár szobát kérnék, ahol lakhassak, főzethessek magamnak, mikor odamegyek s csak olyankor lennék vendéged, amikor látogatóba mennék Hozzád, máskor pedig Szent-Lászlón nem nálad tartózkodnám, milyen szemmel és szívvel néznétek ti ezt?

Én ily tervre Emmának (Nemeskéri Kiss Emma, Nedeczky Lajosné), szobát nem adok, a világ szólna meg; — ha éppen akar, megfér a maga lakásában.”

Nemsokára megoldás kínálkozott, amely Deákot megszabadította kényelmetlen helyzetéből. Újból lehetővé tette számára az annyira szeretett nyugalmas egyedülletet.

Perlaky Lajos, a Zalában fekvő Széchenyi-birtokok jószágigazgatója észrevette Deák szorongatott helyzetét. Ismerte a kehidai uradalmat s annak értékét. Javasolta urának, Széchenyi István grófnak, hogy vegyék meg a birtokot.

Széchenyi azonnal írt Deáknak. Lelkes szavakkal felszólította, hogy ne üljön Kehidán, mint a pók a háló közepében, hanem költözzék fel Pestre, a lassankint megújuló nemzeti élet középpontjába. Segítsen életben tartani a nemzet haldokló reményeit. Hogy a mindennap gondjaitól megszabaduljon, a birtokot megveszi, „Fogadjon szót! Ezt a tanácsot adja az ország bölcsének az ország „bolondja”: Gróf Széchenyi” István” — így fejezte be a levelet.

Deák elfogadta tanácsot. Felkereste Széchenyi Döblingben, hogy a vásárt nyélbeüssék. A Széchenyi-család megvette az uradalmat Gróf Széchenyi Ödön

számára. Az adás-vételi szerződést gr. Széchenyi Istvánné, Seilern Crescencia írta alá, mivel ő volt férje elmebetegségének kitörése óta a vagyon kezelője.

A birtoknak Deákra eső fele ötvenötezer forintért kelt el. Ebből tizenötezeret fizettek ki készpénzben, hogy rendezhesse adósságait. A fennmaradó negyvenezer forintot életjáradék formájában lekötötte Deák. A szerződés szövege szerint évente 600 drb. körmöci aranyat tartozott fizetni a Széchenyi-család, Deák haláláig.

Az életjáradék valószínűleg Deák Klára gondolata volt, aki eleinte nagyon ellenezte a birtokeladást. Ismerte öccsét. Tudta, hogy mindenkinek ad, aki kér tőle. Ügy folyik szét ujjai között a pénz, mint a víz. Féltette, hogy öregségére nyomorúságba jut. Mindenáron biztosítani akarta számára az anyagi függetlenséget.

A gazdasági felszerelésért és az 1854. évi termésért is kapott Deák tizenegyezer forintot. Ebből a pénzből akarta kifizetni tartozásait Oszterhuberéknél. Klára egyszerűen intézte el a számadást. Beledobta az adósleveleket a tűzbe és kényszerítette öccsét, hogy tartsa meg a pénzt.

Az utolsó napon, amelyet Kehidán töltött, megajándékozta a papot, a tanítót és a házi cselédséget. A volt jobbágyok búcsúja előtt azonban megszökött. Nem szerette az érzékeny jeleneteket.

Kocsira ült és Pestre ulazott. Útját a következőképpen írja le sógorának és nénjének.

— *Márton napjára szerencsésen Pestre érkeztem. Márton lúdjaival azonban nem kínáltak. Útközben be mentem Vörösmartyhoz s félnapot nála töltöttem. Be-*

szólottam Pázmándy Dinihez is, Szent-Ivánon. Itt Pesten az Európához szállottam Szent-Iványi tanácsára, de szerencsére, nem fogadtam előre hónapos szállást. Szerencsémre, mondom, mert a kiszolgálás ebben a vendéglőben rendkívül rossz. Holnap átmegyek az Angol Királynéhoz, amelyet gr. Mikes és Kemény Zsiga, kik régen ott laknak, igen ajánlanak. Mikes lefoglalja számomra azt a szállást, amelyet legcsöndesebbnek mondanak, a két szoba hónaponként 50 forint lesz.

1854 november 15-én foglalta el Deák a 71—72-es szobákat az Angol királynő szállodában. Huszonkét esztendőre . . .

Ettől az időtől kezdve nem voltak elválaszthatók egymástól Deák és a magyar politikai élet, a teremtő és a teremtmény.

*És adok nektek szívem szerint
való pásztorokat és legeltetnek tudománnyal és értelemmel.*

Jeremiás könyve.

XIV.

Deák szerepe a kiegyezés előkészítésében.

Minden új történelmi korszak új eszmékkal kezdődik. A gondolatok azonban színt és alakot azoktól az emberektől nyernek, akik az elméletet gyakorlatba átültetik.

Deák a béke, türelem, törvényesség és igazságosság eszméjét képviselte a magyar közvélemény előtt.

Hogy ismét körülötte csoportosultak, benne bíztak, az ő vezetését kívánták a politikusok, ez kétségtelen jele volt annak, hogy az ország elpazarolta energiáit. Pihenésre, nyugalomra vágyott a nép épügy, mint a vezér, akit példaképül választott.

A szabadságharc okozta vérveszteség és anyagi csőd, érzelmileg és gazdaságilag egyaránt tetszhalott állapotba juttatta az országot. Eszmeileg sem tudta a tömeg még kiheverni azt a csalódást, amelyet a tragikus vég; a világsi fegyverletétel okozott.

Kossuth szájról-szájra adott biztatásai és üzenetei a száműzetésből, nem hatottak eléggé meggyőző erő-

vel. A francia segítség, amelyet III. Napóleon ígért, egyre késett. A villafrancai béke pedig sokban keresztülhúzta Cavour—Kossuth és Garibaldi terveit. III. Napóleon félt a porosz hadüzenettől és visszavonta hadát Itáliából. Cavour egyelőre elesett attól a reménytől, hogy Észak-Itáliát is egyesíti, Kossuthnak pedig le kellett tennie a tervről, hogy Magyarországot francia segítséggel szabadítja fel. Később Románia felől próbálkoztak az emigránsok a fegyveres betörés kísérletével, de Cuza fejedelem lefoglaltatta az olasz hajókon érkező hadianyagot, mert az orosz és osztrák befolyásnak nem állhatott ellent. Oroszország félt attól, hogy az újabb magyar forradalom lángba borítaná Lengyelországot is. Disraeli konzervatív kormánya alatt Anglia is közeledett az osztrák udvarhoz. Franciaországot lefoglalta a porosz feszültség. A varsói császártalálkozó pedig még szorosabbra fogta a szövetséget a két abszolút hatalom, Ausztria és Oroszország között.

Újabb felkelésnek tehát nem volt lehetősége.

A nép is elvesztette lassankint a bizalmát az egyre halasztódó forradalmi törekvések iránt.

Új apostol, aki új utakat nyit, új lehetőségeket mutat, nem jelentkezett. A régi vezérek iránt, lassankint apadt a lelkesedés. Nem voltak többé képesek az elfásult lelkekből újra kicsihozni a szenvedély forradalmi lánggá egyesülő szikráit.

Kifáradt, elszegényedett a nemzet. Kényszerülve volt az ország megmaradni a régi, kitaposott ösvényeken. Mindössze annyi volt az általános kívánság, hogy az utakat valamivel szélesebbé, kényelmesebbé alakítsák.

A hatvanas évek szellemi képe teljesen hasonlóná lett Deáknak, a vezérnek emberi arcához.

Ha ezt a megöregedett, barázdás, mégis kövérkés, higgadt kifejezésű arcot nézzük, tudjuk, hogy a kor-szak, amely őt követte, békeszerető nyugalom után vágyakozó polgárok ideje volt.

Deák arca öreg korában szelídhajlatú dombosvi-dékhez hasonlított, ahol helye van mindennek ami emberi, ami az életet, harmonikussá, vidámmá, kényelmessé teszi. Minden vonal legömbölyített volt, a szegletecskék és redők bölcs összhangba olvadtak ezen a kerek arcon. A széles, nyílt homlok alatt kissé mélyenfekvő szem, még mindig derülten, szinte gyermekien ragyogott. Az orr nem tört előre hirtelen, mintha uralkodni vágynék az arcon, hanem belesimult a párnásan telt két orca közé. A száj, amelyet majdnem eltakart a kényelemszeretetre és a külsőségek megvetésére valló, torzonborz bajusz, mindig mosolygott szelíden ironikus, mindent megértő, mindenbe beletörődő nyájas-sággal. A harag hulláma csak rövid pillanatokig tudott vörös foltokat rajzolni a meleg hússzínű bőrre, amelynek még a ráncai sem keltettek fonnyadt hatást. A haj is dús, puha és selymes maradt, mint a termékeny talajon növény.

Kellemes családtagnak, kedves barátnak és asztaltársnak hat Deák a róla készült kőrajzokon és festményeken, amelyeknek sokszorosítási jogát egyszer és mindenkorra a pesti árvaháznak adta.

Az ember, hogyha lefelé néz, szinte szeretne belekapaszkodni erős, barna kezébe, amelynek fogását biztosnak, melegnek érzi. Épúgy elhíhetők erről a kézről, hogy egy gyerek haját simogatta, vagy vidáman nyúlt

a jóbarátok felé, minthogy tollat ragadva segített fofmába önteni a széles homlok mögött termett gondolatokat.

Egyedül a ruha, amelyet viselt, volt mindig konokul fekete, mint a gyász és az egyedülvalóság színe. Ez jelezte, hogy a derűs arc mögött, aszkéta lélek rejtőzik, aki a maga számára nem kíván sem vagyont, sem rangot, még csak díszes kényelemmel berendezett lakást sem. Az arckifejezés ugyan szerencsésen ellensúlyozta a ruházkodásban érvényesülő megközelíthetetlen egyedülvalóságot, amelyet mégjobban hangsúlyozott a gallért teljesen elfödő fekete selyem nyakravaló.

Aszkéta volt Deák, de nem akarta soha a neki természetes lemondást, másokra természetellenes zsarnoksággal rákényszeríteni. Át tudott élni gondolatban és valóságban is örömteljes megértéssel mindent, ami «mberi.

Voltak apró szeszélyei, gyöngeségei, botlásai. Volt megbocsájtanivalója önmagával szemben, azért tudott elnéző, megértő és szelíd lenni a többi ember iránt.

Hogy a korszak lelkivilágát mennyire megtestesítette, mutatja az 1861-es országgyűlés megnyitása.

Tizenkét esztendei önkényuralom után, először hirdetett országgyűlést a király. Buda utcáin egymásután robogtak fel a díszes, négyesfogatok. A tömeg lassan szállingózott és néma sorfalba tömörültek az emberek az út két oldalán. Lelkesedésnek, éljenzésnek, örömmek semmi nyoma nem volt. Megbámulták a felvonulást, mint valami parádés színdarabot, de nem «rezték, hogy ezeknek a díszmagyarba öltözött, drágakövektől fénylő nagyuraknak valami részük lesz most

az ő sorsuk irányításában. Még Deák egyfogatú konfliktusát sem vették észre, amelyben most is fekete, pusztán zsinórozással díszített magyar ruhában ült az „öreg úr.” Ebben az időben már így nevezte az egész országot.

A tömeg politikai érdeklődése ellanyhult. A jobbagység felszabadítása és az ösiség eltörlése után megkezdődött a gyárak és vállalatok keletkezése, nagyrészt külföldi tőkével. Pillanatnyilag nem nehezedett túlságosan súlyos nyomás a szegény népre. Munkaalkalom volt bőven. A gyárakban elég jól kereső munkás lett a földtelen zsellérek egyrészéből.

A kormány által önkényesen kivetett adókat egyhangúlag bojkottálta a magyar nemzet. Adót nem fizetni hazafias kötelesség volt. Elhihető, hogy ezt a kötelességet szívesen teljesítette mindenki.

A kormányzás formájáról a tömeg keveset tudott. Haragudtak ugyan a német szóra, az idegen hivatalnokokra és ha szerét tehették, elverték a gyűlölt financokat, akik megregulázták a pipát, meg a boroshordót, a két leghatalmasabb búfelejtőt.

Az olaszországi vereség és a porosz egyenetlenség rákenyszerítette a bécsi udvart a magyarok iránti „atyai jóindulatra” és az országgyűlés egybehívására. A trónbeszéd azonban megmutatta, hogy a kormány még mindig nem gondolt a törvényes, a történelmi alkotmány visszaállítására és a negyvennyolcas törvények szerinti országlásra. Az októberi diplomát, az örökös tartományok népe nagy örömmel fogadta, a magyarság azonban elvetette és kigúnyolta. Mégis ennek a papiroson kidolgozott államtervezetnek a nevében szólította fel a király a magyar országgyűlést, hogy küldjenek tagokat az osztrák tartományok biro-

dalmi gyűlésébe és szolgálják hűséggel az összbirodalom érdekeit.

Az udvar még mindig nem tudott szakítani a császári parancsiratokkal kormányozott, minden tartományt egybeolvasztó és elnémetesítő, abszolút monarchia vágyálmával.

Pedig Ausztria politikai és gazdasági helyzete egyre válságosabb állapotba jutott. Az államkassza jóformán teljesen üres volt. A külföldi hitel az olasz vereség után kimerült. Magyarországból az adóbojkott miatt, csak gyér garasokat tudtak kipréselni.

Híven tolmácsolja az osztrák császárság politikai és gazdasági nehézségeit Kaiserfeld osztrák ellenzéki képviselő beszéde, amelyet a bécsi birodalmi tanács képviselőházában mondott el.

A magyar-kérdést hozta szóba legelőször. Rámutatott arra, hogy a császárság számára egyetlen megoldás létezik: engedni a magyarság jogos követeléseinek, különben Ausztria széthull, mint a törött cserépfazék. Schmerling kormánya olyan költségvetési előirányzatot mutatott be a birodalmi gyűlésnek, amelyben pusztán a kezelési hiány 25 millió forint lett volna. Az osztrák parlament erélyesen visszautasította ezt a rablógazdálkodást és 22 millió forintot törölt a költségvetésből, követelve, hogy a miniszterek a tárgyalásnál jelen legyenek és adják meg a felvilágosítást a megszavazott összegek hovaforrásáról.

A kormány először megtagadta ennek a kívánságnak teljesítését, amely végét jelentette volna a felelőtlen önkényuralomnak.

Emiatt egymást érték az ellenzéki kirohanások, amelyeknek mindegyike követelte a miniszteri felelős-

ség behozását, részint Magyarország kibékítését, hogy a pénzügyi egyensúly némileg helyreálljon.

Kaiserfeld beszéde világítja meg legtisztább logikával a helyzetet és a kormány magatartását.

„Vájjon milyen eszméket hallottunk eddig a magyar ügyben a kormánytól? Nem a jog tagadását-e? Nem álmodoztak-e mindig bürokrata szellemben, amely csak rendeletekkel tud kormányozni?

Nem hiszik-e még ma is, hogy a porhanyóvátétel célhoz fog vezetni?

A por hány ivátéteüel sikerülni fog talán a külső ellenállást megtörni, magát az ellenállás szellemét azonban soha. S ha ezt az elnyomott, elfojtott, elkese-redésig mérgeztetett magyar szellemet egy kedvező alkalom szabadjára ereszti, — akkor uraim, azt hiszem, jobb lett volna, ha nem nyomták volna el annyira ezt a szellemet.

A magyar kérdés megoldása nélkül Ausztria gazdasági helyzetének rendezése lehetetlen.

Az adót nem lehet emelni többé, külföldi hitelt sem vehetünk igénybe. A legnagyobb bankok is magasabbra vették a kamatot. Minden üzlet pang. A forgalomban levő pénzmennyiség és az eladó termékek között aránytalanság jött létre, Az árak napról-napra esnek. Kényszereladások kerülnek sorra. Az ingatlanok ára 30—50%-kal szállt alá. A paraszt és az iparos uzsorások kezébe jutott. Az adóhátralékok és árverések szörnyű rohamossággal szaporodnak.

Mivel a fogyasztóképesség minimumra csökkent és az áruk nem kelnek, az ipar kénytelen a munkát beszüntetni. A gyárak ezrével bocsátják el a munka-

sokat, akiknek eltartása a községek, vagy a magánjótékonyság terhére hárul.

A bűntények szaporodnak, mert vegyék el egy néptől a jólétet, nemsokára civilizációjától is meg lesz fosztva.

Mindezek mellett az egyre emelkedő adók és illetékek, amelyeken kívül a külföldi hitel igénybevétele sem fedezte soha az államháztartás határt nem ismerő szükségleteit.

Küzdenünk kell tehát a kormányrendszer ellen, amely a tétlenség és szellemi félbenmaradottság rendszere. Amely a politikai mesterkedésben bölcsességet lát és az egynapos életű hatalomért a nép többségének jólétét föláldozza.

Nem a szabadszólás, amellyel most élek, jelenti a veszélyt és nem hisszük, hogy a történelem azokra fogja háritani a felelősséget az elkövetkezendő eseményekért, akik nyíltan feltárták a sebeket. A felelősség uraim azoké, akik e sebeket ütötték.

Mi a veszélyt a folytonos ellenállásban látjuk, amelyet a hatalom urai a népek testébe és vérébe átment szabadság-egyenlőség elvek ellen még mindig tanúsítanak.”

Olyan elvek ellen, amelyeknek végső diadalát még ez az évszázad ki fogja küzdeni.

Ausztria teljes anyagi romlását látta Deák is.

„A tizenkét évi abszolutizmus megrontotta az ország életének minden műszerét. Elköltötte három, vagy több következő generációnak a jövedelmét. Kizsarlozta az életerőt, földhözverte az ipart és kereskedést” — írta sógorának szóló levelében.

Mindkét félnek szükséges volt tehát a kiegyezésre. Ausztriának, hogy pénzügyi egyensúlya helyreálljon, Magyarországnak, hogy ne kényszerüljön újból bele a véráldozattal és anyagi csöddel járó szabadságharcba.

A kiegyezést a gazdasági kényszerhelyzet készítette elő. Deák csak szavakba foglalója volt a kor viszonyainak, mint minden vezéralak a történelemben.

Hogy a bécsi udvar a nyomasztó állapotok ellenére mennyire ragaszkodott az abszolút hatalomhoz és csak akkor engedett az alkotmányos követeléseknek, mikor Ausztria végleges kiszorítása a Német birodalomból bekövetkezett, bizonyítják az 1861. országgyűlés eseményei.

Alig hangzott el a trónbeszéd, amelyben az uralkodó biztosította a magyarokat „atyai jóindulatáról” egymás után érkeztek a megyék panasziratai az országgyűléshez. A kormány 1861 április 24-én rendeletet adott ki, amely szerint az Önkényesen kivetett, törvénytelen adót katonai karhatalommal is kötelesek a megyei és városi tisztviselők behajtani.

Esztergom város polgármesterének jelentése különösen nagy felháborodást és elkeseredést keltett a törvényhozó testületben.

A város tisztviselői megtagadták a császári parancs végrehajtását. Erre egy század katonaság vonult a városháza elé. Betörték a pénztárba és elvitték a található pénzt, meg az adókönyveket. Azután a katonák 50—60-asával megszállták a városi tisztviselők és az adót megtagadó gazdagabb polgárok lakását. A bútorokat összetörték, a ládákat, szekrényeket kifosztották. A tisztviselők és polgárok istállókba, padlásokra, pincékbe voltak kénytelenek húzódni a foszto-

gatók elől, mert a város többi lakóinak szigorúan tilos volt befogadni őket.

A szabadságharc után pörbefogottak üldözése is egyre folyt. A börtönök zsúfoltak voltak. A budai várbörtön parancsnoka kénytelen volt közölni a felettes hatósággal, hogy több rabot már nem képes átvenni.

Az „alkotmányos” élet ilyenforma kezdete ország-szerte nagy bizalmatlanságot és elégedetlenséget keltett.

Természetes, hogy ilyen körülmények között az országgyűlési képviselők nagyobb tömege ahhoz a párthoz csatlakozott, amely követelte, hogy a parlament manifesztumot intézzon a bécsi kormányhoz, kijelentve, hogy I. Ferenc Józsefet nem ismeri el törvénytelen királynak, mert V. Ferdinánd lemondását hivatalosan nem közölték a magyar országgyűléssel. Azonkívül a kormány az abszolút uralom alatt elszakított országrészek képviselőit sem hívta meg a parlamentbe. Ameddig a trónról való lemondást hivatalosan nem közlik és az ország területét ki nem egészítik, a magyar országgyűlés nem hajlandó tárgyalni Ausztriával.

Ezeket kimondva, a parlament önként oszoljon el.

Deák nem helyeselte a manifesztumot. Szerinte, csak akkor üzenhetett volna az országgyűlés ilyen formában az uralkodónak, ha biztosítva van az ország, hogy a forradalom huszonnégy óra alatt kitör és az újabb szabadságharchoz elegendő pénz és ember áll a parlament rendelkezésére.

Magához kérte Teleki László grófot, a manifesztum-párt vezetőjét, akit sokan Kossuth megbízottjának, Garibaldi és III. Napoleon személyes barátjának tartottak s megkérdezte tőle:

— Mint becsületes ember mondd meg nekem, hogyha közöttünk és az uralkodóház között újból szakításra kerül a sor, bizonyos vagy-e benne, hogy az olaszok és III. Napoleon segítségünkre fognak sietni?

Telekinek azt kellett válaszolnia, hogy erre nincs biztosítéka. III. Napoleon különben sem volt már törhetetlen híve az olasz egységnek. A szardíniái király hatalmát nem akarta tovább növelni, különösen nem a pápaság ellenére. Az egyházi állam területén francia őrség tartotta fenn a régi feudális rendet. A francia császár miután az eddig adott segítségért cserébe Nizzát és Savoyát Franciaországhoz csatolta, elfordította érdeklődését Itália ügyeiről.

\ Deák fontolgatta a körülményeket. Belátta, hogy úgy az olasz, mint a francia segítség nem több üres ígéretnél. Franciaország most keletázsiai gyarmatbirtokának növelésével van elfoglalva, Olaszország pedig csak pillanatnyi eszköznek szeretné felhasználni a magyar megmozdulást, hogy Velencéből könnyebben kiűzzék az osztrákokat. Mihelyt ezt a célt elérik, cserben hagynák a magyar szabadságharcot, mert a támogatás nem volna számukra hasznos többé. Segítség nélkül, a maga erejére támaszkodva, a magyar forradalom ismét nem állhatna ellent Ausztriának, akit a hatalmas feudális, orosz birodalom támogatása is erősít.

Békés utat kell tehát keresni és menteni, ami menthető.

Bezárkózott szobájába a Corpus Juris és egy ládacska Cabanos szivar társaságában, munkába fogott.

Azt javasolta, hogy manifesztum helyett feliratot intézzen a nemzet I. Ferenc Józsefhez, aki ha nem is

törvényesen, de ténylegesen birtokosa a királyi hatalomnak. Ebben a formában panaszolja el a képviselőház az ország és az alkotmány sérelmeit és mondja el kívánságait az uralkodónak a jövőre nézve.

A harminc nyomtatott oldalnyi művet, amelyben törvényekkel támasztotta alá a magyar kívánságok jogosságát, rámutatott az októberi diploma és a trónbeszéd elfogadhatatlanságára, alig két hét alatt írta meg a kényelemszerető, ötvennyolc esztendőes Deák.

Munkája fárasztó volt és nehéz, mert rendkívüli éleslátást, alaposágot, óvatosságot s amellet nyílt és őszinte állásfoglalást követelt.

Deák fáradt kedvetlenséggel végezte a kényszerítő kötelességet, egy pillanatig sem áltatva magát a biztos siker reményével.

Tudta, hogy talán hiábavalók lesznek az éjszakai virrasztások és az egész, görcsös erőfeszítéssel végret munka. Ha Ausztriában még nem jutott el a végső fokhoz a gazdasági válság, nem fog sikerülni a kibékülés.

1861. május 13-án terjesztette munkáját a Ház elé.

Bevezető beszédében a következőket mondotta:

„Alkotmányt akarnak nekünk adni, de nem azt, amelyet tőlünk” hatalommal elvettek, hanem egy másikat, darabját annak, amelyet a közös birodalom részére készítettek. Nekünk adott alkotmány nem kell! Mi vissza követeljük ősi alkotmányunkat, amely nem volt ajándék, hanem a nemzet életéből fejlődött ki, mint kölcsönös szerződés az ország és az uralkodó között.

Melletttünk a jog és a törvény állanak, ellenünk az anyagi erő.”

Zúgó helyeslés, éljenzés követte a felolvasás minden szavát.

Teleki pártja, amelynek vezére már nem vett részt a vitában, mert közben öngyilkos lett, úgy nyilatkozott, hogy ők is egyetértenek Deákkal, de felirat helyett „határozatot” hozzon a képviselőház, mert feliratot csak alkotmányos királyhoz intézhet a nemzet.

Az országgyűlés úgy döntött, hogy kinyomatja és pontonként tárgyalja Deák munkáját.

A felirati javaslat a fővárosban pár nap alatt száz-ezer, Bécsben pedig huszonnégyezer példányban kelt el. Az összes francia és angol lapok megemlékeztek a javaslat tartalmáról.

A kormány válasza 1861 július 22-én érkezett meg. A királyi leirat Deák munkájának minden pontját visszautasította és szigorú, dorgáló hangon felhívta az országgyűlést, hogy a kormány rendeletein, főleg az adó beszédésén ne merjen változtatni.

A parancsoló, kemény, kíméletlen hang bizonyította, hogy az udvar még mindig túlságosan bízik a saját hatalmában.

A nyugodt, békéstermnészetű Deák haragtól vilámló szemmel, állt fél és kijelentette, hogy a kormány válaszát meg fogja cáfolni egy második feliratban, amelyben rámutat arra, hogy a kormány az egyezkedés fonalát eltépte.

Az országgyűlési Napló így jegyzi fel a második felirati javaslat hatását:

— Óriási zajban kitörő közhelyeslés, legetrázkód-tató taps, szünni nem akaró, általános, viharos éljenzés. Fölállások és lelkesült közfelkiáltások:

— Elfogadjuk! Határozzunk mindjárt!

Bernáth Zsigmond ajánlatára a Ház a feliratot minden további tárgyalás nélkül, egyhangúlag elfogadta.

Tisza Kálmán a következőket mondta róla:

— A feliratban a saját erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet, egészen lelkem titkos sejtelméig kifejezve találtam.

Indítványozta, hogy a képviselőházhoz hasonlóan a mágnások is egyhangúlag fogadják el a javaslatot. A főrendiház felállással, kardcsörtetéssel hozta meg a. határozatot.

A szabadságharcot megelőző időkkel ellentétben, mostmár a felsőház tagjai is legnagyobbbrészt az ellenzékhez tartoztak, mert a jobbágyság felszabadítása után, a kormány különösen az utóbbi kétségbeesett gazdasági helyzetében rajtuk is bevasalta az adó! katonai erővel.

Deák második feliratának zárószavait vastagbetűs szedéssel napokig közölték az összes hazai újságok. Sok megyében berámázva kifüggesztették a gyűlés-terem falára,

„Ha kell, tűrni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédelmezzék az ország jogait. Mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet félve a szenvedésektől önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és kétséges. Tűrni fog a nemzet remélve a szebb jövődőt és bízva ügyének igazságában.”

Augusztus 22-én két királyi leirat érkezett a par-

lamenthez, válaszul Deák feliratára. Az egyik így hangzott:

— *A csaknem öt hónapig működő országgyűlés hozzá intézett felszólításainknak és várakozásunknak nem felelt meg. Hasznos tevékenységet többé nem várhatunk olyan országgyűléstől, mely magasztos hivatását félreismerte és a kiegyenlítés fonalát elszalasztottnak nyilvánította, mert olyan követelése nem teljesítettek, amelyeknek hordereje a megengedhetőség határán messze túlterjed. Mi, kényszerítve érezzük magunkat a f. é. Szent György hava 2-ik napjára összehívott országgyűlést feloszlatni.*

Az elnök tudatta a képviselőkkel, hogyha a Ház nem oszlik fel a királyi parancsra, katonai erővel fogják szétkergetni.

A második leirat pedig kinevezte gróf Haller Ferencet Magyarország katonai kormányzójává.

Ausztria politikai és gazdasági csődje még mindig nem volt teljes. Újra életbe lépett az önkényuralom négy esztendőre.

Deák a sógoránál, Pusztá Szent-Lászlón töltötte ezt az időt épügy, mint a többi nyarakat.

Csendes, szorgalmas és mégis kényelmes világ volt itt. A házat 1833-ban építette Oszterhuber, amikor Deák először lett képviselővé. Deák minden levelében, hol komolyan, hol tréfásan érdeklődött az építkezés menetéről, ő vásárolta nénye részére az új ház bútoraikat is.

Szerette a falusi életet. Szerette magát a pusztaszent-lászlói házat is, nemcsak a benne lakókat.

A szilárdan épített, kicsit falusias és túlságosan egyszerű úrilak ablakából látni lehetett a szántó-

földeket. Lejjebb sorban álltak a parasztházak, mint valami fehér egyenruhás, sisakos hadsereg tagjai.

Lehet-e elképzelni ennél meghittebb, otthonosabb látványt?

Nem messze volt az erdő sem. A feléje vezető utat kökény és rekettyebokrok szegélyezték. A réten kérődzve feküdtek a tehének.

Kora tavasszal az ösvényt és az erdő szélét behavazta a kökény virága. Később az ibolya és a vadjácint kéksége varázsolt hullámozó tündértavakat a tisztásokra, a bokrok és fák alá. A cserjék madárfészkeibe be is lehetett kukucskálni.

Deák már hajnalban kísértelt a madárfütytös, virágillatos erdőbe, mezőre. Sokszor egész délelőttjét a bükkösben töltötte, egy fatuskón üldögélve. Néha faragcsált, de legtöbbször ölébe ejtett kézzel gondolkodott.

A nyár is szép volt. Ilyenkor vadrózsaszagot hordozott a szél. A sárguló kalászkok feje megdőlve hajlott a kasza alá. A patak egyik kis öblét langyosra sütötte át a nap. Fürödni is lehetett.

Nagyszerű világ volt ez!

A hosszú séta után ízlett az ebéd. Délután a ház nagy billiard-szobája szalonná alakult. Jöttek a környék földbirtokosai, sőt messze földről is akadt mindig egy-két vendég. Valóságos gyerekraj ugrált az udvaron. Deák gumilapbdákat hozatott nekik Pestről. Cukrot dugdosott a fűbe. Narancsot, almát, fűgét, szentjánoskenyeret aggatott a gesztenyefákra.

Vidám, boldog kis birodalom volt Pusztá-Szent-László. Valóságos Édenkert. A szakállas, kövérkés

Oszterhuber, szellemileg is méltó társa és barátja volt vendégének.

A kicsit már megkopott bútorokkal berendezett szobák hangulatában volt valami megbékéltető, lefegyverző.

A Deák Klára helyét 1859 után Oszterhuber nővére, özvegy Hertelendyné pótolta, ő is meg tudta teremteni azt a könnyed, tréfás, családias hangulatot, amelyben otthonosan érezték magukat a vendégek. Fürgén járt-kelt a házban, szólítgatta a szobalánynak nagynehezen betanított, rózsásképzű, falusi hajadonokat, hogy ne báméskodjanak úgy a vendégekre, mint ha csodaszörnyek lennének.

Oszterhuber kellemes és megértő házigazda volt. Kedélyesen bánt a vendégeivel a cselédekkel pedig nagylelkűen. Azonkívül éleseszű és igen bölcs volt. Embereit sohasem hajszolta munkára, de mégis észrevett minden hibát. Értett a gazdálkodáshoz. Tudott mindent a gyapjúról, az árokhúzásról, a kőműves munkáról, a szőlőről. Ezt a tudást félig tréfás, félig zsörtölődő módon tudta az alkalmazottaival megosztani. Levett kalappal hallgatták a beszédét. A sötétszürkébe öltözött, tömzsi alak, egyszercsak ott termett a délelőtt derekán a szőlő alá kapáló béresek, vagy a birkaólak között. Néhány percnyi okos, tréfásan odadobott utasítás következett. Az ispán kerekre nyílt szemekkel felelgetett. A béresek kapájukra támaszkodva álmélkodással hallgatták.

A gyerekekkel is kitűnően tudott bánni. A falu gyerekei rajban kísérték egészen a földekig.

Ettől az uraságtól nem kellett félni. Megkövetelte

a munkát, de megadta a munka bérét mindenkinek. Takarékoságot, észszerűséget kívánt mindenütt.

Deák minden évben addig maradt itt, amíg a levegő súlyossá nem vált az őszi ködtől. Mikor elsötétült az égbolt, nyirkosság kezdett átjárni mindent, előállott a kocsija, hogy visszautazzék Pestre.

Arcán ott volt a vidék jószagú lehelete, testét rugalmasnak, agyát frissnek, kedélyét nyugodtnak érezte a nyaralás után.

Erősnek, készségesnek érezte magát, hogy újra munkába fogjon a törvény, a kötelesség és a hazafiúi lelkiismeret nevében.

Ha szerencse közeledik, ne élvezd ki egészen, ha előnyös helyzetbe kerülész, ne használd ki egészen.

Kínai mondás.

XV.

A kiegyezés.

A történelem eseményeiben hiába keressük az iskolai olvasókönyvek érzelmes igazságszolgáltatását. A világ nem föltétlenül bünteti a gonoszságot és a jót nem jutalmazza meg okvetlenül. Az előny mindig azoké, akiknek kezében a hatalom, a pénz van. Bismarck fejezte ki ezt a gondolatot legtalálóbban:

— A politika nem a törvény és a jog, hanem a hatalom kérdése.

Ahogy a test alkalmazkodik az éghajlati viszonyokhoz, úgy szokják meg az új uralom formáit is az alattvalók. A régi nemzedék kihal és felnő az ifjúság, amely már beleszületett a megváltozott viszonyokba és nem tudja összehasonlítani a régi renddel az újat.

í A magyarság forradalmi tüzeből a hatvanas években már alig pislákkolt itt ott valami.

A Deákhhoz jövő látogatók soraiban egyre többen voltak, akik némi pirulással bevallották, hogy hivatalt vállaltak az osztrák kormánynál.

Később ez a szegyenkezés is eltűnt. A forradalom hőseinek fiai és unokái már természetesnek találták, hogy megélhetést keresnek az államhatalom árnyékában. Betelepedtek az önállóságától megfosztott vármegyébe, elfoglalták a vasútépítésnél és más gazdasági intézményeknél kínálgató állásokat.

Ismét a gazdasági kényszer volt az oka, hogy az ország, csekély töredéket kivéve, mindjobban eltávolodott a forradalmi gondolatkörtől.

Az egymást követő rossz termések, de különösen az 1863. évi nagy szárazság egyre több földesurat juttatott koldusbotra.

Nem lehetett súlyosan elítélni azokat, — maga Deák sem tört pálcát a „végzett földbirtokosok” felett, — akik elfogadták a kínálgató megélhetési lehetőséget. Más módjuk nem volt, hogy a mindennapi kenyeret biztosítsák maguk és családjuk számára.

Deák kissé elkomorodva érezte a magyar társadalom sürgető kívánságát: kibékülni a császárral, kiegyezni Ausztriával. Észrevette, hogy egyre többen vannak a régi nemesség soraiból, akik a „kiegyezni” szóhoz ezt a pótlást is hozzá teszik: mindenáron.

Ha meg akarta védeni azokat az elveket, amelyeket az 1860-as országgyűlés felirataiban megszövegezett, nem volt más választás, mint gyorsan cselekedni.

Cselekedni mielőtt a megélhetési kényszerből vagy haszonlesésből a kormányhoz szegődött tömeg meg nem elégszik olcsóbb megegyezéssel, kevesebb alkotmányossággal is. Nem akarta, hogy a hősies, fenséges cselekedetekben gazdag magyar szabadságharcot és tiltakozó ellenállást végül a gerinctelenek hada komédiává aljasítsa.

Ezúttal nem szólította fel és nem sürgette senki. Saját elhatározásából, önként vállalkozott újabb próbatételre, a nevezetes húsvéti cikk megírására.

A cikk 1865 április 16-án jelent meg a Pesti Naplóban.” Alapelve egy igen ügyes, mondhatnók ravasz gondolat volt. Deák nem hivatkozott ezúttal törvényekre, nem hangoztatta a magyarok jogait és a követelések igazságos voltát. Egyszerűen az uralkodó enfbéri jóakarathoz és személyes igazságérzetéhez fellebbezett.

Bár Deák neve a feliratok és Lustkandel bécsi jogtudós fejtegetéseinek éles megcáfolása óta ismét nem volt népszerű az udvar előtt, a cikkekre lehetetlen volt kedvezőtlen választ adni. A császár nem tehette, hogy elutasítsa a feléje nyújtott békejobbot és nyíltan bevallja, hogy szívében nincs jóindulat és igazságérzet a magyarok iránt. A birodalom gazdasági helyzete napról-napra válságosabb lett, külpolitikai állapota pedig egyenesen katasztrófával fenyegetett.

Amióta az egyetlen alap, amelyet az önkényuralom elfogadott, az erőszak megtagadta a szolgálatot és Solferinonál bekövetkezett a nagy vereség, teljes elszigeteltségben próbált Ausztria evickélni az európai politikában. Olaszország osztrák kézben megmaradt része, Velence miatt, az olasz kormány csak a kedvező alkalmat várta, hogy ismét támadhasson. Németországban mindnagyobb hatalomra jutott a porosz királyság a jól megszervezett, erős hadsereg révén. A frankfurti kísérlet, hogy Ausztria alapítsa meg a német egységet az uralkodóhercegek és fejedelmek beleegyezésével, csütörtököt mondott. Bismarck így jellemezte a frankfurti tanácskozást:

— Schmerling szép születésnap i paradét rendezett a császárjának, éljenzésekkel, fehérbe öltöztetett fejedelmekkel.

Poroszország a saját vezetése alatt kívánta megalapítani a német egységet.

Keleten Oroszország fenyegette Ausztriát, mivel a krími háborúban meggátolta érdekei teljes érvényesítését.

Ilyen helyzetben az osztrák császárságnak nagy szüksége volt arra, hogy Magyarország lemóíTdjön a forradalmi törekvésekről és pontosan befizesse az adót.

A Pesti Napló sokezer példányos külön kiadásban hozta a húsvéti cikket. Az újságokat úgy Magyarországon, mint Bécsben egy szálíg elkapkodták.

Lónyay Menyhért Naplója híven kifejezi azt a hajtást, amelyet Deák megszólalása a bécsi udvarnál keltett.

— *Őfelségének a küldöttségek fogadása alkalmából tartott beszédei nevezetesen. Mindenütt, mint király szólt, a császár kimaradt. Az öszsbirodalmat sem emlegette, csak a monarchia hatalmi állásának megtartására helyezte a súlyt, mint Deák a húsvéti cikkben.*

Mégis végtelen hatalom az öreg úr! Húsvéti cikkére az volt a felelet, hogy lejött Pestre a császár és ez a cikk adta ki a jelszót a jó fogadtatásra is, mint-hogy a kiegyenlítés reményét a fejedelem személyes jóindulatába helyezte — mondja a Napló.

Ugyanis röviddel Deák cikkének megjelenése után, meglepetésszerűen, jóformán minden kíséret nélkül megjelent Ferenc József a pozsonyi lóversenyen. Ugyanilyen meglepetésszerűen jött el Pestre is a csá-

szár, a Magyar Gazdasági Egyesület megnyitó ünnepére.

Nemsokára megérkezett a leirat, amely felfüggesztette a parancsuralmat és újból egybehívta a magyar országgyűlést.

Bár a közvélemény Deák közbelépésének tulajdonította az engedékenységet, valójában a porosz feszültség volt a hirtelen jóindulat oka.

A császár biztosítani akarta Magyarország segítségét a náború esetére, vágyba ez nem sikerülne, legálább nyugalmat és semlegességet.

Amíg az osztrák-porosz-olasz háború tartott, csak alkudozások folytak a bécsi udvar és a magyar országgyűlés között, anélkül, hogy egyetlen magyar kívánságot teljesítettek volna. A kormány arra számított, hogyha az összecsapásból Ausztria kerül ki győztesen és osztrák vezetés alatt egyesülnek a kis német fejedelemségek, a megerősödött Nagy-Német Birodalom feje, a császár, újból szétozhatja a magyar parlamentet és folytathatja a régi uralmat. A kamarilla utolsó pillanatig kezében akarta tartani az ütőkártyákat.

Csak a königgrätzi vereség után hívatta újból a császár Bécsbe Deákat.

Az „öreg úr” nem követelt több engedményt, mint 1861-ben. Az 1848-as törvények elismerését kívánta és külön, felelős magyar minisztériumot.

Deák úgy vélekedett, hogy az ország törvényes joga pontosan annyi, mint előbb volt. Ausztria veszteséget szenvedett a jogokat nem tette nagyobbakká. A cél az, hogy az összeütközések egyszer és mindenkorra megszűnjenek a magyar nemzet és a Habsburgház között.

Ha egy legyőzött ellenfélből többet csikarunk ki, mint amennyit önszántából átad, azt kedvező alkalommal ismét vissza akarja szerezni. Tartós csak az olyan megegyezés lehet, amelybe mindkét fél saját legfontosabb érdekeinek megóvása melleit, jó lélekkel, önszántából lép bele. Csak az ilyen megegyezés élheti túl az idők viharait.

A császárt, aki felcsigázott követeléseket és teljesíthetetlen kívánságokat várt, meglepte ez a bölcs mérséklet és higgadtság. Ellenvetés nélkül engedett Deák kívánságainak és felszólította, hogy legyen az új magyar kormány miniszieremöke. Deák_ visszautasította az ajánlatot. Mint egyszerű polgár kívánt élni mindig és úgy akart meghalni is.

*„Talán most, mint megöregedett, félig haldokló ember vegyek magamra olyan terheket, amelyeket ez-
eddig elutasítottam?”* — kérdezte a sógorától.

Sohasem volt képes lemondani cím, vagyon, vagy külső hatalom kedvéért a teljes egyéni függetlenségről.

Az „öreg úr,” csak az akart maradni, aki eddig volt.

Szerényjövödelmű, de mindenkitől és mindentől független „tekintetes úr,” aki megteheti, hogy ingyen adjon tanácsot, ha kérnek tőle. Viszont arra sem kötelezheti senki, hogy felháborodását, vagy jogos bírálattát véka alá rejtse, ha a dolgok nem mennek tetszése szerint. Nem volt hajlandó benső szabadságát az uralkodói kegy korlátai közé szorítani.

Andrássy Gyula gróftot jelölte önmaga helyett a kormányalakításra. Azok nevét is felsorolta, akiket alkalmasnak tartott, hogy miniszteri tárcát kapjanak.

A császár minden változtatás nélkül felfogadta a névsort. A kormány annak a pártnak tagjaiból került ki, amelyet az 1861-es országgyűlés óta Deák-pártnak neveztek.

Deák lelke mélyén most is irtózott a pártpolitikától, mint ifjúsága idején. Mégis kénytelen volt odaadni a nevét és pártvezérként szerepelni. Különben nem tudta volna keresztülvinni terveit, amelynek megvalósulásában most a haza szebb jövőjét látta.

Először életében, félretette az egyéni érzékenységet és a háttérbe vonuló passzivitást. Ha eddig volt is némi alapja annak a vádnak, hogy Deák kényelmessége és hallgatása késleltette az eseményeket, most egyenesen meglepetésként hatott mindenkire az a szilárd aktivitás, az az állhatatos, késedelmet nem tűrő erő, amellyel megmarkolta a kormányrudát. Rideg szabatossággal újból kifejtette, hogy a nemzet követeli a 48-as törvények elismerését és a közös birodalmi ügyekből csak annyit hajlandó elfogadni, amennyi a *pragmatica sancti*óból ered.

Hamarosan maga köré toborozta a képviselők többségét, akik hajlandók voltak a békés kiegyenlítésre, az ország jogainak feladása nélkül.

A Deák-párti képviselők kibéreltek egy helyiséget, hogy ott összejöhessenek és tanácskozhatnak. Az új kaszinót Deák-kör néven akarták felavatni. Deák ezt nem engedte meg. Azt kívánta, hogy az új helyiség az országgyűlésen jelenlevő összes pártok tanácskozó helye legyen. Azt mondta, hogy így nagyobb lesz a kölcsönös bizalom és egyetértés.

A kaszinó nevét Képviselői Körre változtatták és

oda pártszínezet nélkül az országgyűlés csaknem minden tagja beiratkozott.

A kiegyezés műve befejeződött.

Az újonnan összehívott országgyűlés lázas tempóban kezdte tárgyalni az új törvényeket, amelyeket a 67-es bizottság készített elő. A javaslatokat jóformán vita nélkül elfogadta a parlament.

Végre szóhoz jutottak azok a férfiak, akiknek ifjúsága az 1825—1848 közötti idő termékeny korszakába esett. Az ideálokért élő-haló, saját tökéletesedésükön munkálkodó ifjából férfivá érésük idején sem múlt el az a teremtő optimizmus, hogy nagyot alkoszanak és használjanak hazájuknak.

Eötvös József, a „Falu jegyzője” írója, lett a kultuszminiszter. Természetesnek találta mindenki, hogy ilyen nagy tehetségekkel megáldott agy és kristálytisza lelkiismeret pótolni igyekszik a múlt idők mulasztásait a népoktatás terén. A nagy alkotás létrejött. Elfogadták az általános iskola kötelezettségét. Ahol volt felekezeti iskola, ott meghagyták az eddigi vezetők kezében, de állami felügyelet alatt. Ahol a hitfelekezetek nem tartottak iskolát, ott az állam, vagy a község tartozott gondoskodni a megfelelő oktatásról. Az olyan község, ahol a lakók száma meghaladta az ötezret, köteles volt polgári iskolát fenntartani a törvény szerint.

A szép és jó törvény végrehajtása sok nehézségbe ütközött ugyan, de az alap meg volt és a magyar nép megindulhatott a művelődés útján a nyugati nemzetek kultúrfoka felé.

Az ország területén élő, más nyelvű és más nemzetiségű lakosok jogairól szóló törvény is megfelel a

reformifjúság ideális emberszeretetének és széles látókörének. Wesselényi és Deák álláspontja a nemzetiségek ügyében végre közjoggá lett. A törvény szabad teret engedett a nemzetiségek fejlődésének nyelv- és műveltség tekintetében.

A bevett vallásfelekezetekhez tartozó polgárok jogegyenlőségét is törvénybeiktatták.

A sok harc után békevágy kerítette hatalmába az emberek többségét. A javaslatokat jóformán vita nélkül fogadta el a parlament.

Deák eltalálta a kellő pillanatot. Az egész ország egyetemes kívánságait tolmácsolta és foglalta rendszerbe. Kötelességének érezte, hogy felhasználja a kedvező alkalmat és néhány békés, nyugodt évtizedet biztosítson a magyar nemzet számára. Tisztában volt vele, hogy anyagi jóléthez és ennek kapcsán nagyobb civilizációhoz, csak béke idején juthat el a nép.

Hogy milyen boldog föllélegzés és mámoros öröm uralkodott mindenfelé a kiegyezés létrejötte után, bizonyítja a Pesti Napló 1867 február 19. száma. Az újság a város hangulatát írja le az alkotmány visszaállításáról szóló királyi leirat kihirdetése napján.

— Este, a szó szoros értelmében önkéntes kivilágítás ragyogó árjában úszott a főváros. A néptömegek, mint óriási hullámok tódultak egyik utcából a másikba. Az egyetemi ifjúság többszáz fáklyával, cigányzenekar kíséretében csoportosult. A roppant menet, amely szakadatlanul éltette Deákot, a Képviselők Köre előtt állapodott meg. A kitárt ablakban megjelent Deák Ferenc. Földet rengető éljenzés fogadta. A rettenetes tolongás és az újból ki-kitörő éljenzések miatt senki üdvözlő beszédet nem mondhatott és az egyetemi da-

lárda nem énekelhetett. A közönség folytonosan zúgó éljenzéssel üdvözölte Deákot, akinek egy kézmozdulatára mély csend lett.

Deák néhány meleg szóval köszönte meg az ünneplést.

A menet azután a József-térre vonult, Andrássy lakása elé,

Deák hírneve és tekintélye a legmagasabb fokra emelkedett ezekben a napokban. Az ország hosszú idők óta nem tisztelt hasonló mértékben senkit, aki nem csatamezón, vagy felkelő vezérként szerzett érdemeket. Neve minden bölcsesség és emberi nagyság megtestesítését jelentette a nemzet szemében.

A nemrég még mellőzött és vállvonogatva emlegetett „vastag úr” kegyei után hihetetlen versengés indult meg az arisztokrácia köreiben is.

Mulatságos, egyben vigasztaló a színjátékot nézni, amely bizonyítja, hogy válságos időben a hatalom és vagyon mégis kénytelen meghódolni a szellemi felsőbbség előtt.

A király semmilyen kitüntetést, jutalmat, címet, vagy rangot nem sokalt volna Deák számára.

Az „öreg úr” még a király és királyné arcképét sem fogadta el. Ferenc József csak a mindenkitől megkülönböztető bánásmóddal tudta neki kifejezni köszönetét és háláját.

Mikor Deák megjelent a király hívására a Várban, Ferenc József a lépcső alján várta, mint egyenrangú uralkodókat szokás csak a spanyol etikett szerint. Aztán karonfogva vezette be a királyné lakosztályának egyik termébe, ahol egyebegyűlt az egész királyi

gulat és a gazdasági helyzet követelt. Tehát az ő politikája, az ország politikája.

Eszméit nem igazolta tökéletesen a megvalósulás, Kossuth tervei pedig papiroson maradt ábrándokká váltak.

Az utókornak nehéz eldönteni, mi lett volna jobb, hasznosabb és okosabb? A kiegyezés vagy a forradalom?

Végeredményben egyikük sem győzte le és győzte meg a másikat. Kossuth kockára akart tenni mindent, hogy mindent megnyerjen, Deák pedig menteni akarta, ami menthető volt.

Deák nem sokáig tudta kezében tartani a gyepelőt. A körülmények hamarosan kiragadták kezéből a vezetést. Lassan elkedvetlenedett és visszavonult a politikától. Utolsó beszédét az egyenlő emberi jogok nevében tartotta. Hangsúlyozta, hogy az ország határain belül békésen élő, adót fizető és dolgozó polgároknak joguk van egyenlő szabadsághoz és érvényesüléshez. Az elnyomatás visszahatást szül. Esetleg forradalmat, esetleg árulást. Szava olyan volt, mint hajdan a Pusztába Kiáltóé.

Az egyetemes látókörű politika, amelyet Deák képviselt s amely a szabadságharc tanúságainak üllőjén kalapálódott, háttérbe szorult, őt is elérte minden vezéregyéniség örök tragédiája. Szavaiból és tetteiből más események is származtak, más tanulságok is vonódtak le, mint amelyeket önmaga akart.

Nemsokára elkövetkezett az az idő, amikor védtelennek, tehetetlennek, halálra sebesültnek érezte magát, mert kénytelen volt végignézni azt a folyamatot, hogyan válik tetté a saját elmélete.

Az öregség az átlagembernek hanyatlás, a lángelmének apotheozis.

Anatole France.

XVI.

Az „öreg úr” egyik hétköznapija az Angol Királynőben.

A szálloda déli homlokzatát előntötte a hajnali derengés. Bekúszott a világosság a 72-es szobába is. Az ablak mellett álló ágyon végigfutott a fény.

Az alvó nehéz, mély lélegzése megcsöndesedett. Deák felült az ágyban. Az álom még nem röppent ki a szeméből, de keze már kutatva járt az éjjeliszekrény mozaiklapján. Ide tette a Turgenyev-regényt, amelyet lefekvés előtt olvasott.

A könyv, *amelyen tegnap* este megpihent egész napi munkától fáradt agya, érdektelennek hatott ki-pihent értelme számára.

Fölkelt az ágyból és a toalett-tükör előtti asztalkán felhalmozott könyvek között válogatott. Tegnap küldte haza Ráth, a könyvkereskedő a legújabb könyveket.

Lessing Náthánját vitte be magával az ágyba. Ahogy lapozgatott benne, homlokának ráncai egyre mélyebbek lettek. Ez a könyv se tudta figyelmét lekötöni. Pedig szerette volna, szokásához híven, olva-

sásra felhasználni a hajnali órákat. Próbálta szuggérálni az akaratát, de nem sikerült. Úgy érezte, hogy zúg a feje és szorongás kél a mellkasában.

— Ma megint nem vagyok jól! — gondolta és lehunyta a szemét. Nem akarta látni a másik ablak melletti íróasztalon fölhalmozott papirostornyot. Válaszra váró levelek voltak és néhány képviselőházi bizottsági-jelentés, amelyről véleményt kell majd mondania. Végül ott hevert egy félig kész újságcikk.

— Kemény Zsiga már háromszor kérdezte mikor lesz kész. Pedig milyen nehéz a gondolkodás. Megígértem, hogy megírom, tehát kötelességem megírni.

Föl akart kelni, hogy öltözködni kezdjen, de visszahanyatlott a párnákra. Arra gondolt, hogy már csak arasznyira van a haláltól. Napról-napra gyöngébbnek érzi magát.

— A mi családukban jóformán senkisémet érte meg a hetven évet! — gondolta.

Már 1842 óta, első betegeskedése idejétől megszokta, hogy naponta gondoljon a közlgő elmúlásra. A halál, a mások számára gyűlöletes ellenség, neki szinte barátja, meghittje lett.

A megfiheredett hajú bölcs ember, csöndesen, sőt szívesen gondolt arra, hogy rövidesen vége lesz annak a sok apró és nagy kínból összeszövődött valaminek, amelyet földi életnek, testi létezésnek neveznek.

Az életerő már régen nem harcolt benne a lét folytatásáért.

Végigsimított homlokán, hogy fejében gyorsabban keringjen a vér. Azután fölkelt és csöndes megadással öltözködni kezdett.

— Be kell fejezmem a cikket, hátha holnap már nem élek! — gondolta.

Kopogtatás hallatszott. A szolga hozta az újságokat. Deák intett, hogy vigye át a másik szobában levő nagy asztalra. Újságot olvasni reggelizés közben szokott. Kinézett az ablakon.

Jó idő volt. Mégsem akart lemenni reggelizni a terraszra. Fárasztó volt neki a lépcsőjárás.

Leült az íróasztal előtti ormótlan és kényelmetlen nádszékbe. Átolvasta tegnapi szavait, törölt, javított, aztán munkába kezdett.

Az egyenetlen, reszketeg betűk és kusza sorok egymásutánja hirtelen megállt.

— Nem tudok írni, nem fejezem be! — gondolta. — Küldjenek valakit a Naplótól, majd lediktálom nyilatkozat formájában.

Letette a tollat és megnézte óráját. Arcán kellelenség futott át. Nemsokára kilenc óra lesz. A nappali megtelik majd emberekkel. Talán Andrássy, a miniszterelnök is eljön. Tegnapelőtt a Házban bejelentette magát.

Nemrég, még ezelőtt egy esztendővel is, szerette ezt a sürgő-forgó, reggeli nyüzsgést, örült, mikor szobája úgy megtelt emberekkel, hogy minden széken, pamlagon, sőt még az asztalok tetején is ültek.

De most már legtöbbször magában szeretett volna maradni. Kimerült. Nem tudja megérteni miért fordulnak annyian hozzá, mintha ő volna az egyetlen, aki segíteni tud rajtuk. Andrássy is, a miniszterek is, sőt a király is. Nem történhetik felszólalás a Házban, határozat az országgyűlési bizottságok valamelyikében,

vagy valamely külpolitikai lépés, hogy őt meg ne kérdeznék mit szól hozzá!

Délelőtt kilenc órától a lefekvésig, évek óta alig volt egy szabad órája. Állandóan özönlöttek a látogatók. Olyan volt a lakása, mint egy tudakozódó iroda. Még a külföldi, titkos küldetésben járók is őt keresték fel. Giacomelli olasz titkos megbízott vele alkudozott, liogy Magyarország lépjen be a háborúba és szakadjon el Ausztriától.

Mindenki köréje tódult, tőle kért magyarázatot, útmutatást, segítséget. Mintha ő lenne a világ közepe, a nemzet eleven lelkiismerete.

Keserű mosoly futott át arcán ennél a gondolatnál. Ha tudnák az emberek, hogy ő maga-magán is alig tud segíteni, napról-napra tévelyeg és új magyarázatokkal nyugtatja a bensejét, hogy legyen ereje tovább cipelni az életet.

Soha, egy pillanatig sem kívánta, hogy az egész ország híve, utánczója és hódolója legyen. Mindig jogtalanak tartotta másokra ráerőszakolni a saját meggyőződését. Nem toborozott híveket soha, a saját világnézete számára. Csak akkor beszélt, ha kérdezték és ilyenkor azt mondta ki, amit érzett és lelkiismerete szerint legjobbnak, legigazabbnak tartott. Nem törődött vele, hogy követik-e, hisznek-e neki, mert nem akart a világtól semmit. A vagyonról és a rangról azt tartotta, hogy terhes kötelezettség s amellet megzavarja és ostoba hiúsággal tömi az ember fejét.

Deák egy percig sem hitte magáról, hogy különb, és nagyobb, mint a többi ember.

A szolgálta behozta a reggelit, egy csésze kávé t zsemlyével. Huszonkét esztendőn át csak egyszer

evett naponta, hogy a hízást mérsékelje, de az utóbbi években gyomra már nem bírta a koplalást. Szédelt, gondolkodása elakadt, ha reggel nem evett semmit.

Átlapozta az újságokat. Mindegyikben első oldalon szerepelt a neve. Tegnap beszédet mondott a nemzetiségek ügyében. Szeme bosszúsán futotta át a dicsérettől, magasztalástól áradozó sorokat.

Miért csinálnak ekkora hű-hót abból, hogy ő teljesíti a kötelességét? Sohasem hallotta, hogy cikket írtak volna valamelyik parasztról, aki jól felszántotta a földjét. A csizmadiákat sem magasztalják, akik jóformájú, tartós csizmát tudnak készíteni. Pedig az ő munkájukra éppen olyan szükség van, mint a politikusokéra.

Kopogtattak. Erőteljes hangon kiáltotta badot”. Az előbbi gondolatsor visszaadta biztonságát és rugalmasságát.

Ismerős család jött Zala megyéből. A családfő hírhedt kártyás volt. Akadozva mondta el, hogy a birtoka elúszott és hivatal kellene neki Pesten.

— A magad jószágára sem tudtál vigyázni, hogy tudnál akkor az országéra! — bosszankodott Deák.

Azután a kisírt szemű asszonyra tévedt a tekintete, aki mellett két megriadt kisfiú szorongott. Eszébe jutott hirtelen, hogy Wesselényi özvegye írt neki nemrég, nem tudna-e Pesten embert, aki ért a lovakhoz. A régi ispán kiöregedett.

Íróasztala felső rekeszéből papírt szedett elő. Gyors kézzel néhány sort írt a komaasszonynak. Lepecsételte gondosan.

— Jelentkezz ezzel Zsibón, báró Wesselényi gazdaságában!

A vendég tétovázva nyúlt a levél után. Ellenvetéseket szereteti volna tenni, megmondani, hogy ő Pesten akarna maradni.

Deák tekintete elnémította.

— Sok dolga lesz Zsibón az uradnak húgom! — mondta a reszkető asszonynak az ajtónál. — Elfelejtí majd, hogy mi van rápingálva a makkfilkóra. Nem Pestre való ember ökelme.

Alig ment vissza az újságokhoz, bejött a szolgál. Halkan jelentette, hogy itt vannak a szegények, beengedheti-e őket.

Deáknak megrebbent a szeme. Azt akarta mondani, hogy most ne zavarják, nem tud adni. De valami a torkába fojtotta a tiltakozást.

— Hátha van köztük, aki éhes? Ha elutasítom, lopni kényszerül? Vagy kint didergett egész éjszaka a Liget valamelyik bokrában. Ha dolgozni akarna, akkor sem tud éhesen, átfázva!

Öt darab egy forintos bankót szedett elő a tárcájából. Letette sorban az ajtó melletti fiókos szekrényre. Ennyit tudott alamizsnára szálni naponta a jövedelméből.

Öt koldus jött be. Négyet közülök már ismert Deák. Az ötödik negyvenesztendő forma paraszt volt. Ügyefogyottan forgatta kezében piszkos, zsíros kucsmáját. Bocskoros lábán vastag kéreggé száradt a sár. Deák kérdésére elmakogta, hogy Csíkszeredáról jött Pestre gyalog. Valami szolgálatot keresni. Otthon favágó volt, de nem adnak neki munkát, mert harag-

szik rá az ispán úr. A felesége lent ül a szálloda előtt a két gyerekkel.

Deák elküldve a többi koldust, alaposan kikérdezte mihez ért, miért kergette el az ispán. Aztán azt mondta neki, hogy vegyen ennivalót a családnak és dél felé jöjjön vissza. Talán tud neki helyet szerezni valamelyik uraságnál.

Komor arccal kísérte ki egészen a folyosóra, ahová még a miniszterelnököt sem szokta. Benseje fel volt kavarva. Elképzelte szegény favágó rettentő odysseáját Erdély rengetegein keresztül, két gyerekkel és az asszonnyal. Sehol sem tudtak hosszabb időre megtelepedni, mert mindenütt gyanús volt az uraságok szemében az a paraszt, aki elhagyja a gazdáját.

— A kutya dolga, hogy ugasson, a paraszté, hogy túrjön! — ez a közmondás járta még mindig a földesurak között. Amelyik szolga elhagyja a gazdáját, vagy dologkerülő, vagy szájas, vagy enyveskező. Bezárulnak előtte a kastélyok és ispánlakok ajtói, mint a belpoklos előtt.

A lelkiismeret szava nem hagyta megnyugodni. Mi lett volna ezekkel a szerencsétlenekkel, ha ma reggel elutasítja a koldusokat, mint először szándékában volt? Talán rendőrkézre jutnak, talán összerogy valamelyik gyerek az éhségtől és a fáradságtól és holnap már elhantolják a temető árkába, ahogy a csavargókat szokás. így Bezerédj István, vagy Beöthy Ödön biztosan ad nekik munkát a birtokán. Az ember sohasem tudhatja, hogy miféle a kéregető. Inkább adjon tíz méltatlannak, mint elutasítson egyet, aki igazán rá van utalva a segítségre! — fejezte be a gondolatot.

Tudta, hogy nem véletlenül jelentkezik minden

reggel pontosan öt koldus, az alamizsnának készített öt forintért. Barátai összebeszéltek a fogadóssal, hogy ötnél több szegényt ne engedjenek föl hozzá. A rendőrség is parancsot kapott, kergesse el útjából a koldusokat.

Hiába próbált tiltakozni, az intézkedést nem másították meg. Szelíd erőszakkal gyámkodtak fölötte, nehogy elosztogassa minden pénzét. Az öreg Szent-Iványi, a képviselőház elnöke és Visontai Kovách Laci, a háznagy beszéltek össze, hogy rendezik a koldusügyet.

— Kitűnően sikerült nekik! — mondta magában Deák kicsit gúnyos éllel. Tegnapelőtti látogatója jutott eszébe, az osztrák katonatiszt, aki rossz társaságba keveredett és egy éjszaka kétezer forintot elmulatott az ezrede pénzéből. Végző kétségbeesésében Deákhhoz fordult kölcsönért, mielőtt föbe lőtte volna magát. Családos ember volt az is. Deáknak nem volt több pénze, mint százötven forint, amely a lakás és ételmezés kifizetése után megmaradt az életjáradékából. Barátaitól szedte össze kölcsönképpen a kétezer forintot és elvállalta, hogy hónaponként száz forintjával törleszti a jövedelméből.

— Mit csinálhattam volna a szerencsétlennel? Nem mondhatom neki, hogy lőjje magát föbe! Legfeljebb kevesebbet fogok szivarozni és nem járok kocsin, csak omnibuszon.

A katonatisztól még írást sem kért a tartozásról. — Majd megfizeti, ha pénze lesz! Ez nem kölcsön, hanem emberség! — mondta egyszerűen.

Ilyen kölcsönökre s rokonok támogatására ment el a tizenkétezer forint, amely a birtoka árából meg-

maradt, mivel Klára nénye, mint említettük nem engedte, hogy kifizesse a tartozását. Így aprózódott el a sőjtöri birtok ára is, amelyet végrendeletében öccsének hagyott Oszterhuberné.

Reggeli után Deák rágyújtott az első szivarra, a nikotin lecsillapította kissé az idegeit. Régebben az ágyban is szivarozott, de amióta egyszer kigyulladt hálószobájában a kályna, félt a tűztől.

Gondolatai tisztulni kezdtek. Számbavette a teendőket, amelyek a mai napon várnak reá. A Háznak lanyha napja lesz. Mindössze két interpelláció van bejegyezve.

Elhatározta, hogy nem fog semmihez hozzászólni, ha csak valami rendkívüli dolog nem adódik. Újságírókat sem fogad ma. Ebéd után pihen, aztán leveleket fog írni. Talán a Ligetbe se megy ki, annyi válaszra váró levél van az asztalán”.

Egyik szivart a másik után gyújtotta. Gondolatai annyira elfoglalták, hogy nem ütögette le a hamut. Végigégett szájában a szivar és ruhája tele lett dohánypernyével. Gépies szórakozottsággal levergette a mellénye elejét és a kabátját.

Időnkint figyelt az ajtóra. Tudta, hogy hamarosan itt lesznek a vendégek.

Nemsokára csakugyan bekopogtatott három képviselő a Deák-pártból. Az „öreg úr” áttelepedett a díványra. Arcán nyoma sem volt többé az előbbi tőprengő komorságnak. Kedélyes házigazda kívánt lenni, anélkül, hogy sokat beszélne. A vendégek elé tartotta a szivaros dobozt, kezük ügyébe igazított egy-egy bádog hamutartót és hagyta, hogy folyjék a társalgás. Néha vetett csak közbe egy-egy tréfás mondatot, vagy

az eszmecsere homályos pontját megvilágító észrevételt.

Az egyik képviselő újonc volt még. Először tisztelgett Deáknál, mint pártvezérnél. Grófi cím örököse és többezer holdas birtok ura volt. Szeme először csodálkozva, majd lekicsinyléssel járt körül a kopottas drappszínű ripsszel bevont bútorokon, a csupasz falakon, amelyeken itt-ott függött egy-egy kép. Meglátta a nyitott ajtó mögött levő gyalupadot is.

— Olyan, mint egy kurtanemes parádés szobája. Nem hittem volna, hogy Deák így lakják! — gondolta és pillantásában megcsökkent a borzongó tisztelet, amely belépésekor uralkodott a bensejében. Szája körül megjelent a gunyoros, lekicsinylő mosoly.

— Hogyan? Ez a vidéki táblabíró külsejű, ósdi öltözetű öreg lenne Deák Ferenc, a szellemóriás, a korlátlan hatalmú vezér, az egész Európában megcsodált politikai lángész? Ezt a vaskos, adomákat mesélő, teleszájjal nevető, egy csöppet sem választékos és udvarképes modorú bácsit kísérné ki egészen a lépcső aljáig a király, olyan tiszteletadással, amely csak egyenrangú uralkodóknak jár?

Az ifjú gróf fönséges tartású, kitűnő megjelenésű, pazar pompával övezett férfiút várt, akinek alakja, öltözte, modora is kifejezi a benseje rendkívüliségét.

Nem értette, hogy a többiek mit találnak rajta, miért lesik úgy a szavát, mint valami kinyilatkoztatást. Miért pirult bele az örömbé az egyik képviselő, akinek találó politikai észrevételére Deák azt mondta:

— Úgy van öcsém!

Újabb vendégek jöttek. Képviselők, felsőházi ta-

gok vegyesen. Lónyay Menyhért, a pénzügyminiszter is benézett egy rövid, üdvözlő szóra.

Az ifjú gróf folyton növekvő csodálkozással látta, hogy Deák a szobába tessékelte és leültette a képviselők közé s szivarral kínálta meg a falusi asztalosmestert is, aki Pestre jöve hazafias kötelességének tartotta tisztelegni a nagy férfiúnál.

Egyre többen gyülekeztek. A nappali már-már egy kávéházi különteremhez hasonlított. A füstöt vágni lehetett, a sokféle emberi hang zajos egyveleggé kavarodott.

Deáknak mintha minden testi, lelki baja, nyugtalansága elmúlt volna, Mindig nagyobb érdeklődéssel vett részt a társalgásban.

Egyszerre egy hirtelen pillanat alatt némaság fektült a szobára. Deáknak nem tetszett valami közbevetett megjegyzés. Mindenkinek elakadt a lélegzete egy másodpercre. A kerek, nyájas arc megnyúlt, a bozontos szemöldök összevonódott. Az előbb simára fésült haj, mintha oroszán bozontos sörényévé változott volna.

Mint a szikrázó acélpenge fűrődött a haragvó ember pillantása kegyetlen élességgel a vendégek arcába. Mindenki hátgerincén átfutott egy kis remegés. Aki a megjegyzést kimondta, legjobban szeretett volna eltűnni, megsemmisülni.

Deák haragja csak néhány pillanatig tartott. Aztán érvek következtek, kristálytisztá logikával felsorakoztatva. Az „öreg úr” kivédhetetlenül megcáfolta az előbb elhangzott állásfoglalást.

A vendégek szedelődzködtek. Legtöbbjük képviselő volt és a Ház ülése negyedóra múlva megkezdő-

dött. Tudták, hogy Deák pontosan ott akar lenni és részükről is elítéli a kötelességmulasztást.

A búcsúzás csöndes volt. Valami megmagyarázhatatlan, távortartó övezet képződött a társaság és az előbbi kedélyes házigazda között. Az a válaszfal, amely a zsenik és átlagemberek között öröktől fogva van.

Úgy érezték mindnyájan, hogy nem értik, nem ismerik ezt a kopottruhás öreget, aki meghúzódik szegényes lakásában, holott hercegi cím birtokosa lehetne s milliók ura. A király nem sokalna semmi kitüntetést vagy adományt a részére. Minden vállalkozás boldogan fogadná érdekeltjei sorába.

Ehelyett krajcáros szivart szív, lóvonaton rázatja magát és lemond minden kényelemről, amelyre nem telik a jövedelméből.

Idegenszerű, csodálatos, különleges lénynek érezlek mindnyájan, azok is, akik nem tudták a furcsa szorongást szavakba foglalni.

Az új képviselőcske, a fiatal gróf sem találta már hazug, hízelgő póznak azt a mozdulatot, amellyel a fiatalabb látogatók lehajoltak az öreg kézre, hogy megcsókolják, mintha édesapjuktól búcsúznának.

A látogatók elvonulása után a szolgálta nagy fatálcán behozta a napi postát.

Deák legszívesebben lefeküdt volna a bőrpamlagra, kissé pihenni. Fáradt volt. Keze, lába elnehezedett, alig tudta mozgatni az ujjait, örömet ott hagyta volna érintetlenül az asztalon a sok levelet.

Ismerte a tartalmukat előre. Tanácskérés, üzleti ajánlat, protekcióért könyörgés, koldulás. Néha egy-egy névtelen levél a fanatikus forradalmárok becsmérő szitkaival tömve, akik azzal vádolják, hogy el-

adta a hazát. Máskor pedig éppen az ellenkezője, tömjénezés, üres zagyva fecsegés, hódolat a nagy ember előtt.

Deák ügyetlenül, merev ujjakkal bontogatta sorjában a borítékokat és megtörte a pecséteket. Egy nyitrai asszony közbenjárását kérte, hogy nyomorék fiát felvegyék valamelyik pesti kórházba. Valaki, aki most szabadult a börtönből segítségért, állásért könnyörgött. Néhány levél anyagi támogatásért esdekelt.

Egyik levelet a másik után futotta át. Külön rakta azokat, amelyekre válaszolni fog, a többit pedig összetépve a papírkosárba dobta. Némelyiket tétozva forgatta a kezében.

Megint elfogta a nyugtalanság, ismét háborgott a lelkiismerete. Újra megkérdezte önmagától: — Mit tehetek én?

Ha minden fillérjét odaadná, akkor sem tudna százezer részén sem segíteni azoknak, akik hozzáfordulnak. S ha azokat, akik tőle kérnek, mind munkához juttatná, pénzzel ajándékozna meg, hány százezer nyomorult, nincstelen maradna még mindig az országban? Hány millió a kerek világon?

Bénító tehetetlenséget érzett, az egyéni törekvés jóformán teljes hiábavalóságát. Mit tehet egyetlen ember, ha a legjobbat akarja is, szemben az egész világgal, ahol csaknem mindenki rosszat akar a másíknak? A nemzetek nemzetek ellen törnek. A város a falut kívánja megfojtani. Eszébe jutott Kator Treszka, a kehidai jobbágyasszony, aki éjszaka letépte a szomszédja kertjében a legszebb virágot, mert tudta, hogy amazok örülnek neki, Hogyan álljon szemben valaki ilyen

gyűlöletlavinával? Mivel hozakodjék elő azoknak, akik gyermekkoruk óta éheznek és szolgaságban nyögnek? Az öreg ember öklét halántékára szorítva keresett feleletet az emberiség megfoghatatlannak és megoldhatatlannak tetsző problémáira.

A rejtély nem akart megoldódni.

— Nem, magában a szeretet nem elegendő, hogy megjavítsa az emberek viszonyát. Az emberek, ha rájuk van bízva hogyan viselkedjenek, mindig marni fogják egymást.

Szerette volna megtalálni azt a rugót, amelynek elpattanása miatt ennyire nyikorog az emberi társadalom szerkezete.

De csak a töprengés és elmélkedés lehetősége adatott meg neki. Nem tudta a fantázia villámaival áthasítani lelke sötétségét. Nem tudta átálmodni magát a jövőbe.

Ijesztő és kegyetlen volt előtte a lét és az egyéni élet jóformán céltalannak látszó, mint a folyó víz, vagy hervadó lomb.

Szorosan zárt, keserű szájjal lépdelt lefelé a lépcsőn, hogy a parlamentbe menjen.

A képviselőházi ülés alatt félig csukott szemmel ült a helyén, mintha szunyókálna.

— Az emberek vad szenvedelme hatalmasabb, mint a testvéri jóság érzése, — folytatódott lüktető fájdalmat okozva halántékában az előbbi gondoltsor:

— De mégis van emberi haladás, van fejlődés! — döntötte el az önmagával való vitát.

— Én már nem érem meg a változást. Talán, ha unokám volna, még az sem. De el fog jönni az idő,

amikor az emberi értelem annyira halad, hogy véget vet a gyűlöletnek és a nyomorúságnak!

Mint egy hűvös kéz, simította végig homlokát az ismeretlen sejtés.

Dél volt. Befejeződött az ülés. Zajos társasággal körülvéve elindult a szálloda felé, amelynek éttermében ebédelni szokott.

Kevés levest evett, utána nagy adag pecsenyefélét. Tésztát nem evett már évek óta, kenyeret is alig. Huszonnégy évig az ebéd volt egyetlen étkezése napjában. Újabban szokott csak hozzá a reggelizéshez. Bort nem ivott. Még ásványvizet sem.

Ma kedves ételét tálalta a pincér. Paradicsomos csirkét. Jól megrakta a tányérját, de valahogy nem ízlett az étel úgy mint máskor. Erőszakolta az evést és a figyelmet, hogy vidáman felelgessen a kérdésekre, melyekkel minduntalan hozzáfordult valaki a társaságból.

Szokása ellenére rögtön felkelt az asztaltól. Máskor a féldélutánt is átbeszélgette barátaival. Ma csak egyetlen kívánsága volt: egyedül lenni. A feszítő érzés egyre erősödött a mellkasában. Nem bírta tovább lábon.

Szobájába érve, fuldokolva dült végig a díványon. Kényszerítette magát, hogy ne gondoljon semmire és elszunnyadjon egy kicsit. A szolgának megparancsolta, hogy látogatót ne engedjen be ma délután.

Egy rövid félórásckára sikerült elszunnyadnia. Mikor felébredt, nyomát sem találta az egész napi levertségnek. Idegei megnyugodtak, teste rugalmasabb lett. Minden ébredés vissza ad valamit a születés megújult energiáiból.

Nem fog ma leveleket sem írni! Csak ki, ki a Ligetbe, levegőt szívni, a föld szagát érezni, amely mindig újra keringésbe tudja hozni lanyhuló vérét.

Fejére tette gyűrt-mart szélű, fekete kalapját, karjára csapta a Deák-szűrt, azt a ruhadarabot, amelyet ő tervezett saját részére. Térdigérő ujjatlan köpenyegféle volt ez.

Azt a szokást is ő honosította meg, hogy az ember leveti és karján viszi a kabátot, ha rámelegszik. Addig senkinek sem jutott eszébe ez a megoldás. Pongyolaságnak, modortalanságnak tartották volna, ha nem Deák kezdi meg a divatját.

Az Angol Királynő szállodát környező utcák egyikében türelmetlenül prüszkölt egy négyesfogat. Gazdája a gazdag mágnás és ismert nevű politikus, a lovaihoz hasonló nyugtalansággal álldogált a szálloda előtt. Deákkal lett volna egy kis megbeszélni valója, lehetőleg tanuk nélkül.

Azonban a portás a kapott parancshoz híven, senkit sem bocsátott az „öreg úrhoz.”

— Tessék várakozni méltóságos uram! — biztatta az ingerült honatyát a borraivaló zsebbesüllyesztése után, — hátha kirándul a ligetbe a tekintetes úr.

Ugyanezt mondta a portás a három másik látogatónak is.

Mikor Deák leért a földszintre zajos üdvözléssel fogadták a várakozók. A négyesfogat gazdája a karjába kapaszkodott és hívta, hogy foglaljon helyet a kocsijában. Legnagyobb boldogsága lenne, ha elvihetne a Városligetbe.

— Én csak a magam kocsiján megyek, öcsém! — háritotta el a meghívást Deák.

Mit tehetett a fogat gazdája? Nem vonta ki a karját Deákéból, hanem megindult gyalogosan mellette. Mögöttük baktatott a másik három politikus, akik szintén beszélni akartak az öreggel. Így bandukolt a társaság a pesti Széna-térre, (ma Deák-tér), ahonnan az omnibuszok indultak.

Ott várakozott az otrombán ácsolt, nehéz kocsi, lógósfejű, öreg gebékkal. A kocsis éppen egy sváb tejesasszonyt taszigált fölfelé, aki nagy batyujával és kezében az irdatlan kannákkal, nem tudott segítség nélkül felmászni.

Deák kifizette a viteldíjat, aztán felkapaszkodott a hátsó ülések egyikére, ahol dohányozni is szabad volt.

A méltóságos báró még nem fejezte be a mondani-valóját. Leszurkolta ő is a hatost és némi orrfintorgatással feltelepedett a Deák melletti ülésre. Hasonlóképpen cselekedett a kíséret többi tagja is.

Két ülés a kocsis mellett és három a kocsi derekában még üres volt. Az omnibusz pedig nem indult addig, míg minden helyet el nem foglaltak az utasok.

Deák kényelmesen hátradült az ülésen, szájában az elmaradhatatlan szivarral. Szeme sarkában egy kis gúny leselkedett, amint végignézett társasága fancsali képén. A méltóságos úr mellé egy henteslegény került, aki gyékényszatyorban nem éppen jóillatú valamit cipelt.

— Rettenetesen bogaras az öreg — súgta a kocsi derekában ülő képviselő a másinak.

Az omnibusz megindult. Mögötte üresen baktatott a díszes négyesfogat.

A liget bejáratánál elköszöni a kíséret. Ismerték Deák szokását, hogy egyedül szeret sétálni.

Az öreg úr lassan lépdelt a fák között kanyargá úton. N[éha megállt, megnézve hogyan pattannak ki a fák rügyei a meleg tavaszi napban. Aztán a hangyákat leste, amint közös erővel cipeltek a boly felé egy hernyótetemet. Percekig állt mozdulatlan elragadtaással és figyelte az óriási tervet ezekben a csöppnyi mozgó pontocskákban. Örömteljes csodálkozás feszítette meg a bensejét.

A természet a legcsodálatosabb valami. Mindig új, eleven és bölcs a maga nagyszerű rendjében. Bölcsőbb, mint minden töprengő emberi kérdezősködés.

Megindult és ment, ment, ment gondolkodás nélkül, amíg a fáradtság könnyű sajgását nem érezte a talpában.

Tekintete tiszta volt, lelke nyugodt és megelégedett, mint gyermekkorra óta mindig, ha erdőben, vagy szántóföldeken járhatott.

Fölkereste szokott helyét a köröndön, ahol már vártak rá a fiatal asszonyok, lányok és kisgyerekek.

Nem szokott itt sokat beszélni, csak nézte a gyerekek fürge játékát.

Néhány suhanc kavicsot kacsáztatott a nyálkás moszattal benőtt tavon. Deáknak eszébe jutott az az idő, amikor ők is ezzel szórakoztak Balaton-Füreden Wesselényivel és Klauzállal. Ellenállhatatlan, gyerekes vágy kelt benne, hogy újra megpróbálja. Nem könnyű dolog ez a játék. Jól ki kell választani a megfelelő lapos követ és erős lendülettel rézsútosan elhajítani,

hogy a kő kétszer-háromszor kibukkanjon a víz színén.

Teste kinyúlt, magasabbnak, erőteljesebbnek, fiatalabbnak látszott. Száján elégedett nevetés kelt minden sikerült dobás után.

Megtisztult aggyal, felfrissült testtel ballagott az omnibusz felé, amikor beesteledett.

Nem ment föl a szobájába, hanem egyenesen benyitott az étterembe. Vacsorázni sohasem szokott, csupán a társaság kedvéért ült be esténként a vendégek közé.

Az étteremben cigányzene játszott. Szemét becsukta és nagyokat fújtatva figyelte a hangokat. A dallamból áradó fájdalmas panasz ellágyította, majd ismét súlyos gondolatokat ébresztett benne.

Egy órai időzés után elköszönt az asztaltársaitól.

Odafönt kis darabig mélázott még szivarral a szájában, a hálószoba karosszékében. Ismét átélt egy napot. ..

Olvasni nem volt kedve. Lassan kibújt ruháiból. Holmiját egy székre készítette az ajtó mellé, hogy a szolgálja kivihesse kefélni, tisztogatni.

Testét kinyújtóztatta az ágyban és igyekezett kapcsolni az agyát.

A lehunytt szemek előtt táncoló színes körökből fehér pontocska vált ki. Egyre nagyobbodott és közelebb jött. Lassakint felöltötte egy fehér sírkereszt alakját. A felírás is kibetűzhető volt rajta.

— Oszterhuber Józsefné szül. Deák Klára.

Valami végig borzongatta az alvásra készülődő testét. Aztán, mint a csordultig megtelt kútból kibugy-

gyant két könnycsepp. Végiggördült a barázdás arcon és belefolyt a torzonborz bajuszba.

Deák Ferenc, az ország legnagyobb politikusa, legbölcsebbnek tartott embere, dideregve a magányosságtól és gyötrődve a torkát szorító félelemtől, még sokáig ébren virrasztott, mint a gyermek, akit édesanyja egyedül hagyott a sötét szobában.

*Hiszen a gúny gyakran csak
könnyek árja, a szívbe fojtva s ott
méregre válva*

Gyulai Pál

XVII.

Deák humora.

Korának és az általános emberi dolgoknak nemcsak irányítója, hanem élesszemű kritikusa is volt Deák. Adomáiban laza, játékos kézzel nem egyszer halálosan találó dőfést adott a korszellemnek.

Mélyrehatóan ismerte az országot és az emberiséget. S valljuk meg, hogy úgy az ország állapota, mint az emberiség, korántsem volt ízlése szerint való.

Mivel a fanatizmus, a hatalommal gyakran együjtjáros vakság hiányzott belőle, nem hitte, hogy egy-két erőszakos, diktátori lökással megváltoztatható a világ.

Rezignált tekintettel, megvető mosollyal nézett le az ostoba hajszára s haladt tovább azon a magányos úton, amelyet lelkismerete kijelölt számára.

Látta, a gazdagok és hatalomra törekvők telhetetlenségét és egymással vetélkedő gögjét, a nép nyomorát és tudatlanságát.

Érezte, hogy egymaga nem sokat tehet az emberi rosszlelkűség, rövidlátás és ostobaság ellen. Beletörődött a, megváltoztathatatlanba. Nem lázadozott, csak

játékosan elbabrált a felvetődő ötletekkel és bölcséleti formákkal.

Adomáiban tudás és igazság, pillanatnyi vidám ötlet és mély filozófiai látás keveredett. Tréfálkozott az üzletemberen, aki túlértékeli a pénzt, a költőn, aki azért rágja a tollat, hogy pénzhez jusson és híres legyen. A tudóson, aki nem veszi észre könyvei mögött, hogy szobáját ellépte a por, dohos a levegő és patkányok rágcsálnak a sarokban.

Az emberiség egész szűklátókörű esztelenségét föl-vonultatják Deák szellemi sziporkái. Minden érteimi ereje, tudása, tiszta látása benne van ezekben az úgynevezett adomákban, mint a spektrum sWnei a néhány másodpercig szikrázó rakétában.

Az abszolút uralom alatt egy osztrák politikus látogatta meg Deákot.

Igyekezett előtte bebizonyítani a Bach- és Schmer-Kng-korszak előnyeit s hangoztatta, hogy Ausztria tartós alapokon áll.

Deák nem kezdett hosszú jogi vitákba és közgazdasági cáfolatokba. Csak ennyit válaszolt:

— Áll, mint a sógorom magyaradi akla! Amíg erős szél nem fúj!

Röviden elmondta, hogy a sógora juhaklot építeti, falábakra. Mikor az épület elkészült megkérdezte az öreg bérest.

— Úgy-e Miska, megáll ez az akol?

— Meg, meg tekintetes uram, ha erős szél nem fúj!

A következő tavasszal a szélvihar tényleg pozdorjává törte az egészet.

Deák mondása politikai telitalálat volt. Nemso-kára megjött az „erős szél”, Ausztria gazdasági lerom-lása, külpolitikai elszigetelődése, majd a lombardiai és königgrätzi vereség. A császár kénytelen volt vissza-állítani az alkotmányt.

Az „öreg úr” ezzel a néhány odavetett mondattal mélyebbre hatolt, többet megmutatott, mint egy órányi szabatos fejtegetéssel.

Megmutatta, hogy az udvart csak egyetlen tényező kényszerítheti engedékenységre, a külső körülmények s velük a gazdasági helyzet megváltozása.

Másik híressé vált politikai adomája is a Bach-korszakból való. A mindenható államminisztert a kö-rülmények kényszere rávitte arra a gondolatra, hogy tenni kellene valamit Magyarország kibékítése érde-kében. Deák természetesen a 48-as törvények elfoga-dását és az alkotmány visszaállítását ajánlotta.

— Mit csináljunk? — felelt az államminiszter.
— Mindent csak nem kezdhetünk előlről?

— Pedig, ha az ember begombolja a mellényét és észreveszi, hogy egy lyukat kihagyott, nincs más mód, mint kigombolni és az egészet előlről kezdeni — válaszolt bölcs egykedvűséggel Deák.

Bach megharagudott. Hatalmának tudatában végignézte a szivarozó öreget és odavágta keményen:

— Akkor majd le fogjuk metszeni a gombokat!

— Ügy a mellény sohasem lesz begombolva! — vágott vissza rendíthetetlen nyugalommal Deák, aki jól tudta, hogy Ausztriának nagy szüksége van a Ma-gyarországgal való kibékülésre.

Deák emberismeretét és pszichológiai éleslátását

szemlélteti ez a kisebb igényű és horderejű történetke is.

Az öreg úr megszólított a képviselőház folyosóján egy követet, akinek népes családjában több felnőtt lány volt.

— Nem hozod fel a családot a télre, hogy a lányok mulassanak, táncoljanak?

— Nem hozom én. A jó bornak nem kell cégér, elkel az úgyis! — válaszolt a megszólított, aki feleség és család nélkül akarta élvezni Pest kellemességeit.

— El ám, ha megkóstolják! — felelt Deák. A kényelmeskedő és önző apával ellentétben jól tudta, hogy érdekesebb fiatalember nem megy feleséget keresni valamelyik Isten háta mögötti faluba. Helyben is kínálnak neki lányt tucattal. A világtól elzárt lányok vagy otthon ragadnak, vagy rossz férjet kapnak, mert nincs alkalmuk összehasonlítani, válogatni.

Más alkalommal valaki azt a kérdést szögezte Deák mellé, hogy mi a véleménye a házasságról?

— A becsületes ember megházasodik, az okos ember nem! — felelt Deák.

Nagyon sok rossz házasságot láthatott életében, amelyben kényszerű kolonc, vagy egyenesen súlyos teher volt egyik fél a másik számára. Csak olyan korlátokat bírt el, amelyeket önmaga állított fel. Nem tudott volna életmódján, erkölcsi magatartásán a feleség és a gyermekek kedvéért változtatni. Nem szerette a ! bizonytalan eshetőségeket, különösen, ha olyan nagy tétet kellett cserében kockára tenni, mint a saját szabadsága és nyugalma.

Némi lelkipurdalása mégis lehetett amiatt, hogy nem vállalta a családi élet terheit és gondjait. Ezért

nevezte becsületes embernek azt, aki megházasodik, viszont okosnak, aki elkerüli a hetedik szentséget.

Deák becsülte a tudományt. Eötvös népoktatási törvényének megalkotásában neki is volt része. A műveltség általános elterjedésétől remélte saját ideálját, a békességes élet meghonosodását a földön.

„Tanulnunk kell s művelniünk a tudománynak minden ágát s tanítanunk a népnek minden osztályát. Mert korunkban csak annak a nemzetnek van bizton jövője, amely komolyan törekszik az általános műveltség színvonalára emelkedni s azon előrehaladni” — írta Kemény Zsigmondnak.

De sokkal realisabb világszemléletű ember volt, semhogy értékelni tudta volna az elvont, metafizikai eszme-futtatásokat, amelyeknek a gyakorlati életben való felhasználása lehetetlen. Nem szerette a szobatudósok levegőben lógó elméleteit és feltevéseit.

Mint az Akadémia tagja rendszeresen eljárta a felolvasó ülésekre. Egyízben a bölcsészeti osztály egyik tagja tartott előadást.

— A bölcsészet a végokok fürkészetének tudománya, rendszeres és szerves egészé rögzítve, — kezdte meg a szót a felolvasó.

Deák hallgatta pár percig a bonyolult, különleges tolvajnyelven előadott meghatározásokat, aztán föl-kelt és kiment a folyosóra. Odakint valaki érdeklődött» hogy miért hagyta ott a felolvasási? Nem barátja talán a filozófiának?

— A filozófiát hasonlónak tartom a zsírhoz — felelte Deák. — Kellemes és jó a különböző ételek táplálóvá és ízletessé tételére. De kinek jutna eszébe pusztá zsírt kanállal enni?

Emögött a tréfa mögött is kegyetlen komolyság van. Rávilágít arra, hogy a tudósok mesterségük hideg, magányos épületébe zárkózva, gyakran belebonyolódnak elméleteik összekuszált hálójába és megfélekednek a valóságról. Megfélekednek az Emberről, akinek számára és érdekében dolgozniok kellene.

Deák adomái is elősegítették az öreg úr nagy népszerűségét. Az újságokat, amelyekben róla szóló eset vagy tőle származó tréfa volt, elkapkodták. Az újságírónak, aki Deákról szóló históriát írt meg, jó honoráriumot utaltak ki a laptulajdonosok.

Ennek a nagy kapósságnak természetesen visszaélés lett a vége. Az újságok minden jóízű, vagy találó megállapítást az ő szájába adtak.

Nagy neve és politikai szereplése révén az ő ajkáról robbanó erővel hatottak a közepes szellemességek és a laposabb, érdektelenebb históriák is.

Nemsokára százával keringtek az országban a tréfák, vaskos, sokszor trágár adomák, amelyeknek szerzőségét mind Deák Ferencnek tulajdonították.

Deák nevetve jegyezte meg erről a dologról:

— Annyi közöm van a sok históriához, mint a rólam elnevezett keserűvízhez. Se nem használom orvosságul, se nem a tulajdonom.

Egyébként nem igen cáfolta meg hírlapilag a róla költött történeteket. Hagyta élni az újságírókat is. Egyetlen egyszer mondott ellent a hírlapok dús fantáziájú íróinak, akkor is csak szűk baráti körben.

Egyik újság azt a hírt eresztette róla világgá, hogy rendes szokása szerint, az Állatkertben járva ismét játszogatót a kölyök medvével, Kristóffal. Esernyője végére szúrva zsemlyét nyújtott be a mackónak.

A medve azonban nemcsak a zsemlyét vette el, hanem behúzta és darabokra szaggatta az esernyőt is.

— Ejnye, a medvék is tudnak hálátlanok lenni! — így adta az újság Deák szájába a befejező poént.

Az öreg úr, amikor elolvasta a róla szóló legfrissebb „újdonságot”, azt mondta barátainak.

— A dolog egy szóig igaz. Csak egy kis különbség van benne. Nem velem történt az eset, hanem egy öreg asszonnyal. Aztán az állat sem a medve volt, hanem egy majom. Nem is az esernyőt kapta el, hanem az asszony kalapját. Az asszony sajnálta ugyan a kalapot, de hogy mondott volna valamit, azt nem hallottam. Egyéb részleteiben az egész történet igaz, — fejezte be Deák nevetve a helyreigazítást.

Deák adomáiban a tréfa csörgősipkája alul a kritikus éles, megvesztegethetetlen pillantása csillant elő. A bírálat tisztázó, megvilágosító ereje áradt az ötletekből. Mindenki számára érthető bizonyítgatása annak, hogy az emberi élet esztelenségeinek megreformálása múlhatatlanul szükséges.

Deák szerint valamint megérteni, nem annyi volt, mint megbocsájtani, hanem megérteni és javítani próbálni a hibát.

A Deák-adomák visszáságokat, ferdeségeket ostromoznak, de sohasem terméketlen, rosszakaratú gúnynyal. Minden azért történik, hogy a javítást követelje és a haladás útját megmutassa.

Deák humorában sem rombolásról álmodott, hanem építésről és felvirágzásról.

*Keresem az igaz embert!
Diogenes.*

XVIII. *A betegség.*

Deák munkája befejeződött. Alkotásai halhatatlanokká nőttek. A kortársak szemében nem volt dicsérő szó, amelyet meg nem érdemelt volna. Alázattal és tisztelettel hajolt meg előtte mindenki. Neve, működésének és egyéniségének híre bejárta egész Európát. A Times megíratta az életrajzát. A német és francia lapok hosszú cikksorozatokat közöltek róla. Láthatta megvalósulni álmait, beteljesedni a célt, amelyért küzdött.

Pest roskatag viskóit egymás után döntögették le a csákányok, hogy emeletes palota épüljön helyükbe. Az égre egyre több gyárkémény karcsú felkiáltójele rajzolódott. A főváros, amelynek haldoklását mély fájdalommal nézte jurátus korában, új életre kelt. Fényes fogatok robogtak a kikövezett utcákon. Gombamódra szaporodtak az új gyárak iparcikkeit kínáló fényes üzletek. Rikkancsok futkostak hatalmas ujságkötegekkel a karjukon. Iskolák épültek az ország minden táján. A Dunán egymás után szelték a vizet az

áruval és utasokkal megrakott gőzhajók. Mozdonyok zakatolását hozta a szél a pályaudvarokról.

A Balkán félszigeten kitörő zavarokat kivéve, a külpolitikai horizont is nyugodt volt. A tótok, szerbek, románok mozgolódásával volt ugyan baja a magyar kormánynak, de egyelőre rajta tudta tartani a fedőt a forró fazékon. A tudomány előmozdítása országos ügy lett. Egymás után keletkeztek az ösztöndíjak a tehetséges magyar egyetemi ifjúság számára.

Lendület, újjáéledés, gyarapodás látszott minden téren. Újjáéledt az ország, mint a beteg, akinek testébe friss vért ömlesztettek.

Deák eleinte elégedetten szemlélte a felvirágzást, amelynek részére ő is segített művelni a talajt.

De néha megsárgult és összeesett az öreg bölcs arca. Szájáról többször eltűnt a türelmes és megbékélt mosolygás. Sokszor heves szavak robbantak ki a száján. — Az öreg úr nagyon ingerült mostanában! — jegyezte meg Lónyay Menyhért Naplója.

Mindenki izgatottan tudakozódott, hogy mi történhetett Deákkal? Valami titokzatos szerencsétlenség érte? Sérelem rágódik rajta? Mi lehet az oka ennek a kedélyhullámnak?

Senki sem tudott biztos választ adni. A miniszterek, képviselők és párttagok tanácstalanul álltak az Angol Királynőben* szoba ajtaja előtt, amely sokszor napokon át makacsul zárva maradt a kopogtatásokra. Belül, lázban égő szemekkel, mint a sebzett oroszian, járkált az öreg úr.

Postája néha napokig felbontatlanul halmozódott a tálcán. Nem akart semmiről tudni, nem kívánt embert látni. Legközelebbi környezete, legjobb barátai

sem tudták teljesen megérteni mi okozhatta ezt a hirtelen változást?

Deáknak élete utolsó előtti éveiben része volt abban, amit fiatal korában sikerült elkerülnie: a belső megrendülésben.

Egész munkája hirtelen értelmét és értékét veszítette a szemében. Magával ragadta egy örvény, amelynek mélysége nagyobb az emberi lélek minden erejénél és nagyságánál.

Tragikuma abban volt, hogy ő, az örök passzív, egyszer életében: cselekedett. Kényszer és felszólítás nélkül elvállalt egy feladatot. Most felelősnek érezte magát tette minden következményéért. Vállalkozott, hogy az egész nemzet sorsát irányítja. Azóta nem tudta az ország életében végbemenő dolgokat saját személyétől és lelkiismeretétől elkülöníteni.

Addig, amíg a mások felszólítására, kényszerből állt ki a porondra, megelégedett a lehetséges megoldásokkal. Mióta saját jószántából cselekedett, mindent egyszerre” szeretett volna elérni. Felépíteni a gazdag, hatalmas Magyarországot, amelynek minden polgára jólétben él. Elveszítette tárgyilagosságát. Megfeledkezett arról, hogy munkatársai nem szentek, nem zsenik, hanem a maguk kis anyagi és családi érdekeinek hálójában vergődő átlagemberek. Mindenkitől a legjobb munkateljesítményt, legnagyobb áldozatosságot és becsületességet követelte volna, hogy az országban minden a legszebb és legjobb úton haladjon.. Minden hiba, minden zökkenő, minden ideális szemszögből megnézve nem megfelelő dolog láttára föllázadt ön-maga ellen az erkölcsi érzéke.

Megremegett, ha kivégzésekről olvasott az újságban. — Annyit sem tudtam elérni, hogy a halálbüntetést eltöröljék! — marta bensejét a gondolat.

Ha kiéhezett, rongyos ember vetődött eléje torkán akadt a lélegzete.

— Semmit sem csináltam! — szögezte le csüggedten a fejét.

Ha csalásról, politikai megvesztegetésről hallott, fékezhetetlenül kikelt magából.

Párthívei egyre érthetlenebbnek találták a viselkedését. Tanácstalanul kérdezték egymástól, hogy mit akar tőlük, miért nincs velük megelégedve az öreg úr?

Deák pedig éjszakákon át, majdnem önkívületileg gyötörte önmagát a gondolattal, hogy hol van elhibázva a rendszer, hol van eltörve a szerkezet, amelynek nyikorgása sértette a fülét.

Mikor a kiegyezést megalkotta, jól tudta, hogy művének vannak hiányai.

„Van-e, aki azt állítaná, hogy politikai állásunk, alkotmányos törvényeink fejlesztése már be van fejezve? Ha fejleszteni akarjuk erőinket, annak tér kell, melyen mozoghassunk és ezt a tért megadták új törvényeink. De ki akarja mondani, hogy politikai állásunk változhatatlan és alkotmányos, anyagi és szellemi téren többé haladni nem kívánunk?” — mondta a kiegyezésről.

Deák nem épületnek, csupán üres teleknek tekintette az Auszriával való kibékülést. Térnek, amelyre a nemzet építhet, amelyen szabad mozgása van.

Mikor pedig nekilendültek az új erők, több dolog

nem tetszett neki, ami keletkezett, azon a helyen,, amelyet ő tett szabaddá a fejlődés céljaira.

A gazdasági élet fellendült. Jólétet, nyugalmat hozott az ország népének, de voltak árnyoldalai is. A régi országgyűlések honatyái önzetlenebbek, gerincesebbek voltak, mert egyetlen helyről jöhetett csak anyagi előny és hivatal a részükre, a gyűlölt bécsi kormánytól.

Most azonban megváltozott a helyzet. Magyar földön keletkeztek a vállalkozások, amelyek vagyont, társadalmi rangot hoztak vezetőik és az érdekkörükbe tartozók számára. Lehetőség volt a meggazdagodásra.

S a politika vezéralakjai nem mindnyájan voltak puritánok és bölcsek. Egyre több politikus kezdte kiépíteni közigazdasági érdekeltségeit. Gyarapodtak, de az a gyarapodás nem mindig szolgálta egyben a nép jólétét is.

Deák, az önzetlen, tisztakezű és igénytelen ember, egyre idegenebbnek érezte magát a *haszon* jegyében zajló politikai események között. Asztmája és ennek következtében fellépő szívgyengeség, egyre ziláltabbá tették idegállapotát. Türelmetlen és haragos lett az emberekkel szemben, akiket annyi türelemmel és megértéssel próbált jóra vezetni régebben.

Mikor saját pártjában is észrevette azt a jelensége^ hogy a képviselők közül többen félretesznek minden erkölcsi és elvi aggályt a pénzszerzés kedvéért, keserű humorral mondta:

— Én csak Deák vagyok, de nem Deák-párti!

Egyszer a képviselőházi ülés után véletlenül egyik miniszter kabátját segítette rá a szolgál. Deák észre-

vette a tévedést és megjegyezte a maga gunyoros modorában.

— Nem az enyém ez a kabát. Nagyon nagy a zsebe!

Eleinte megpróbált gátat vetni az elharapódzott haszonlesésnek és példájával akarta megmutatni az utat, amelyen a politikusnak járnia kell, aki számot tart a saját lelkiismerete tisztaságára és az utókor becsülésére.

Részvett ő is a közgazdasági intézmények alapításában, hiszen az ország érdeke volt, hogy ezek minél nagyobb számban létrejöjjenek. Voltak részvényei az Általános Biztosító Társaságnál, a Földhitelintézetnél, az Állatkertnél és több más meginduló vállalkozásnál. Addig ott volt kis pénzével és tekintélyével, amíg az intézmény meg nem alakult. Haszonban részesedni azonban nem tartotta méltónak olyan államférfihez, aki elfogulatlan és tisztakezü vezetője akar lenni az országnak. Mikor a vállalatok felvirágoztak, kamatot és osztalékot kezdtek fizetni, Deák túladott a részvényeken.

Ha betegsége, vagy távolléte miatt nem tudott résztvenni a parlament ülésein, visszautasította a képviselői díjat.

— Nem dolgoztam meg érte! — mondta. Mintha Platon utópista „Államának” egy kormányzó bölcse elevenedett volna meg a személyében.

Még annyit sem fogadott el az államtól, hogy kedvezményesen utazzék a vasúton. Ezzel is példát akart mutatni az egész familiájukat ingyen kocsikázató politikai hatalmasságoknak.

Egyetlenegyszer tudták nagy ravaszkodással rávenni, hogy külön vonaton utazzék. Népszerűsége sokszor terhére volt. Ha híre futott, hogy Deák a vonaton van, azonnal csődület támadt a vasúti kocsik körül.

Az állomásokon üdvözlő küldöttségek várták a főispánok és polgármesterek vezetésével. A falvak határában sorfaiba állított éljenző sokaság leste érkezését.

Panaszkodott, hogy nem hagyják nyugodtan utazni.

Legközelebbi útja alkalmával valamelyik politikus előre értesítette a Déli Vasút igazgatóságát. Az igazgatóság üzent az öreg úrnak, hogy gyorsított tehervonatot indít véletlenül éppen abban az irányban, amerre Deák készül. Ha akarja személykocsit akasztanak hozzá. A vonat megállás nélkül robog át az állomásokon. Meg lesz kímélve a szónoklatoktól és minden kényelmetlenségtől.

Deák észrevette, hogy a teherkocsik üresek és rájött a csalásra. Többé nem lehetett rávenni, hogy különvonaton utazzék.

Szerinte az ország vezető embereinek kell jó példával előljárni a közkölségek viselésében.

— Miért hoztuk be akkor a közteherviselést? — kérdezte haragosan, amikor ismét a különvonaton való utazásra akarták rábírn.

— Én meg tudom fizetni a jegyet! Utaztassátok azt ingyen, aki olyan szegény, hogy nem tud fizetni!

Erre a nyájaskodók természetesen elhallgattak és a vállukat vonogatták. Aztán elmondták a szokványos szállóigét:

— Bogaras az öreg úr!

Hiába árasztott Deák egyénisége fénylő lámpaként a világosságot, senkisémet akadt, aki rálépett volna arra az útra, amelyre ez a fény vezetett. Elismerték, égis magasztalták, mint a törpék az óriást, de követni nem tudta senki.

Egyetlen utóda sem volt, aki rálépett volna arra az ösvényre, amelyet ő nyitott a közéletben.

Deák nem igyekezett hatni többé. Teljesen visszavonult szobája magányába. Tudta, hogy azt a magasztos, fennkölt ideált, amelyért küzdött, ismét legyőzték.

A szűklátókörű emberi önzés páncéljában megtört a megértés és a béke eszméje, amelynek szolgálatába egész életét állította. A régi hatalmasságok, a születési kiváltságok, rangok helyébe újakat emelt a pénz. Alul ismét zavaros, fekete áradatban kavargog az elégedetlen tömeg. Nemsokára új, véres harcok, forradalmak színhelye lesz a föld.

Szíve nem bírta el az izgalmakat. Egyik roham a másikat követte. Fuldokolva kapkodott levegő után. Többször elvesztette az eszméletét.

— Késő! — mondta, amikor egyízben magához tért ájulásából. Deák már nem tudott harcolni a világgal, csak önmagával.

Betegsége súlyosbodásának elején még megmaradt egy darabig bensejének háborgása.

A Deák-párt újévi tisztelgésre jelentkezett nála. — Mélyen tisztelt és hően szeretett pártvezérünk! — kezdte mondókáját a szónok.

A beteg, bensőleg összeroppant ember dühösen félbeszakította.

— Az ördög az urak pártvezére, de nem én! — ezzel elfordult a küldöttségtől.

Mikor kifelé mentek, azt mondta Vörösmarty Bélának: — Nincsen annyi tál lencse az országban, ahány hitvány ember eladná érte minden erkölcsi és szellemi jogát!

Betegsége rosszabbodásával valamennyire visszatért nyugalma. Belátta, hogy megöregedett, elfáradt és súlyos beteg. Nincs többé más dolga az életben, mint békésen bevárni a halált.

Engedte, hogy rokonai és barátai körülvegyék. Régi kedélyének néhány sugara is visszatért.

A nyarakat unokaöccse, Nedeczky István városligeti villájában töltötte. Pusztá-Szent-Lászlón nem volt mit keresnie többé, miután 1869-ben meghalt a sógora is.

Úgy érezte, hogy már ő is inkább azok közé tartozik, akik a föld alatt vannak. Apró holmijait kezdte elajándékozgatni. Látogatóihoz ismét kedves és nyájas volt, mint aki hosszú útra készül és el akarja felejtetni a bosszúságokat és haragot.

Húgaival, Nedeczky két lányával épúgy tréfált és enyelgett, mint régebben a Klára nénje lányvendégeivel.

Nem akart türelmetlen és szeszélyes beteg lenni, aki kényelmetlenséget okoz ápolóinak.

A harag nemes tüze ellobbant.

— Én csak egy ember vagyok! Mit tehetek a többi százazrek ellenében? — nyugtatta önmagát.

Arcára lassankint visszatért a türelmes mosolygás.

Tekintete a távolba kémlelt, mintha várna valakit.

A várt Vendég csontujjaival összefogva sötét köpenyét, már ott állott az ajtó előtt.

*Bizonyára van jutalma az igaznak.
Bizony van ítélő Isten a földön.
Zsoltárok Könyve*

XIX.

A halál.

1876 január 28-án este tíz órakor szokatlanul komor sötétség terjengett az Egyetem-tér és Kecskeméti-utca házai között. A borús feketeséggel nehezen küzdött meg az a néhány lámpa, amelyet a térről elinduló szűk utcák sarkaihoz állítottak.

Köröskörül mindenütt, mint a nyugtalan árnyak, emberek settenkedtek. Óvatosan lépdeltek, szinte tolvajmódra, hogy semmi zajt ne üssenek. A kocsin érkezők, két utcával odébb szállottak ki a hintóból, nehogy a kerekek lármája és a patkócsattogás megzavarja azt, aki odafent a Hadik-ház emeletén végső óráit éli.

A közönség között a reggeli lapok terjesztették el a hírt, hogy Deák halálos ágyán van. Azóta egész nap nem fogyott el a ház előtt a tömeg. Az emberek csendesen várakoztak és suttogva adták tovább, ha belülről valami új hír érkezett.

— Az előbb levest kért! — mondta valaki a kapu közelében. — Csak a jó Isten jobban adná! — fohász-

kodott egy kendős néni a templom felé fordulva.

A másik csoportban kézről-kézre járt a jelentés, amelyet Deák háziorvosa, dr. Kovács Sebestyén adott le az esti lapoknak.

— Az életveszélyes gyengülési roham, amely reggel beállott, enyhült ugyan, a nagy beteg állapota azonban aggasztó.

A tömeg egészen elcsendesedett. Az emberek kinyújtott nyakkal figyeltek a négy sarokablakból szűrődő világosságot és a függönyön belül ide-oda mozgó árnyékokat.

— Miniszterelnök! Tisza Kálmán! — hangzott fel újból a moraj és az érdeklődők a ház kapuja felé fordultak, ahonnan most lépett ki Tisza a kormány tagjaival.

Az urak kézfogással búcsúztak egymástól és teljes csendben indult ki-kí, hogy megkeresse kocsiját a mellékutcák valamelyikében.

Széll Kálmán, a pénzügyminiszter az ajtóból intett búcsút a távozóknak. Az ő lakásában lakott Deák, mióta állapota súlyosra fordult és állandó ápolásra volt szüksége. A miniszter felesége, Vörösmarty Ilona és anyósa, Vörösmarty Mihály özvegye voltak a nagy beteg mellett.

1875 november óta egyik szívroham a másikat követte. A beteg lába először megdagadt, aztán kisebesedett. Jární egyáltalán nem tudott többé. Állandó fuldoklás gyötörte, úgyhogy ágyba fektetni sem lehetett. A nappalt és az éjszakát egyaránt karosszékben töltötte, amelynek támlájára párna volt kötözve.

A fájdalmas rohamoktól meggörnyedt testtel, fuldadozó lélegzettel, minden idegét megfeszítve, még

egyre diktálta az öreg úr a választ a hozzáérkező levelekre. A látogatókat sem engedte elutasítani. A koldusokat sem. Az utolsó napokban, amikor már beszélni sem tudott, akkor is azt kérdezte néhány palatáblára vetett reszketeg szóval, jött-e levele?

Végző pillanatáig meg akart tenni mindent, ami módjában volt, azoknak, akik hozzáfordultak. Csak a halál előtti két napon tudta legyőzni a test a szellem erejét. De az örök, hűségese kísérelő és serkentő: a kötelességérzet, akkor sem hagyta el. Iratait és pénzét rendezgette és adta át Vörösmarty Bélának, a gyámfiának, néhány levélpapírra rótt sor kísérelésében.

„Több napja az a baj, hogy nagyon meg vagyok zavarodva éjjel és nappal. Talán már nem tart sokáig... Minden vagyonomat vegye át Vörösmarty Béla, fizesse a tartozásokat, ami megmaradt, fordítsa jó célokra. Isten áldjon meg! D.”

A papír alján még két szó: Ezt olvasd!

A halálát közel érő ezután mindenkivel, aki a szobában volt, kezét fogott. Nyugodt, szinte boldog volt az arca, mintha csak azért búcsúzna barátaitól, mert falura készül egy viharos országgyűlés fáradalmait kipihenni. De az izzadság, amely ellepte a test minden pórusát a megerőltetés után, a beesett, viaszpadt arc, a szemek megtörtsége mutatta, hogy ez az elköszönés beláthatatlan idő és térbeli távolságra szól.

A nagy beteg tekintete körüljárt a szobán. Pillantásából elégedett nyugalom sugárzott. Úgy volt minden, ahogy egész életében szerette és kívánta. A falak mentén a régesrég megszokott egyszerű, öreg bútorok álltak.

Elmúlásának percei olyanok voltak, amilyeneknek elképzelte. Az utolsó órákban sem vette körül fényűzés és pompa, amelytől mindig menekült. Ha a politikai körülmények nem is engedték, hogy a közéletben keresztülvigye elveit, de legalább élni és meghalni szabad volt neki a maga lelkiismerete szerint.

A karosszék mellett két kis asztalon orvosságos üvegek, kanalak és csengő állottak. Minden úgy elhelyezve, hogy a beteg könnyen hozzáférhessen és minél kevesebb szívességet kelljen kérnie másoktól. Azt tartotta, hogy a személyes szolgálat akkor is szívesség, ha megfizetik.

Az egyik asztalka oldalához könyv volt oda szíjzajva. Utoljára Sue: Bolygó Zsidóját lapozgatta. Reszkető kézzel megemelte, hogy érezze a sima, friss lapok nyomdafesték szagát. Agyába gondolat szökött, amelyet szeretett volna kimondani, de a hörgő tüdő és a béna nyelv nem engedelmeskedtek akaratának. Talán arra gondolt, hogy milyen végtelen hatalom a nyomtatott betű . . .

Valaki a karosszékhez lépett. Nem ismerte meg, de megpróbálta a fejét barátságosan arra fordítani. Ekkor jött a roham.

A mellkasból mélyhangú hörgés tört elő. A test vonaglott mintha magasfeszültségű áram rázná. A kapkodó kéz lesöpörte az orvosságos üvegeket.

A mellette virrasztók, akik a szomszéd szobába távoztak, hogy nyugodni hagyják, ijedten szaladtak be.

Az orvos, aki már előbb is mellette volt, intett, hogy lépjenek távolabb, még nem a végső . . .

Orvosságot erőltetett a szorosan összezárt ajkak közé. A beteg nagy nehezen, de mégis lenyelte.

Azután a szemek kinyíltak, hogy újból becsukódjanak. Kezdődött a mintegy negyedórás, nyugtalan álom. Somssich Pál, Száll Kálmán és Vörösmarty Béla suttogva beszélgettek a szomszéd szobában. Az asszonyok sírva szorgoskodtak, hogy csak egy gyertya maradjon égve, nehogy a világosság megzavarja a beteget.

Künn a kapu előtt és végig az emeleti lépcsőkön, lélegzetét visszafojtva várakozott a sokaság. Az előszobában és a lakás többi helyiségében újra összegyűltek a politikusok, akik el voltak telve kegyelettel és szomorúsággal. Csak éppen a példáját és erkölcsi hagyományait nem tudták és nem akarták követni annak, aki a szomszédos szobák egyikében végperceit élte.

Fekete-fehérben, mint egy elkésett fecske, bekopogott valaki az ajtón. Festetich Mária grófnő jött el a sőjtöri játszótárshoz végbúcsút venni és érdeklődni állapotáról a királyné megbízásából. Az ábrándos gyereklányból öntudatos tartású, nyugodt mozdulatú dáma lett. Erzsébet királyné udvarhölgye.

Féltizenegy tájban ébredt fel a beteg. Beszélni nem tudott, de pillantásán látszott, hogy megismerte környezetét. Az asztal felé nyúlt tétova mozdulattal, mintha csengetni akarna. Mikor megkérdezték, hogy mit kíván, lábára mutatott.

Azt akarta, hogy bontsák le a kötést és friss patyolatot tegyenek a sebre. Többen beléptek a szobába a politikusok közül. Deák egy fáradt kézmozdulattal búcsúzott el azoktól, akik sok kellemetlen órát is szereztek ugyan neki, de sok üdvös és jó dologban is munkatársai voltak.

Kifáradtan, csendesesen most már csak annak a többiek előtt láthatatlan Valakinek a szemébe nézett, aki ott állt a támlásszék közvetlen közelében.

A reális agyú és tisztánlátó szemű ember idegennek látta a valóság dolgait. A vér egyre akadozóbban folyt a megtörő erekben.

Az élet még egy utolsó nekifeszüléssel védekezett a megfoghatatlan hívása ellen. Deák, mintha fel akarna állni, félig felemelkedett székében. Odaugrottak, hogy támogassák, visszaültessék.

Az orvos kanálban orvosságot nyújtott feléje.

— Ettől megkönnyebbül!

Deák elhárította a kezet és önmaga vitte szájához az orvosságot. De nem tudta lenyelni.

Hátradőlt és szeme, amely a világot olyan sokat tudóan látta, kialudt. Még néhány hörgő lélegzetvétellel hangozott el. Aztán Deák Ferenc elérte azt, ami életének célja és eszménye volt, amit az egész emberiségnek kívánt: az örök békét.

Az Egyetemi templomban néhány pillanat múlva háromnegyed tizenegyet vert az óra.

A testet ágybaemelték. A kivilágított ablakok elsötétedtek.

A térről lassankint elvonult a tömeg.

* * *

Földi létének utolsó ténye, káprázatosan fényes volt. Temetésének rendezésébe ő már nem szólhatott bele. Az ország igyekezett mindazt a díszet és külsőséges ünneplést megadni, amelyet életében visszautasított. Az Akadémia előtt, emeletnyi magassággal lobogtak a kandeláberek. A házak erkélyéről és ablakaiból

fekete posztó csüngött le. Díszruhás huszárok álltak gyászfátyolos karddal őrt a ravatal mellett. Az ezüstös gyászdrapériával borított díszes emelvényen, a gyertyák légiói között, kopott, megzöldült poszfőjű, fekete ruhában feküdt az öreg úr, mint valami magányos, szegény nyugdíjas, akinek se a pénzéből, se a tekintélyéből nem futotta díszesebb öltözetre.

Rendjelek nem tarkállottak bársonypárnán a ravatal mellett. Címek sokasága nem sorakozott a gyászjelentésben. Még az előnév sem volt törvényesen a sajátja, csak a rokonok és barátok ragasztották neve elé a „kehidai” szót. A paraszti sorból kinőtt Deák-nemzetségnek nem adott előnevet II. Lipót király.

Esős, ködös idő volt február 3-án, a temetés napján. Virágtalan, borús téli nap. Csak az előkelőségek tudtak a ravatalra üvegházi, vagy külföldről hozott virágot küldeni. A gyászemelvényt, sőt a csarnok falát is elborították a virágok, babérkoszorúk, ciprusgallyak. A koporsón egyetlen fehér kaméliából fűzött koszorú volt, Erzsébet királyné tette oda tulajdon kezével.

A szegény emberek legtöbbször még egy cserép ösztövért muskátlija sincs télen. Megfagy, kivesz a virág a ritkán és rosszul fűtött kis szobákban. Drága virágot a kertészekről pedig hogyan vegyenek azok, akiknek kenyérre is alig jut? A sokaságot nem is engedték be az Akadémia csarnokába, ahol a képviselők és főrendiházi tagok, gróf Ráday Gedeon vezetésével díszőrséget álltak. A temetés rendezői kordont vontak, nehogy a kíváncsiak ezrei besározzák a szőnyeget és lökdösődésükkel íetördössék a pompás virágdísz.

A nép azonban szerette Deákot és a szeretet találékony. A kívül felállított kandeláberek lábánál apró

gyertyák égtek. Olcsó, krajcáros fényességek. A fáklya öblös vastalapzata megvédte a széltől az apró fénysugarakat, amelyekkel a szegény emberek búcsúztak az öreg úrtól.

A hercegprímás szentelte be a halottat. A szertartásban résztven az egész magyar főpapi kar.

Százezrekre számítják a tömeget, amely az utolsó útra elkísérte. Egész ország, sőt az egész világ képviselői olt voltak. Akiknek nem adott helyet az útvonal, ellepték a beszögelő utcák torkolatait, ablakokat, erkélyeket, hevenyészett állványokat. A menet eleje már a Kerepesi temetőben volt, amikor a vége még el sem indult az Akadémiától. Vármegyék, városok, testületek, iskolák mind ott voltak az ország minden részéből. A törvényhozás mindkét háza, a különböző nemzetiségek küldöttségei, a külföldi hatalmasságok, mind képviselve voltak. Újságírók és rajzolóok eljöttek Európa minden nagyobb országából. Három egész ezred katonára tartotta fenn a rendet, az egyetemi ifjúságon, Pest rendőrségén és tűzoltóságán kívül.

Három katonazenekar játszotta a gyászindulót. A honvédek díszcsákója, a közös hadsereg zöld tollbokrétája még pompásabbá tette a felvonulást.

A Kerepesi temetőben a főváros adományozta sírkápolnában tért nyugovóra az öreg úr.

A kápolna küszöbén nemsokára ott zöldelt egy messze földről kissé elkésve érkezett ciprusgally, Kosuth küldte, talán a végső megértés, talán a megbocsátás jeléül.

Vége.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Gyermekkor, arcvonások, testi és szellemi örökség	5
II. Tanulóévek	15
III. Jurátus-év Budapesten. Az Auróra Kör. Deák barátsága Vörösmartyval	31
IV. A Deák-testvérek	40
V. Deák első lépése a közéletben.....	58
VI. Az 1832—1836. évi országgyűlés	75
VII. 1834 október 16.....	88
VIII. Wesselényi pöre	101
IX. Kehida. Deák és Wesselényi barátsága.....	109
X. A kor nagy kérdései.....	130
XI. A zalai követválasztás.....	145
XII. Deák és az 1848-as forradalom	159
XIII. Deák falusi élete az abszolút uralom alatt.....	173
XIV. Deák szerepe a kiegyezés előkészítésében	203
XV. A kiegyezés.....	221
XVI. Az „öreg úr” egyik hétköznapija az Angol Királynőben	236
XVII. Deák humora	256
XVIII. A betegség	263
XIX. A halál	272